

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

3

3

1970.

MÁRCIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GEZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPTÁNY LÁSZLO

TARTALOMMUTATÓ

219	AMERIKAI KÖLTŐK
224	BRASNYÓ ISTVÁN ÚJABB VERSEK
230	RASA LIVADA A PERCMUTATÓ VEREJTÉKE
238	MOLCER MÁTYÁS SZAVAK
241	LATAK ISTVÁN VÁLTOZATOK A FURULYÁRÓL
253	KOPECZKY LÁSZLÓ INTERLÚDIUM
258	BORI IMRE A MAGYAR, A SZERB ÉS A HORVÁT AVANTGARDE
280	GEROLD LÁSZLÓ TANÁR VAGY ÉRTELMISÉGI?
300	DRAGO DRUSKOVIC KÉTNYELVŰ NEVELÉS ÉS OKTATÁS
318	HAULISCH LENKE ÖTEN A FIATAL MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK KÖZÜL
324	SZEMLE Bányai János, Szűcs Imre és Burány Nándor jegyzetei

Képzőművészeti
melléklet:

Fiatal magyar
művészek
alkotásaiból

JEGYZŐKÖNYV

a Hid Irodalmi Díj bíráló bizottságának 1970. április 3-án megtartott üléséről

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadói Tanácsa által alapított Hid Irodalmi Díj bíráló bizottsága — Bosnyák István, Gál László, Kolozsi Tibor, dr. Pap József és Vukovics Géza — Gál László elnökletével megtartott ülésén határozatot hozott az 1969. évi díj odaítéléséről.

A bizottság a díj kiosztásának szabályzata értelmében tekintetbe vette a jugoszláviai magyar írók 1969. évi irodalmi termését, azaz 1969. január 31-étől 1970. január 31-éig megjelent műveit, cím szerint a következőket: Acs Károly: Menetrend dicsérete; Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta; Bányai János: Sűrűlódás; Bogdánfi Sándor: Ember a Holdban; dr. Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom; Brasnyó István: Árnyék és fű; Deák Ferenc: Bagoly és csizma; Dér Zoltán: Az árny zarándoka; Domonkos István: A kitömött madár; Fehér Ferenc: Szeptemberi útravaló; Gion Nándor: Testvérem, Joáb; Kolozsi Tibor: Örtűz fényében; Ladik Katalin: Ballada az ezüstbicikliről; Laták István: Májusi szellőben; Lévy Endre: Félálom után; Major Nándor: Hullámok; Molcer Mátyás: Érted szólok; Sulhóf József: A nagy mutatvány; dr. Szelei István: Utak egymás felé; Tolnai Ottó: Rovarház; Végel László: Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullnak.

A bíráló bizottság egyhangúlag úgy döntött, hogy az 1969. évi HID IRODALMI DIJAT megosztottan ítéli oda Bori Imrének A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM című irodalomtörténeti munkájáért és Domonkos Istvánnak a KITÖMÖTT MADÁR című regényéért.

A zsűri meggyőződése ugyanis, hogy mindkét mű kiemelkedik az elmúlt év terméséből, egymással azonban nem mérhető össze műfaji különbözősége miatt.

Bori Imre, az ötvenéves jugoszláviai magyar irodalom első szintézisét adva, úttörő munkát végzett, és jelentősen hozzájárult irodalmi öntudatunk kialakításához. Domonkos István regénye költői intenzitással fejezi ki a szerző korszerű létérzését, s benne a modern prózaforma hiteles és érvényes tartalommal telítődik.

A bírálók véleménye szerint a megosztott díj is arra utal, hogy ezentúl sem vehetők össze megbízhatóan az értekező próza és a szépirodalom kiemelkedő alkotásai, ezért jónak látnák, ha a jövőben külön díjaznánk a különböző alkotási területek időálló értékeit.

Újvidék, 1970. április 3-án

A bíráló bizottság tagjai:

Bosnyák István s. k.

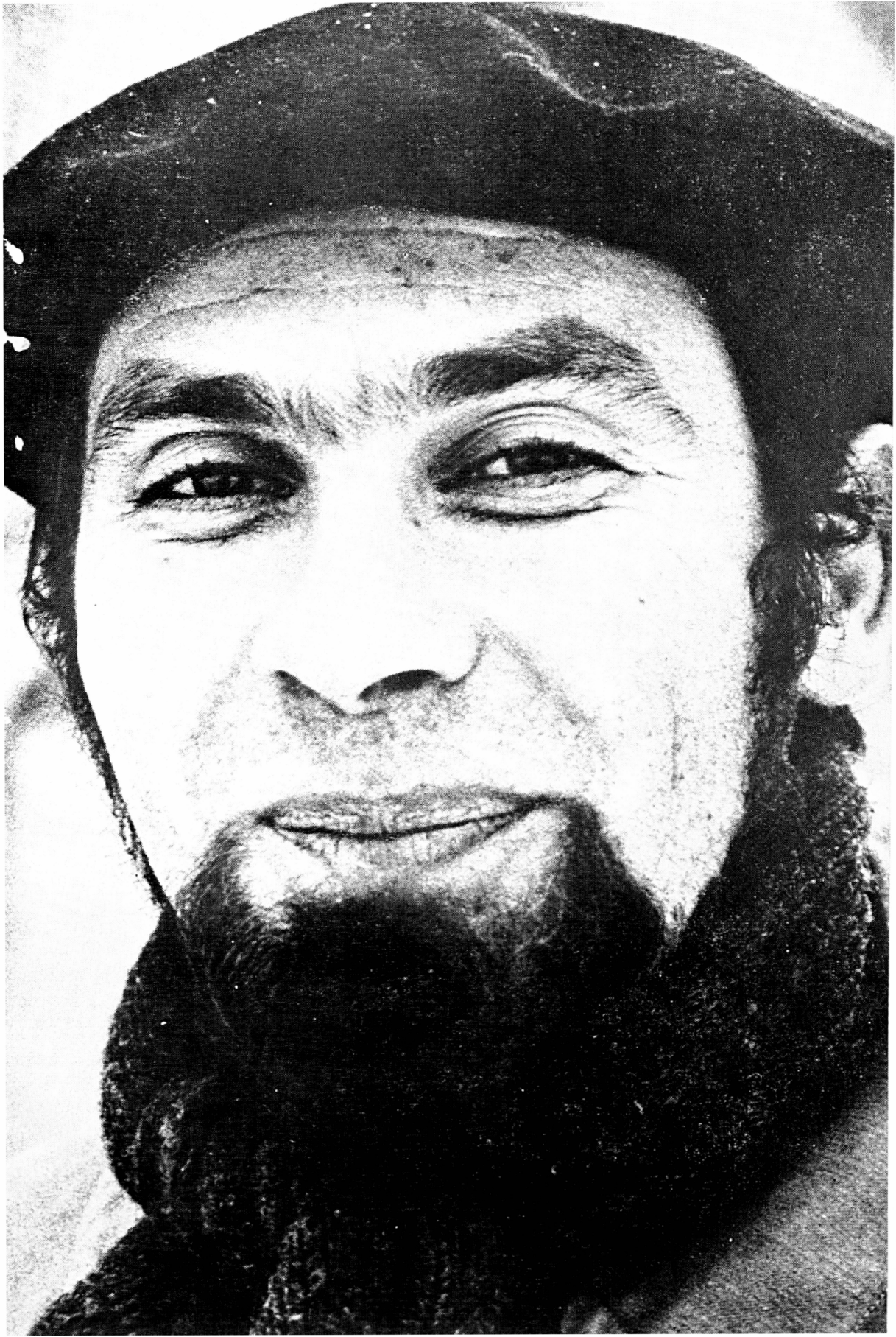
Gál László s. k.

Kolozsi Tibor s. k.

Dr. Pap József s. k.

Vukovics Géza s. k.

SULHÓF JÓZSEF

1905 — 1970

E SZÁMUNK NYOMTATÁSA KÖZBEN FUTOTT BE A HÍR, AMI MIATT LE KELLETT ALLITANUNK EGY PERCRE A NYOMDA-
GÉPEKET: SULHÓF JÓZSEF, IRODALMUNK ÉS ÚJSÁGÍRÁSUNK
FÁRADHATATLAN MUNKÁSA, 65 ÉVES KORÁBAN HIRTELEN
ELHUNYT. EZ A VESZTESEG — AZ IDEN, LATAK ISTVÁN
HALÁLA UTÁN, IMMÁR A MASODIK —, MELY IRODALMUN-
KAT, PUBLICISZTIKÁNKAT, EGÉSZ KULTURÁLIS ÉLETÜNKET
ÉRTE, ANNÁL FAJÓBB, MERT SULHÓF JÓZSEF ÁLLANDÓ
TETTREKÉSZSÉGÉT, SOKOLDALÚ TEHETSÉGÉT, KEZDEMÉ-
NYEZŐ- ÉS SZERVEZŐKÉPESÉGÉT IGEN NEHEZ LESZ NÉL-
KÜLÖZNÜNK. EMLEKÉT MOST MÁR CSAK MŰVEI ŐRZIK,
E NYUGTALAN SZELLEM KÖNYVEKBEN, LAPOK ÉS FOLYÓ-
IRATOK HASÁBJAIN — TÖBBEK KÖZÜTT A HÍD OLDALAIN
IS — SZÉTSZÓRT VILLANÁSOK. ENNEK A MŰNEK ÁPOLÁSÁT,
GONDOZÁSÁT, MEGMENTÉSET FOLYÓIRATUNK IS FELADA-
TÁNAK TEKINTI.

AMERIKAI KÖLTŐK

WILLIAM CARLOS WILLIAMS

CHANSON

Ez az asszony! hogy is írjam le őt,
ki oly igen bővelkedik nemének
kincseiben? És nincs köztük hamis pénz,
nincsen silány fém, úgy bizony —

mint egy kincstár! övé minden számba vett
és átruházható tulajdonunk joga.
Ennek az asszonynak nem kell tőzsdéznie,
sőt, egyáltalán semmit se kell tennie, elég,

ha nézi a holdat. Másneműek az ő
gondolatai, mint a filozófusé,
a tudósé vagy az okos drámaíróé.
Olyanok neki a gondolatok,

mint gyümölcs a fának, alma, körte.
Használja az eszét, s jól használja,
de más célból, mint a férfi, s én
új földrészt fedezek föl e különbözőzésben.

E világhoz mérve érdektelennek tűnik
hajón, vagy repülőn bejárni a világot.
Moszkva és Zanzibár, az Égei-tenger
szigetei, s a Krim mind alulmaradnak

azzal szemben, amit pusztá létével
alkot — egy Újvilág az!
Mint matrózt, szívesen fogad, s oly lakható,
hogy kedvem volna megtelepedni rajta.

SYLVIA PLATH

GOMBÁK

Ejjel, roppant
fehéren, észrevétlen,
nagyon nyugodtan

megvetjük a márgán
lábunkat, orrunkat.
Levegőhöz jutunk.

Senki se lát, nem
állít meg, árul el senki;
helyet adnak az apró magvak is.

Puha öklökkel egyre
gyömöszöljük, döfködjük
leveles ágyunk,

még a köveket is.
A kalapácsnak, kosznak
se füle, se szeme,

tökéletes csendben
tágítunk réseket,
bújunk át lyukakon. Mi

vizen élünk,
árnyék-morzsákon,
oly szerényen: semmit

sem kérünk, vagy mindent.
Annyian vagyunk!
Annyian vag;unk!

Egész polcra jut belőlünk,
sőt asztalra; szelidek
és ehetők vagyunk,

lökösödünk, tolakodunk,
akarva-akaratlan
sokasodunk:

Reggelre miénk,
jussunk lesz a föld.
Fél lábunk már az ajtórésben.

SYLVIA PLATH

FÜGGŐLEGES VAGYOK

De szívesebben lennék vízszintes.
 Nem vagyok fa, talajba font gyökérrel,
 Nem szívok fel ásványokat és anyai szeretetet,
 Hogy minden márciusban lombokká lobogjak,
 Szép sem vagyok, mint kerti virágágy,
 Mely hangos elismerésre készlet, s látványosan van kifestve,
 S nem tudja, hogy a szíromhullatás ideje már közel.
 Hozzám képest minden fa halhatatlan
 S egy virágfő nem magasabb, de elragadóbb.
 S én elkívánom az egyik hosszú életét, a másik bátorságát.
 Ma éjjel, a végtelenül halvány csillagfényben
 A fák és virágok hűvös szagokat ontanak.
 Közöttük járok, de egy sem vesz észre.
 Néha úgy érzem, amikor alszom,
 Akkor hasonlítok hozzájuk leginkább —
 Ha elhomályosulnak a gondolatok.
 Fekve természetesebbnek érzem magam.
 Ilyenkor nyíltan beszélgethetek az éggel,
 S hasznomat veszik, ha majd végképp lefekszem:
 Akkor a fák végre megérinhetnek, és a virágoknak
 lesz rám idejük.

E. E. CUMMINGS

NEM EMBER, HA AZ EMBEREK
ISTENEK

nem ember, ha az emberek istenek; de ha az istenek
 emberré kell legyenek, néha az egyetlen ember ez
 (nem kivétel, hisz fájdalma minden félelem;
 és, mivel öröme több, mint öröm, fölöttébb ritka)

démon, ha van igazmondó démon; ha angyalok

saját pazarul teljes fényükben égne,
 hát angyal; vagy (mert világokat taszít el
 mintsem, hogy elárulja mérhetetlen sorsát)
 gyáva, bohóc, áruló, hülye, ábrándozó, vadállat —

ilyen volt a költő ilyen lesz és ilyen

— aki megfejtí a borzalom mélyeit, s életével
 védi meg egy napsugár formáját-szerkezetét:
 s kivágja az elkeseredés halhatatlan dzsungelét,
 hogy egy hegy szívdobogását tarthassa kezében

E. E. CUMMINGS

DRÁGA ÖREG SATÖBBIM

drága öreg satöbbim
Lucy néni a legutóbbi

háború idején meg tudta s mi
több, nem restellte elmondani, hogy
miért harcolunk

miért is
nővérem

Izabella míg százszámra
(de száz-
számra) gyártotta a zoknikat, hogy
ne is beszéljek az ingekről, bolhaálló fülvédőkről

satöbbi, érmelegítőkről, satöbbi, és
anyám remélte, hogy

meghalok majd, satöbbi,
hősileg persze és a papám
rekedtre beszélte magát, hogy
micsoda megtiszteltetés, bár
ő tudna helyettem, míg én,

s a többi, nyugodtan lapultam
nyakig a sárban és

a többi
közt (fel-
idézve
mosolyodat,
szemedet, térdeidet és legkedvesebb Satöbbid)

E. E. CUMMINGS

SZERETEM A TESTEMET

szeretem a testemet mikor együtt van
a tiéddel. Ilyenkor annyira új.
Jobb izmok és erősebb idegek.
szeretem a testedet. szeretem amit tesz,
ahogyait is szeretem. jó érezni csigolyáit
és csontjait és azt a remegő-
kemény-puhaságot amit újra

meg újra meg újra meg-
csókolok, szeretem ezt meg azt csókolgatni rajtad
és szeretem, lassan simogatva, villanyos
szőrméd áramfejlesztő pihéit, és azt-a-valamit
ami szétnyíló húsod harmatozza... És nagy, szerelem-
morzsa-szemeidet és talán

azt a borzongást is

hogy alattam annyira új vagy

Gömöri György fordításai

ÚJABB VERSEK

BRASNYÓ ISTVÁN

A VILÁGBAN

Ott ül az asztalnál egy ember,
aki, mondhatnánk,
bejárta a fél világot.
Holdfényben húzott el
a hajó a brazil partok előtt,
ő ott volt a hajón,
s a kikötőből jórészt
gyalogszerrel indult a fazendára,
a lótenyésztők közé.

Így esett első találkozása
a tengerrel, amely nagyszerű
és mindenki előtt nyitva,
fehér, habos,
hullámszinű a holdfényben,
főleg a brazil partok előtt,
körülbelül az Amazonas
magasságában, az egyenlítőn,
ahol Belém kikötő fekszik.

Odakinn mindenki csupa szőr,
szakáll, s este
kopolt kártyalapokat
csapdosnak a porba terített
pokrócra, talán hombre
a játék neve, s fél üveg
veszettül erős ital a tét.

A nyertes boldogan aludni megy,
és sokáig hallani a házból
a kurjongatást,
mely esztét veszi a többieknek;
a félvad musztiángok
horkantva nyihognak be
az ablakokon, — a Sao
Pauló-i félvér nőkre emlékeztetnek,
mivel a világ mindenfelé
híjával van a szép nőknek,
idomoknak és testeknek.

S amikor vihar veri
Sao Paulót, Sao Paulót,
a világ legszebb városát,
és Santosban bárkákat vág
a parthoz az Atlanti-óceán,
és szárnyas halak töltik ki a zsbongó
láthatárt,
valahol mindig van meleg
tanya, fedél kerül az ember
feje fölé, fedél, és aztán
hancúrozás a takarók alatt...

És aranyat mos a tengerből
a szélvész, pergeti észak
felől, s paskolja az ablakot —
az üvegen átfolyanak
a könnyek, nem állja útját
ilyfajta jeleneteknek,
és a fülekben zúg a síphang:
a fejek villámban égnek össze,
a villám fényénél zsugorodnak
apróra, diónyinál nem
nagyobb a lázban,
mely mindannyiukat kiveri.

„Büszkébben élünk tegnap óta,
a kancánk az éjjel párosat
ellett” — így szólt a levél
a szomszédoknak, akik
lengyelek, és kukoricával
próbálkoznak évek óta,
különben marhatenyésztők, így
becsüleles emberek: a sorok alá
nagy keresztet rajzoltak
fekete ácsceruzával
a papírra, és visszaküldték
középső fiukkal, Stanislaóval —
nyurga, szőke,
ahol mindenkinek, Jézus Krisztusnak
is a képeken,
bőre egészen sötét.

Ott ül az asztalnál egy ember,
aki, mondhatnánk,
bejárta a fél világot, bárkinél
nagyobb földeket látott,
így nem szól senkihez
egy szót sem. Mit érez most.
nem tudni.

A NAGYMAMA KEZE

Még a nagymama tette
 ezt a virágot a könyvbe
 a címerek közé —
 az ő keze nyoma látszik itt
 még abból az időből,
 amikor nagyтата vadászni járt
 a Manojlovićokkal
 (ő, 1911, 12 boldog napjai,
 melyek kiszáradva s elvékonyodva
 ránk maradnak, néhány
 elfakult növényi rost,
 valamikori ifjúság, még
 csak nem is emlék),
 no meg a szilakötő,
 mely ugyanitt látható, töredezett
 szárnyakkal — nagymama
 első szülésének napján
 múlt ki a kertben
 nagyтата légycsapója alatt;
 bajuszkötővel a száján sétált, —
 valamiféle úr, no de
 nem is akármilyen, nagyтата,
 a vállalkozó és törpebirtokos,
 néhány nagy embernek barátja és
 tisztelője,
 a pohárhajtogató, bálát
 széklábbal széjjelhajtó,
 nagyтата, mindenkori kísértése
 a világnak, a tisztal fajzat,
 mélyen benn, a szárazon.
 Nagymama szabad idejében
 gyerekekkel vesződött, kurta
 bejegyzések a bibliában,
 amelyek fenekestül felkavarták
 a családot, míg nagyтата
 ráérő idejében lovakat rajzolt,
 ilyesmi gyötörte az üres órákban,
 meg budakeszi lájat.
 Nagytata, ahogy megérkezett
 a fogattal, és váratlanul
 a lovak közé esett, meg
 nagymama a vaslapáttal,
 ahogy elfenekelte vén fejjel,
 amíg a havon feküdt,
 nagyтата italtól bugyborékoló
 szájjal csitítgatta, túrvén
 a kimért csapásokat,
 hisz számtalanszor kihívta a sorsot.
 Meg a hosszú haj,
 meg a rövid ész, a meggyfabotok,
 a kedvezőbb viszonyok,

a lassan alakuló árak,
nehezen kalkuláló kereskedők,
a duplán látó jegyzők,
tormapisták,
egyszóval nagytata otthona.
Amikor nagytata lett a templomi
cégér, a nagymama lehulló keze,
a kiábrándulás, akkor decemberben,
meg anyám galopp-tébécéje,
egyszóval minden. És mindennek
visszája, a nagymama
az elnéptelenedett házban,
szagos szappanoktól és bajuszenőcsöktől
közrefogva.
Keserű tapasztalatok, hogy nagytatát
még a számárkordé is világgá
ragadja, hogy a nagytata kezéből
minden fitying kihullik,
nem úgy a nagymamáéből.
Végeredményben még a nagymama
tette ezt a virágot
a címerek közé, nemkülönben
a szitakötőt, amely az
aranyesőre ereszkedett aznap délben,
amikor nagymama
megszülte az első gyereket.
Így nagymama keze itt
örködik az idő felett,
pedig nagytata hajtotta a kocsit,
nagymama húsz éve ismételtetett
intelmei ellenére, a temetésén,
s amikor elérkezettnek látta
az időt, hogy indulhat a menet,
nagytata ráförmedt a lovakra:
vágta!, s hanyatt zuhant,
rá a koporsóra, ha már nagymama
intelmei ellenére
módot adtak rá, hogy megkaparintsa
a gyepelőt. De becstelenség lenne
nevetni a temetéseken,
mert végtére amúgy is oly kevés
marad mindenből, szóból,
s abból is, ami eleven.

ÜNNEPNAPOK

Júliusban, amikor a főváros
oly kihalt, a hónap a végén,
amikor csupán a lovasszobrok
körül lángolnak sötétén
a babérfák, e díszel a tágas

tereknek: vonatra szállt,
gondoltuk, nyaralni megy.
Csak a kézi meghajtású
repülőgép modelljét vitte
magával — Ikarosz ő, mondták,
a második, vagy az igazi,
és mondták, hogy: ő a Bajnok,
sokat várhatunk tőle még,
ha előlegként elfogadjuk
maga tervezte repülőgépét.
Különben a mutatványaiból élt
hosszú időn át,
— Bűdös neki a munka — mondták
a nagynénik is, akikért
rajongott. De a két métert
jálszva ugrotta át a stadionban,
bárki kedvéért hajlandó volt
az unalomig ismételni,
ha kilátásban volt valami,
kisebb összeg, esetleg kölcsön.
Aztán vonatra ült, mint
mondottuk, júliusban,
nem volt már kedve e nyárhoz,
ahogy azt annyiszor kifejtette.
Így hát meg kellett válnunk tőle,
a vele elütött üres napoktól,
mert elment a fenyvesek közé,
ahol később bányász lett,
elszegődött köszönet fejteni
a fél méternél nem sokkal
magasabb tárnákba,
ahol a dúcolásról jéghideg víz
csorog. És később,
ha nem kellett leszállnia,
a ritka ünnepeken,
amikor a bányászok tenyérnyi
kukoricásaikban dolgoztak,
ő fehér inget öltött,
és elindult fölfelé a Magánzók
utcáján — mert ne feledjük,
a fenyvesek miatt jött ő ide,
akkor júliusban a fenyvesek
miatt hagyta el a kihalt várost,
és költözött át a bányavidékre,
ő, aki addig jórészt mutatványaiból
élt, mint mondottuk, kisebb
összegekért vagy kölcsön reményében
kockázatos dolgokra volt kapható. —
Többé nem dolgozott az apró
modellen, nemcsak hogy a régi
lázsal nem: porosodni hagyta
ágya fejénél. Pedig
egyetlen reménységünk rajta
keresztül az a modell volt,

melyből elképesztő újdonság
következhetne, forradalmasíthatná
jövendő életünket, de ő
megtagadta ezt, veszni hagyta
a nagyszerű lehetőséget.
Inkább könnyed léptekkel
a hegyek felé indult, oly nehezen
viselte el életét, nincs erre szó,
de odafönn, amikor átlábalt
a cserjésen, fellélegezhetett.
Egy barátja volt csak, mondjuk,
barátja: az erdész, aki
vadméhekből igyekezett kisebb
hasznot húzni, az erdészház
udvarán kast kásra halmozott.
Meg később talán a pulai
kórház főorvosa, mikor
— ezen a klímán egészen érthetetlenül —
elővette a malária, igen,
a főorvos, aki tudományos szándékkal
fehéregerekkel bajlódott, mozgásukat
figyelte naphosszat, és ezenkívül
az istenhez vezető utat kereste.
De ő ment a fenyvesekbe,
ment, még följebb a fenyveseknél,
a légsűrítőtől zúgó fejjel és csökkent
hallással,
gyógyulást keresve; én mondom,
emberek, szabadságot, nem gyógyulást,
mert nem állt módjában
könnyíteni a terheken, melyek
valójában elkeserítették.
És fölfele csak, egyre fölfele,
ahol a rigók szava már nem
hallható, az ég kékje
a gyér füvekkel összeolvad, felhők,
és nem messze már a hó.
Kicsit megöregedve, soványabban,
mint valaha is, ekképp
igyekezett összeszedni magát,
bizonyára győzelemre számítva, ott,
ahol a cigarettafüst tétovázik,
majd megáll a levegőben.

A PERCMUTATÓ VEREJTÉKE

RAŠA LIVADA

JÓL IDŐZÍTETT ÓRA (részletek)

1.

valahol lent

apáinkban
megvártuk az összetűzés végét
valahol mélyen
a térdhajlatban

váratlanul bújtunk elő combtövükből
sölét bőrű alagutak felé sietve csöpp kis emlék nélkül
anyáinkhoz igyekezve apáink választása szerint

zömök mozdony füttye... vége az alagútnak... bögtünk (mesélik az utasok)
hiú apáink meg lábunk közé kukucskáltak s vállon veregették az anyákat

mielőtt még ösztönösen először összekentük a fekhelyet — szemernyi dzsessz
nélkül

ráeszméltünk az első bögések dőreségére
ráeszméltünk a sors játékára apáink csípőjében ah... igen
a nélkülözhetetlen nagyapák és nagymamák se maradtak el jártunk falun
városon

és: törékeny pingponglabdák is voltunk párosban
s midőn átrepültük a középvonalat sűrűbbnek láttuk a hálót
mit búzatáblákból és nyári utakból szőttek
emlékezetünkben sehol egy árva porszem
se gyümölcs
egyszerű parasztszekér és elhagyott
gebe poroszkál csupán

s a szivárvány is kifakult mely eső után vont ívet utunk falutól városig
vezetett

a csúcsockig fel szekérrel

a csúcsoktól le tekintetünkkel
más minden csak vázlat
kőnyéken morzsa, bögre tej a paplan alatt
ég pántlikája a szomszéd fehér háza fölött, korai paradicsom
a piacon

német nyelv a műfogak között
 (minden műfogó banya beszél németül)
 a kutakban és a klozetokban kerestek bennünket ha eltűntünk
 és folyton a szakadékokba lestek

később a rendőrségen s az egészségházban tartós formát és gátlásokat kaptunk
 mondom tizenöt évig — egy szemernyi dzsessz nélkül Minden a fejekben
 történt

apáink sohasem mondták el hová lett a többi testvérünk
 bár furcsán köszönnek egyes asszonyoknak
 akik rendszeresen öblögetik bölcsőjüket az ágyékukban

4.

óra.
 hatalmas fákllya
 a szakadéokban
 olyan méretű
 hogy az már szinte nem is számít.

mégis (bátran állítom)
 szükség van:

.....

b) a körömrágásra

.....

d) a szimbólumok közti eligazodásra

szükség van tépelődni:

a

bal kéz fölött

(mely a falon lengedezik)

az égő gyufaszál fölött

a romoknál lesütött tekintetek fölött

nem kell viszont számolni:

a családdal

a munkahellyel

a fehérjeillatú emlékekkel

s a tér elővarázsolásának pillanatában

saját testünk és gondolatunk

keresésével sem kell törődni.

a tűzzel nem nehéz azonosulni

csak a gondolatokat kell számúzni:

x) a koponyákból

y) a mélységekből

z) a kutakból

csupán a járkálásra

az úszásra

az ösztönökre, a vágyakra, a motorokra kell leszűkíteni mindent

nem, nem kell tudatosnak lenni

nekünk ez egyforma haladás

tudatosnak és tudatlannak lenni (egyszerre)

a spirális és a geometria
világába való hatolás pillanatában
egy ilyen falba ütközés pillanatában
csak a tik
között lehet eszmélni: lehetetlen (?)
tudatlanul a korallzátonyokig eljutni
melyek a Part közelségét hirdetik
ostobaság

és

tak

minden időben

csak egy tik és csak egy tak létezik
hogyan a tak az első vagy a második: lényegtelen
ez a hang gyorsan eliramlik
de a visszhang örökre megmarad

(a 4. vershez)

hiressé váltunk vizeinkkel
utolértük egymást a csillagokban

valóban van némi értelme bizonyos megmozdulásunknak
az érzékek integrációjának a lényegessel

holnap hétfő lesz — mondjuk csendesen
s lesznek kik késeken feküdve fulásnak erednek
egy hétfő megelőz bennünket
egyesek sárba tapossák az emlékeket
itt a lelkek dísz tárgyai közt
és megfélelkezvén az időről
a másik hétfőn belelépnek
anyagcserénk maradékába
tapossák tegnapunkat

mi pedig majd újságokban figyeljük
a fejleményeket

s megállapítjuk
a gyávaságot a paravánok mögött
a lelki függönyök mögött
melyeket véres kiegyensúlyozatlanságunkban

rendszeresen kiöblítünk
illatos mosóporral
szégyenlős mosollyal

egy sóhajtásnyira megelőzzük gerincünket
s így hát sohasem ér bennünket utól

mikor meg a nyári bomlás után
az agy technológiájára vetjük szemünket
nem fémet találunk ott a félelem jeleként
hanem közönséges rézrostokat

amelyeken vasárnap (szép idő esetén)
túlfelejtelt hangyák lebegtetik etikai mérlegüket
és szabad idejüket

a teljes zűrzavarnak
úgy vettük elejét hogy a kórust
a nézőtérre tessékeltük
külön-külön viszont
egyik vállunkkal a másakra támaszkodunk
lábunkra összpontosított figyelemmel meg elérjük
a hangfal — és a szemhatár áttörését

és meghalunk
a saját karunkban

6.

A rothadást (senki sem ismeri)
a sírásók se bármennyire szeretik a munkájukat
s az orvosok se bár dicsekszenek

A föld

összetétele:

1. koponya és pörgettyű
mely az idő tartozéka
2. biborszínű sár
leukémiával átítatva
3. fazekasáru és fapénz
mely a tőzsde gyönyörét nem érte meg
4. meg nem énekelt korall és köpedék
mely a tudománynak sokat jelentene
5. megszenesedett levegő
mely csokoláskor lepereg az arcról
6. fecsegés a férfiről a nőről
és elvetélt gyermekükről aki zseni volt
7. mese a zsenikről
akik nem mindig vetélnek el

csupán a föld ismeri azt az érzést
amelyet az embereknél
a megtisztulással lehet azonosítani

A. homokbuckák

- a sírok
- a kamrák
- a pincék
- a hegygerincek
- a folyók
- a madárszárnyak
- a pipacsok

köztí katarzist...

rothadásnak nevezik.

Ezt semmilyen felismerés sem előzi meg.

A rothadás

(a természet titka)
 utolsó nekifeszülés
 hogy megérjük
 a jövőt
 vagy az eredetet

(a 6. vershez)

a csillag-hordó mélyén
 test nélküli sarjak
 kik a légzést csodálva
 a zsarnok-lé
 megalvadását
 várják

a penészes
 porlepett
 agyakból
 elégük van már
 s tétlenségükben
 önmagukat emésztik

a testek
 a kezdet ősállapotának pereméig
 zuhantak
 a tetovált bőr elégett
 egészen a bulvárlapok
 és sajtópaloták poráig
 (főnix megéledését meggátolta az eső)

a zsarnok-lé
 megkeményedett
 az agyagon
 akár a vörös színű vaj

s a nap
 elfogyasztja
 csak úgy kenyér
 és só nélkül
 hogy a következő hajnalhasadásig
 újra
 vörös lehessen

PILLANTÁS A MEGKOPOTT VÉDŐSZENTRE

e diófa előtt
 katonaság vonul el ma éjjel
 elvonul a nagy mellény alatt:

melyet kilenc
 pucér vénasszony köt
 a holdvilágon

elvonul a holdvilágon

mikor a tűz
elhamvad e falu
megannyi szobájának egyikében
azt mesélik:

ez járja már

a felfuvalkodottság hosszantartó
békét biztosít a gránit-izmű férfiakkal
állataikkal és lányakkal

mikor a reggel keleten fölcsillant:

kilenc pucér kereszt
tündökölt a napon

a mákok meg csörögtek a szélben

ma éjjel
katonaság vonult el itt

durva vaskarmokkal
ettől repedezett meg a diófa kérge:
és zöld vér
ömlött alá a fehér
sárba taposott gyapjúra
amely lovasokra emlékeztet

ezúttal

a tűzés helyén
nagyon megfoszlott a mellény:

s délben
gránit-homok suhog
míg
a végtelen rőt égre párolog
ahonnan megfulladt madarak
zuhannak alá
az árpaföldekre

a lányok sikoltása és az állatok vére
elárasztja a kilenc pucér sírhantot:

a kereszték az éj leple alatt
óriásira nőttek:
és eltakartak
egy egész világot
amely
sohasem hasonlított
az égre

PILLANTÁS A SZOMSZÉDSÁGRA

az illúziók erőteljes tónusai
gazdagabbá teszik a virágról alkotott képet
az intuíciók beesett szemei
betetéznek a gyanakvást

hogyan

a kristály
 a középszerűség álarca
 a hétköznapok születése

a körmök hordereje
 túlon túl kicsi
 vallják a meztelen lányok

akikben a kristály csiszolódik

MEGHITTSEĞ

játszol
 valahol távol a kezemtől

ott
 ahol az eget
 sugaras nap-nád és korall-lepel keretezi

ahol az orgonásfpok búgnak
 a szennyes
 kutakban
 az üres és véres
 kutakban

a smaragdszínű hullámok
 és az áttetsző vágyak között

avagy
 a túlcsonduló éji esőben
 a végtelen reménytelenségben

nem tudom hol
 de
 játszol
 valahol távol a kezemtől

ÓTON

ez a nép itt — sokat lódít
 de velem mégis becsületes:

sohasem esküszik a csillagokra

pedig ők
 a létezésem bizonyítják:

csillagot teszek az egyik szemembe — fölemelkedek
 csillagot teszek a másik szemembe — elolvadok

így
 játszadózom az éjszakákkal
 és a létezéssel

ez a nép itt — sokat lop
de velem mégis becsületes:

sohasem bántja a napot

pedig az a mértékem
a felhők alatt:

összerepedezik mint a mész
az ősrégi mennyezeten

így gyakran gondolok én arra
hogy tekintetem messzebbre hat
az életet jelentő szobafalnál

ez a nép itt — sokat öldököl
de ebben engem is rászéd:

sűrűn szívbe döfi a kést

pedig az az én biztonságom:

egyik kamrájába helyezem a lélegzést — fölemelkedek
másik kamrájába helyezem a nőt — elolvadok

de

nem lehet ez így a végtelenségig:

ezért

gyakran megtorpanok utamon
mely a nép közt vezet

aki

a napon kívül
valamennyi csillagot
meglopja
de csupán

reá esküszik

Szűcs Imre fordításai

SZAVAK

MOLCER MÁTYÁS

I

elfordulva a láthatár ziháló
fáitól, felüvöltesz. Odvas árnyék
húzódik feketén feléd, jövő
kézirása e gyászhuszárt utánzó
hetyke táj. Mivel éljek itt? Mi várhat
még e súlyosodó homokban? Élő
kérdésed kibetűzhető az ismert,
s átfürt csillagokon, hová utolsó
útra szökne szabadra szoktatott, és
tisztá gondolatod fehér sirálya

II

„Nagy tisztelettel párából nap kel,
hogy egy szentséges urat becézzen.”

Li Taj-po

így jutottam e jól megérdemelt fő-
helyre, mondod a megszokott elégült
szólamot, realizmus ez, s te mítosz
préselt diszkiadásban. Údv a könyvnek!
Tapsunk mind a tiéd, hazudni jól tudsz
... te mester a hírverésben ...

III

másképpen sikerült kakaskodó, hét
ajtón áthatoló rikoltozásod.
Kókler és helyiérdekű szofistás
kínjaid nevetik, te tollas önző

IV

indulj, s mond meg a pusztulásra ítélt
földemnek vakuló hitem szavát, és
mondd el, még mielőtt a csillagokra
rácsot raknak a drótozott hitűek,
hogy bosszúra se futja már erőmőől

V

trágár énekem elmerüljön! Ébredsz,
és madárijedés riog szemedben,
soksebű szavaim ne érjenek ma
hozzád, gondtalan életed zavarja
nyelvem fölfakadó fekélye, reggel-
árnyú elhagyatott vagyok, de lényem
még előre vetíti mondhatatlan
árnyait, hova kúszhat? Én se látom,
méltatlan vagyok én az összefüggő
dicsbeszédre, csak ócska szóvirágra
képes már az erőm, a nyelvem ég, és
trágár énekem élve vár, akár a
fekvő holt szavaim, ha öltözötten,
várják oszlani induló világuk

VI

szólhatsz még hitegetve önmagadhoz,
válogathatod elvetélt fegyved
volt beszédeit, életed közelre
hozva mégse akard nyakunkba varrni
intő példa szerint, elég bajod volt
eszmédtől neked is, ne kényszerítsd hát
évült ostobaságaid jövőnkre

VII

mondd, hát tűrhetem ily viselkedésed
tétlen egyre tovább? Szerénytelen vagy,
sőt mi több! — felajánlod önmagad, hogy
dicséretre kerülj. Kivárni méltó
értéklést nem akarsz, pojáca-költő;
vagy költő se, csak egy kifúlt pojáca,
öndicsérete tengerébe fulladt,
pukkadt hólyag, utód utódja nélkül,
kímélje már szavaid szemét zajától

VIII

hidd, elérkezem öszülő utamnak
egy pontjára, a vélt barátok is majd
térdre rognak a látomás hevétől,
s csöndesen betakarnak árva kézzel

IX

ébrenlét kanyarog feléd vitézlő
törtetésed elérhetetlen álom-
fényéből, ne akarj továbbra is, mint
elvakult denevér nekünk ültödni

X

jaj! — túljutni az elhatárolón, holt
ívelés odaáttra-ért kopár és
résztétlen talajába, parttalan múlt
távlatába, jövőtlen elfelejtés
áramába, a semmi-létezésbe

VÁLTOZATOK A FURULYÁRÓL

LATAK ISTVÁN

AZ ELSZÁNT TILINKÓS

Sapka nélkül, kócos hajjal, magába néző, lesütött szemmel, rongyos mellényben, birkabőr nadrágban egy országúti köre ült a gacsos venlegény. Sovány elemózsiás tarisznyájából külön tiszta ruhába csavart tilinkóját vette elő. És a csavargó szélben, mely homlokába csüngő haját tépdeste, fújni kezdte a békés, fából faragott jószágot.

Előbb csak néhány dörmögő és sikongó hangot csalt ki a tilinkóból, mintha a szunnyadó nótákat most csiklandozná ébredésre. Aztán álmodón, lassan valami távoli, csodás mezőre tévedt a lelke, és lágy, halk melódiákat, sosem hallottakat simogatott ki az engedelmes szerzőszámból. Talán ő sem hallotta még soha ezeket a vágyó, selymesen simogató dallamokat, talán az ő lelkében bukkantak föl először, ki tudja.

Ő nem erre gondolt, csak panaszra, sóhajra, öröms rikkantásokra szomjazott meg a lelke.

És az árok fűvének bogaraira nézett meg a messzi ég üveges fényére, s egyre több dallam futott ki az ujjai alól. A füttyös szájából csak fújta, fújta a cifrázott gyönyörű szólamokat, melyeket még ember nem hallhatott, és amelyek oly jólestek vergődő bensőjének.

A forgalmas út mentén jöhetnek a zuhogó autóbuszok, zúghatnak fölötté léglökéses gépek, cammoghatnak társzekerükkel teherhúzó lovak, bőghetnek reszketően borjaik után vágyó, vásárra hajtott tehenek, csilingelhet ezer csábitó lány és kisgyerek kacaja, sárgulhat körülötte a fű, a falevelek kergetőzhetnek feje fölött és lába körül az őszben, tombolhat még akkora motoros forgalom, ő a maga időtlen, anyagi nótáját nem hagyja. Csak tilinkózik, fújja a lágy hangfutamokat, ha hallják és hallgatják, ha nem.

Megszűnt körülötte a hétköznapi, krajcáros világ. Ég és föld között, hangok lajtorjáin hintázik egyre magasabbra.

Boldog ember. Megejtette az ajándékozó szépség. Hajlíthatatlanul csak a muzsikában él. Hiába más zajok. Vágy és álom tágitotta ki körülötte a teret és időt. Elszántan tilinkózik, míg meg nem állítja a boldondul szaladókat.

Boldog ember, mert adakozik, mert lázakat szít, tétova utakat bonnyolt össze, tisztult pihenésre hívja a bomlott rohanókat. És homloka verejtékcsoppjeiben a jószág szivárványa ragyog föl.

ZENEBOHÓC

Ó, kedves bohócom, hogy mosolyog a félarcod! De miért szontyododik el a másik?

Egész évben játszol litkon a tükörrel, és amit a tükör kacag rád, vagy ha vicsoritja a tükörkép a fogát, azt viszed mindig búsan a porondra.

Sánta vagy és délceg, ugrasz nyugán, és bénán bicegsz, lám, de mókás pasas vagy, barátocskám.

A hegedüskéden ropogó riadót játszol, ha fölötted halálugrást látsz a világító hintákon, és kacagva trillázól, ha sikerül a lánynak elkapnia a lengő kötelet.

Különös vonásaidat le nem vetheted, mert fagyos újévre mankókat kaptál, égető kánikulára meg pofonokat. Miért nevet mégis huncutul az egyik szemed?

Mindig savanyún mosolyog a fehérre festett fele az orcádnak, a másik sárga fele meg úgy rángatózik, hogy mindenki fröccsenő nevetést vár, ám csak görbe fintort kap.

Az orrod vörösen nevet — érett különös uborka —, de az ijedt fekete szemöldököd a homlokod közepén fél a harapós kisegértől. Lila kontyodon pedig egy hajtincs billeg, mint a játékos kiskutya farka.

Miért kell nevetnünk egyszer a hajtincsed csapkodásának, és sírni máskor a kis táncoló hegedűnek?

Ó, jaj, a bugyogód egyik szára zöld, és úgy keresztezi a narancsvörös másikat, mintha százáncú kék gallérodon keresztül ki akarná bűjni a felemás színű zekéből és a fázós bőrödből...

Miért is olyan okos a te ostoba bukfenced, s miért olyan buta a mi fitogtatott eszességünk, ha a te együgyű mókáidat könnyezzük vihogva?

Hitvány gesztusod tiz nyelven beszél, néma példajátékok bölcsességeket prédikál, és ügyetlen gáncsod az elegáns udvarlásokat megszegyeníti.

Jaj, vigyázz a zöld nadrágszáradra, mert éhes vízilovak leleghelhetik.

Mögötted a pórásra fogott krokodilok tüzes szeme villog már. Menekülj a légtornászok küszökötélén az átlátszó üvegtornyokba, ahonnan fejest ugrik az úrbe az, aki már nem hisz a szelídített nevetésben!...

ÁLOMLÁTÓ

Az ember néha hétalvóvá válik.

Ezer dolga sürgetné, óra csörög az ágya mellett, azt sem hallja, csak alszik, alszik.

Vastag, védő, téli álom öleli át, mint valami nem kívánt mámor, és csak húzza vissza az ágyba, álma folytatására.

Pedig ebben az álomban annyi zűr, annyi zavar és meghökölés. Borzasztó kalandok, lélegzetfójtó utazások az álmodás szaggatott óráiban, vagy perceiben.

...Repülőgépen süvítő szökkenés piros felhők fölött, melyekből

bögre, ordítva villámok csapnak ki mindenfelé, s úgy fröccsen szerzetést a tüzük, mint a vulkánok lángja.

Csak el ne érje a ritka légtelen meg-megbillenő gépet a cikázó láng-sugár!...

Vagy kigyulladt vonatszerelvényen rohanunk álmodozva. A mozdony vezető tán meghibbant vagy eltűnt! Vészfék nincs, és a vonat tűzbe borulva rohan egy végtelen vágányon. Sehol tiltó szemaforok! A füst, a láng egyre terjed a megörülve vágató szerelvényen!...

Befejezése egy álomnak sincs. A rémült agy átvillan más képlátásba. ...Beszakadozó végtelen pallók és alattuk valami fojtogató szagú szennylé locsog. A korhadt deszkák libegnek a lépés alatt, és töredeznek is. Az ijedt, menekülő láb egyre újabb deszkára hág át, de az is mállik szét, és a végzet sistereg a kinyúlva tapogató lábujjak alatt...

Hová vezet az út? Sehová. És ez a legszörnyűbb.

Újabb villanás.

Egy csupasz és sima gyárkémény csúcsán kapaszkodik az álomlátó. Iszonyú szél tépné, cibálná lefelé, de egy kiálló vasdarabot szorít égő tenyérrel. Görcsösen szorítja a vasat, de érzi, hogy nagyon sima és csúszik ki a kezéből. A szél az óriás kémény fekete füstjét ráborítja, és fuldokolva, kapkodva szédül a lent meredező mélybe...

Talán a földrengésben leomló kövektől és a hajókatasztrófáktól összerázott, megrongált idegek védekezése ez a keserves nagy alvás, ezer fájó kalanddal és lidércnyomásos látomásokkal. Hisz kimerítően is alvás, menekvés, csak hogy nem akar vége szakadni. Az álomban is dúló izgalmak egyre új fáradtságot okoznak, s egyre újabb pihenést követelnek.

Aztán mikor a fájón rágó ideg nem bírja tovább az álom fenekén sem, akkor megnyugtató fehérséggel végtelen holdas éjek jönnek elő, illatos kertekkel vagy mesésen nagy havas tájak vastag, puha, apró szemű hóbundával. Puha a hó, akár az apró homok. És csak lépked az álmodó szíve a havon, s úgy meghűl a sok forró izgalom.

Lassan tavaszodik is már (oly gyorsan megy ez az álomban!), csurranó patakocskák zsuborognak (kínjában szomjas az álmodó!), és olyan jó volna inni a csodás habokból, de elillan a víz, és csak beláthatatlan sűrűséggel zöld erdők suhannak elő. Most mindent elnyel a zöld végtelenség. Átfolyik zöld fűtengerbe. Embermagasságú a fű már, s nem lehet lefeküdni, csak menni kell, menni, s a zöld fű lassan hullámmáni kezd, haragos zöld tenger válik belőle, s megint villogó szemű, ezerfogú cápák és tüzes hajóroncsok között úszik az álom alján az álmodó. Partot érne, de a nagy, sima sziklába hiába kapaszkodik. Egy deszkaszálon ring dermesztő hullámokban. És köd és jégtáblák jönnek. Újra jégmezővé áll össze a sorakozó sok jégpusáng és billegő jégkocka. Aztán megint hó jön, nevető napsütés alatt, szinte meleg és rózsaszín a puha hó, s még mélyebb álmoságot érez az álmodó a megsemmisülésig, amibe belezuhan.

(Abból talán most már sosem lesz ébredés.)

És mégis ébrenlétre rángatják a nappal zajai. Muszáj fölkelni, az álom kínzó és védő búvóhelyéből ki kell valahogy kecmeregni.

Kintről kései téli reggel szürkés derengése ásít be az ablaküvegen. Locsog az eső, csak úgy fröcsköl a téglajárdákon. Sár és latyak mindenfelé, hogy az ember újra lehunyná a szemét, de agya filmvásznán fölparázlottak a napi kötelességek, s már el is kószálnak emlékezetében az álombeli fájdalek, ijedelmek, megnyugtató téli fehérségek, és tavaszi csupazöld végtelenség is...

Csak az ásító szürke valóság borzongat.

A nappal és éjjel, álom és ébrenlét veszedelmeitől, riasztó élményeitől legjobb menekvés mégis a munka.

Dolgozol, és amíg ágyad vagy munkapadod alatt nem inogtatja a talajt a föld túlsó felén esztelenül robbantott bomba, ez a legbiztosabb menedék kísérteties álmaidtól.

Keményen megmarkolod tollad vagy a kalapácsod. Ez csak megnyugtató, az alkotó cselekvés, mert az álmokban az ember tehetetlenül hanyódik, vetődik jóba-rosszba.

Vagy akad olyan merész, teremtő ember, aki mindent legyűrő álmokat is álmodik?

MÁMORBAN

Utazás —

de nem a hétköznapi sok-sok olcsó krajcárka virágjaival, rézkrajcáraival fizethető jegyekkel,

hanem a leggyönyörűbb álmokban látott, csodás kék halak gyémánttal szegett, arany pikkelyes halpénzével fizethető utazás!

Szédítő utazás,

emésztő poklokból lopott, tüzes bilétákkal megnyitható, szárnyas csodákkal kitárható utakon, a legszebb mindenség közepébe!

Ahová a legtudósabb mesekoponya is félve, reszketve indulna. De a bátor művész-szív legrévetegebb dobogásában is merészen suhanna, suhanna —

Utazás —

de amelyben nem a mindennapi verejték iszonyú, irigysárga aranyával megváltható papírrongyokért kapnál helyet, a hintázó múlt cammogó konflisán,

hanem a legpirosabb gyerekmerészség meserűgő táltosának a nyeregében, robbanó csillagokkal szegett úton.

Szenvedéllyel, törvényeken, kufár számításokon túli, sosem hallott gépeivel az akarásnak, hogy az örület is naplángok bokrában és a világok közti sötétség ürében lapuljon meg tehetetlenül.

Utazás —

melyre csak az mer vállalkozni, akinek a mindenmindegy már a csontjaiba fagyott, az utolsó reszketéseket is kitörölte a szívéből és megható önzetlenséggel valami olyan erőt gyűjtött benne, ami csak a végtelen irgalom kristályvirágait termi,

és elérhetetlen ködpárnákban születő világok koccanásaiban leli gyönyörét, az anya-mindenségbe újra visszakerülő gyermek mámoros örömét,

az anyával újra egyesülő és egybenövő örök születés tájára hulló, életen túli tisztaságba érő mámoros utazás, az örületnél bátrabb és gondtalanabb utazás!

Az istenek halhatatlan erejénél erősebb, vonatokat mozgató, hihetetlen utazás arrafelé, ahol a fény és árny már téphetetlen testvér-szelemben örökre egyesült...

HIDEGLELŐS KÉRDÉS

A Hold arca elsötétül és sugártalan könnycseppet ejt a hozzá-jövendő földlakókért...

...könyveit gyűjti balzsamul a rakétavonattal ütendő sebei gyógyítására...

Míg az alantas szenvedélyek milliós tömegeket lódítanak utcára, hogy egymást marcangolva szánandóságukat és alsóbbrendűségüket bizonygassák, jó szimatú tudósok habzsolják a sztratoszféra tisztaságait, és titkos laboratóriumok mélyén forr az agyakban egy sugárvonat eszméje, melynek megvalósuló testet adni oly nehéz korlátolt gondolatú kézművesekkel és nehézkes gépekkel...

...mert a vértől sötét arcúak és állati ösztönöktől alacsony homlokúak nehezen tűrhetik a bepiszkolhatatlanok közelségét, kik egy bizonyossággal és bizonyosságért születtek: tanúsítani, hogy a kiválasztottak álmai nem kórus hagymázban fogantatnak, és vannak átlényegülések, melyek följutnak a dantei csillagokhoz...

...mert a haszonleső ember megalkotta könnyen földtúrók, szántóvetők, ruhakészítők és bálványépítők robotos géptársát, a traktort, a csépet és a gőzkalapácsot, de hogyan oldódjak meg a Terv, minden legfinomabb műszerek gyermeke: a lángszárnyú suhanó rakétavonattal készítése...

...s ha mégis hidegglelős megérzéseken túl, lázas reszketésekben géppé alakulna valami kocsonyaszerű csoda...

...menekülve büntől, nyomortól, piszoktól, állatiasan szuszogó, vérszomjas tömegektől...

...az oxigén, nitrogén, hidrogén, hélium és egyebek keverékén: a föld levegőrétegén túl, határokat törve, a legbensőbb Mindenség szívébe törekedve, vajon mivé lesz a falujától, kontinensétől, az egész földkerekségtől elrugaskodott, átlátszóvá nemesült felsőbbrendű ember?...

(1933.)

SZÉL MUZSIKÁL

Fönt a gátakon, a töltések lapos gerincén, zokogó szél muzsikál.

Hová lett az aranszínű, lepkeszárnyú mosoly? A zúgó jegenyék fölött szállongó ezüst pihe? Hova a tavaszi álmok és a nyári lázak, a szelelem a bujkáló ligetekben?

Lent a völgy mélyén, porban, nyugodt, szürke porban hevernek az emlékek.

Olyan minden, mint egy vénülő balett-táncosnő öltözőjében a sivár falak, a hervadó szirmok, melyek itt-ott még rikoltó sárgán vagy vörösen világító foltjaikkal kinevetnek a barnára aszott levelek és kopott szalagok közül, de nem tudják már a szépség titkail idehozni a vénhedt, kopott bútorok közé.

A balett-táncosnő ül, és sirós szemmel nézi az aszódó hódolatot. Hol van a lüktető tolongás innen, a szűk falak közül? Ezek a falak kitárltak egykor. És gyülekeztek, lánholtak itt a friss virágok, szebben, mint a gazdag völgyi kertekben.

És nem volt por tavasszal a virághalmokon. Csak száz színben, ezer árnyalattal szirmokba lihegett csókok, szikrázó névjegyek fehér üzenetei, sóvárgó írás-szarkalábak örök esküdözéssel, a szerelem tartós tavaszi hitével.

S az ájult vágyakozás illatként itt lebegett felhőjével, mely simogatta a táncosnő izmos lábait, meztelen vállait, dús kontyba font hajzatát, piruló arcát, mert ő volt akkor a tavasz istennője, és feléje nyúlt sikoltó virágszínekkel a kint zsvajgó tömeg. Bent az öltözőben pedig mámoros kívánczossággal sugdostak a nyugtalan zöld páfrányok.

Miért nem permetez a fiatalság édes harmata többé, a kibomló virágok miért nem ragyognak, éber álmod hintve?

Most csak ül a meghervadt hösnő, nem öfeléje száll az imádkozó óhaj, mert már fonnyadt a képe, és fáradt lábán bánatosan nézegeti az aranysegélyű selyemtopánkákat.

Hogy menjen még egyszer a szinpadra lánholtat gyűjtogatni?

Az ősz jön, az ősz, és a völgyben minden por fekszik szürkén, vastagon.

És az utakon, melyek messze vezetnek, s lassan a kéklő horizontokba olvadnak, hidegen csillog a dértől fehéredett kövezet.

Milyen melegek a tavaszi utak, akár sáros tócsák, akár gyöngéd, poros pihék takarják be őket. Úgy hívogatják a pihent izmú vándort a fellegek alatt, tova az illatos távolba, ahol ismeretlen virágok fakadnak.

De ősszel mogorva szürkébe hülnek az országúti kövek. Kegyetlen csattognak a fáradt bakancsok alatt. Tán halála felé siet a vándor?

Ó, nem. Csak a tavasz táncoló istennőjének a selyemtopánkáját szeretné még egyszer megsimogatni...

ÉLETÚT

Néha nagyon nehéz az életút.

Nehéz a lélegzet, fáj a reménytelenség, megnémít a sikertelenség. Elkerül a szerencse, hiányzik a fölemelő szeretet, a lelkesítő megbecsülés is úgy elcsöndesedik...

Miért olyan kietlenek egyes életszakok?

Hiszen vassal verő évtizedek zimankós telei sem tudták kioltani akaratom meleg lobogását.

Ha csukló sóhajok tették is ködössé földült ifjúságodat, a megtett utak tisztasága messze fehérlik, s Holnapod ringató álmokon keresztül csalogat tovább, mindig tovább, a tűrések tüskés bozótján keresztül...

Mert valahol egy fényes magaslaton csupa piros virágok nyílnak. Áldott illatú, apró piros virágok. A színük üde, mint az első igazi páros csók, s a boldogság nevet nektáros kelyhükből. Oda, oda kell följutni, a virágos magaslatra!

Nem számít a beléd harapó fagy. Nem a bőrödbe fúródó tövisek mérge. Nem hallod a szívedet bénító kétség-kigyók sziszegését sem. Alig érzed a szemedvilágát fenyegető, arcodba hasogató sziklaélek marását.

A tenyered csupa sár és csupa vér. Térded roskadoz. Ha lázas szemmel visszatekintesz, veszélytrejtő mélység alattad. Ugye, jobb akár egy csenevész bokorba fogódzva fölfelé kapaszkodni, mint visszazuhanni a majdnem biztos pusztulásba?

Ne is nézz hátra. Csak kússzál előre, fogóddz a sorvadt gyökerekbe, ujjal, körömmel tapogatózz az üvegszilánk élességével metsző köveken, hogy pillanatnyi támaszt találj, és előre, mindig előre!

Hiszen tudod, hogy ott valahol, az opálos ködökön túl, illatos napfényben nyílnak a piros virágok. A virágok, melyekből egyszer álmodban koszorút fontál magadnak. Koszorút, fönsgésesebbet, mint az ék-köves királyi koronák, s olyan egyszerűt, mint a vérző anya első simogatása most világra jött gyermeke fején.

Hívnak a virágok, és bágyasztanak a kínok...

Mióta tart már ez az út?

De kegyetlen erős kell legyen az akarás. De iszonyú félelmetes a visszazuhanás.

Nem szabad a fejnek kóvályognia és a kéznek reszketnie.

Jaj, csak a kúszó láb meg ne csusszanjon.

Pedig a lélegzet fogy, az erő lankad. Ám akkor megnyílnak az opál-színű ködök, s andalító tűzekkel megcsillámlanak fönt a szerencsehintő piros virágok.

Oda, oda kell jutni, föl a magaslatra!

S körmöd újra a sziklák repedésébe vájod, a szakadt gyökereket ismét megragadod, és lépésről lépésre gyüröd le a bénító távolságot.

Oda, oda kell jutnod, ahol örökké virítanak az apró piros virágok...

JÓZANOK ÉS ALMODOZÓK

Van egy nagyvárosi barátom. Örökké furcsa, komor lelkű férfi volt. Sötét víziókba menekült, ott élte ki tomboló, fekete villámoktól tarkított belső viharait. A vízióktól most sem tud szabadulni. De azért szépen megalkuszik a hétköznapokkal és egészségesebben éli éveit, mint valami más, optimista nézetű halandó.

Egy jó vidéki ismerősöm pedig félős nagyon. Mindig ijedezett valamitől. Emlékszem, a két nagy háború közti legnyugalmasabb években is töltött vadászfegyvert tett a vaspánttal is bezárt ajtaja mellé. Ablakán öröklött vasrácsok sötétlettek a leglágyabb holdas éjeken is, mikor

nála aludtam, s még tavaszidőn sem dughattam ki fejemet szobájának ablakán, hogy az illattól és a csalogány dalától édes orgonabokrok közé hajoljak elalvás előtt. Most már mosolyog néha, de lélenksége talán nem múlik el soha.

Egy kislelkű, de nagyravágyó cimborám pedig mindig áltatta magát. Föllengzős szép szerepeket gondol ki, és úgy hiszi: ő játszotta el azokat az életben. Beleéli magát, aztán meséli nagy hanggal, s a kávéházi asztalnál elhúzódnak tőle az ismerősök. „Olyan nagy dumájú ember.” „Unalmas” — mondják róla. De öneki jók az ismeretlenek is. Csak még jobban tódítja azoknak a mondókáit. De néha, mikor egyedül marad, magára döbben és egy időre szomorúan elhallgat. Ilyenkor alkoholhoz menekül, míg az alkoholgőzben újabb mesét, önáltatást ki nem talál. S akkor józan fejjel is mámorosan áradozik újra magáról. Megint talált valami tartalmat kőszá napjainak.

Egy ravasz, sunyi ifjúkori pajtásom olykor szintén élém botlik. Az meg a különösségeket gyűjti, jegyezgeti. Én szánakozó mosollyal nézem, hogy mindenben a szokatlant vadássza. Neki nem jó, ha valami rendes és nyugodtan elfogadható. „Te gyógyíthatatlan realista vagy, nem tudod reálisan fölmérni a szokatlant. A világ pedig csupa szokatlan dolgokból áll.” — S én nem tudom, mennyit akar keresni a szokatlanságokon, mert sunyi és kiszámíthatatlan, és igen reálisan számol.

Néhány fiatal barátom is akad, akik kissé különösek. Hogy a nyugodt láthatár mögött rejtőző, távoli iszonyatokról megfeledkezzenek, együgyű játékokat találnak ki. Messzi, sosem-lehet alakokat és történeteket vadásznak, hagymázos szónoklatokat és próféciákat szerkesztenek, s azokat néha egész nap mondogatják, verklizik egymásnak. De egy dologra nagyon ügyelnek: Senki közülük nem értheti meg a másikat, mert akkor nem sikerült a játék, nem jó a prédikáció, kezdhetik előlről az egészet.

A legtöbb ismerősöm pedig rendes átlagember. Örülnek a munkájuknak. Följegyzik pontosan minden hozzátartozójuk születés- és névnapját, és megelik velük rendszeren. Bélyeget gyűjtenek, vagy disznót hizlalnak, fajboromfi-kiállításra csirkét nevelnek, avagy sportmérkőzéseken dühösen szurkolnak. Probléma nélküli mintagyerekeket nevelnek, és a feleségüknek eszébe se jut, hogy megcsalja őket. Áldott egyszerűséggel alszanak, esznek, dolgoznak és szeretnek. Enyhe becsületsértési pereiket mindig megnyerik, öröklött vagy sorsjegyen nyert pénzen összkomfortos lakásuk van, és azt mondják: a valóságfestő irodalom unalmas. Nem nézik meg a háborús filmeket és az absztrakt festők és szobrászok kiállításait. Boldogan benépesítik a körülöttük táguló világot. Néha föltalálnak valamit, és mindig szép pénzt keresnek. Mind nagyon szeretik a vidám, gondtalan ünnepeket, amikor találkozhatnak, és néhány kártyaparti közt kitergegethik hömpölygő hétköznapjaik említésre méltó eseményeit, s elmondhatják egymásnak a viccpiac legszajásabb tréfáit.

És a nap olyan velőig melegítően sugároz mindannyiukra, a szabadság engedi kisdud játékaikat, különösek és rendesek úgy megférnek egymás mellett.

Csak a volt szomorúságok egykori megszállottjai, a múlt küzdelmek

deresedő mohikánjai járnak-kelnek kicsit idegenül mellettük. Igen, igen, hát ezekért a könnyebb, félvállról vehető mindennapokért harcoltak ők, de mintha keserű füst csavarná, félrehúzzák néha az orrukat, a kiteljesedő világ fiai olyan könnyedén belekönyökölnek a kényelmes jelenbe. Nem fáj soha azok feje, hogy: igen, igen, másképp is lehetett volna...

Mert se különös víziók, se csacsi hétköznapi passziók nem virulnának ki jó illatú napsugarak melegében és gyógyító, bátorító szelekben, ha nem táncolnának lidércfényként a sirokban is élő, s a sirok fölött járó árnyak emlékei. Árnyaké, akiknek nehéz élményei nem férnek el a sírboltokban, az emlékművek alatt, nem férnek el könyvekben és dalokban, hanem átfogják a változott lét egészét, és a jövőre gondoló józanokat fölkeresik állhatatosan...

SZIGORÚ MAGÁNYBAN

Az író elhatározta, hogy jobban az írásnak él. Ezért szigorú magányba vonult.

Eddig apró társadalmi kötelezettségek, családi alkalmazkodások és krajcáros munkák lefoglalták a mindennapját. Sohasem azt tette, amit legjobban szeretett volna. És nem tudott nekilödulni valami nagy, üdörös munkának, amiben minden mást felejtethetett volna. Úgy hitte, hírt, dicsőséget, megdicsőülést hozott volna neki egy kiadós, hatalmas, tekintélyes munka.

És csak sajnálkozva nézett a kész kisebb művekre — hát ő csak ennyire viszi, csak szerény, megalkudott, alkalmi és gyorsan eladható írásokra lenne képes? Úgy érezte, oroszlán-erők duzzadoznak benne és hatalmas alkotásokra született.

— Nem, többé nem szaladok a piac, a divat ocsmány szenzációi után. Magam akarok maradni, hogy megmérjem magamat — szólt, és így is cselekedett.

Telerakta könyvekkel kis lakását. Behúzódott a lefüggönyözött ablakok mögé. És naphosszat leste az igaz ihletet.

Várt és várt. Hiába. Fülét süket csönd dugta be. Agyán álmos pókok szöttek hálót. Szive alig verte eltévedt ritmusát.

— Lesz-e még erőm? — kérdezte nyugtalanul, mert gyanakodott, hogy úgy járt, mint az egykori tartózkodó kéjenc, aki korai szerettezekben elrongyolta erejét, aztán tartózkodásra fogta magát, s amikor az igazi nagy szerelemmel találkozhatott volna, már csak árnyéka volt a régi vágyakozónak.

Mindig nagyon szeretett olvasni, boldogan falta legrohanóbb óráiban is a betűket, s most ebben is valami megriasztotta. Megunta a könyveket. Idegen könyvek. Az övé, az ő nagy könyve hiányzik közülük.

Kedvére olvashatott volna, és álmosan pislogott a szürkén, szabályosan álldogáló betűsorok láttán. A titkos tűz, mely a betűk megpillantásakor azelőtt hevíteni kezdte, a mindig pattogó szikrák nem foszforeszkáltak többé agytekervényeiben.

Most csak ült, ült otthona mélyén. Néha heverészett. Álmatlanul.

Mert aludni is alig tudott. Azelőtt, ha sóhajtó fáradtan alvásra hajtotta fejét, már le is ragadt a szeme. És a sosem elég alvás azzal tetézte örömét, hogy csodálatos, színes álmokkal díszítette hajszolt pihenését. Most érteni kezdte: ez olyan jutalom, melyet csupán az igazán kimerült emberek kapnak meg a léttől.

Ült, hevert, várta az ihletet. A megváltó eszmét és a virgonc ötleteket. S nem jutott az eszébe semmi.

Kikapcsolta otthonából az életet, és kikapcsolta önmagából az alkotói lázat.

Nem alkotott, hanem unatkozott. S akkor fájó szívvel összetépte a mindig imádott fehér papirost. Úgy érezte, ezek a papirosok is fehér zászlók voltak hitvány napjai felé: megadom magam, megadom magam!

Sokáig hagyta, hogy piszkos, föltétel nélküli helyzetek sodorják az árral. Pedig tüzzel és vérrel kellett volna írni fekete zászlókra: a hitem nem dőzsölök szókotyvaléka!

A teljes tagadást nem vállalta, és most a kiteljesedés öröme megtagadta őt.

Érezte, az ajtójára kitett fölirat: „nem vagyok itthon”, igazat mond, ő valóban nincs itthon.

Elvágta az úzó idegszalakat, melyek a forgatagos élethez kötötték, s bénák zsibbadtságát érezte tagjaiban.

Vad kérdések szállták meg végre, melyektől égnek állt a haja.

Miért sietett, miért kapkodott folyton, elherdált, leélt életében? És miért hitte, hogy nem a rendezett menetben, hanem a nyújtózó pihenésben rejlik az igazi alkotás?

Minek a divatos dalok, kelendő mesék, harcokra hívó, mulandó szózatok, minek a kétes hírnév, elismerés értéktelen kortársi, bökődő kritikuskáktól? Meddig érdemes a kenyérhajszja?

Csak az óriásit, az egyetlen, a mások által megmozdíthatatlan művet kellett volna keresnie, arra áldoznia minden erejét. Azt, ami a legnagyobb mozgásból, a legnagyobb sodródásból születik, de a művész mégis külön állva, lángoló szemmel, de hideg aggyal látja és meglátja benne az utolérhetlent.

De most már késő. Ereje ingadozik, ina, íme, megrogy. És a nagyvilág csalóka zajairól immár hogyan ítélhesse meg, hogy igaziak-e? És nem is mondhat le már a forgatagról. De hogyan áll helyt benne?

Meg kellett volna teremtenie a külső rohanás és a belső nyugalmas alkotás közt az egyensúlyt. S ez sohasem sikerült neki. Sokáig nem is gondolt rá. Talán ideje sem akadt erre. Olcsóbb sikerek, hajhászott napi dicsőség, bizonytalan halogatások elvonták lemondó, aszketikusan nagy alkotástól.

De csupán elaprózta, elkrajcározta tehetségét. Őszülő fejjel már nem tudta megszokni, hogy remete is tudjon lenni, mindenről lemondva, ha kell, sovány falaton tengjen; ha kell, akár penészes börtönfalak közt is állandó szárnyalásban tudjon élni, és alkosson, alkosson a munka szakadatlan tisztítótüzeiben égve.

Kis irodalmi bohóckodások, napi tüzeskedések és alkudozások, csi-

szolt, de játékká váló, gyorsan elkelő, mindig vevőre találó művecskék kofája volt, hogyan lehetne most belőle hegyeket mozgató, kérielhetetlen és roppant lélegzetű alkotó? Sírásait is eladta, hogy sorsjegyet vegyen az élet buta lutriján, a fájdalmait is megmutogatta, hogy vaját kenhessen olcsó kenyereére. És most már igazi fájdalomra sem maradt. Kifosztották őt a legyőzött, értéktelen hétköznapok.

Pedig az ő általa értékelt alkotó ember kegyetlen a világ nyavalyás dolgai iránt. Most már jól tudja. A viláéért, az emberekért alkot az igazi alkotó, de a világgal semmit sem törődik, amíg alkot. Mint a természet vas törvényeitől hajtott szülő asszony: csupán a szüléssel törődik, hiába kívánkozás, hiába kín, hiába csábos muzsika, a világgal csöppet sem gondol, ámbár a világ halandó fiát újraalkotja. S irgalmatlanul csak egy a gondja: a születő mű, az új ember.

Igen, igen, ilyen odaadással és magafeledkezéssel kellett volna élnie, ha tengődve, ha fogcsikorgatva, de csak az alkotó munkában léteznie. Őt pedig a szerencse üzése, gyerekes kényelmek, titkos reménykedések tévútra vitték.

S most már az író sírni sem tudott tisztán zokogó, szüzi lélekkel, hogy könnyítsen magán...

AT A HOLNAPBA

Ülsz egyedül az éjszakában, őrzöd az unott homályt, mely az elszórt örömök után terpeszkedik, mint a lélegzetfojtó köd a fagyos réteken...

Hová lettek az apró örömök napjai az ördögi motollaként zakatoló évben? Csak a csillagszórós újévi fenyőre emlékszel, egy esős tavaszra, néhány forró nyári napra, az ősz gyümölcsseire, és már megint itt az olvadó hóba, fagyos sárba vesző tél. És készíted a gyufádat, hogy újra meggyújtsd az újévi fenyőn a csillagszórókat. Rohan az életed —

Ó, de szép ez a kis zöld remény a fenyőfa ágain. Fiatalságot von a borús téli szobákba, a megunt öreg bútorok közé. És a kikelt téli búza levele is a csésze fölött. Elmúlt és jövőendő tavaszok egy-egy mosolyát lopják ezek a zöld foltok a rideg napok szürkeségébe.

Hát pattogjon a fenyőn a csillagszóró, csilingeljenek karácsonyi és újévi üdvözetek, és koccintsuk össze poharunkat szomszédokkal, barátokkal, hogy kis időre, a dátumváltásra mosolyogjon minden körülöttünk.

Csak egyetlen órára, egyetlen percre felejtkezzünk meg a terhes, elcsépelet jelenről. Egy korty olcsó pálinka, egy pofára való löre vagy egy nyelet pezsgő — mindegy, csak hozzon rövid kábulatot, míg a mindennapi apró fájásokat lerázod magadról, és átlépsz a holnapba, egy új esztendőbe, mely biztosan új, nagy lendületet hoz az életedbe. Egy fanyar kis mámor most, a józan, szélfütta hetek után, hogy új harcok, új reménykedések és számtevések szakaszába érsz át. A siralmakat és átkokat feledd most, és gyógyultan, felemelt fejjel ugorj egy ismeretlen év napfényt kergető csigalépcsőire, hogy fáradságot semmibe véve

elindul fölfelé a sugaras spirálúton, fölfelé, előre, míg a sziporkázó csillagok közé nem érsz, ahol a fekete kárpitok között száll a tisztaság úrjáró éterhuzata...

A BOLOND FURULYÁS

Honnan került a dühöngő iramba forgolódo országút mellé ez a jámbor? Itt a fű is olajpizskos, és a fákat törpére metszik szigorú kertészek a villanydrótok alatt. Szél harsog, és csörömpölő, vad száguldás zajait súrít a lusta föld fölébe.

Mérges kutyák ugatnak a hideg szemű gépkocsik után. A kucsmás ember pedig előhúzza ócska bőrtarisznyájából a furulyáját, megnyalazza láztól cserepes száját, ujjait a furulya lyukaira biggyeszi kényesen. És játszani kezd. Harsány kaccal játszik, fogcsikorgató sikyokkal, simogató sóhajokkal és gurgulázó csúfolódással, egy végevárhatatlan nótát muzsikál, melyet, ki tudja, hol kezdett el, és ki tudja, mikor fejezi be.

Mert korlátlan úr most ez az ismeretlen muzsikás. Kutyák ugatják, kocsik, autók, kerékpárok rohannak feléje, azt hinnéd, rögtön elgázolják. De ő lovak trappjában, benzinbűzben, kocsizőrejben is csak fújja.

Tudja, hogy igaza van; neki van igaza, aki nem hagyja, hogy elnyomják dalát.

Kiszakadt a mindenség erejéből, szembeáll a sodró étellel, bolond örökkévalóságot akar.

És elhallgattatja a vinnyogó kutyákat, megcsöndesíti a hussogó szeleket, lassúbb száguldásra csábítja a rőfögő gépkocsikat.

Vadul vöröslő arccal, senkire sem nézve furulyál az út mentén. Furulyájának pergő szava egyre jobban túlkiált minden zörgésen és ugatáson. A jó szagú tisztogató szeleknek, a gyémántos napsugaraknak simogatásában fújja már kopott szerszámját.

S előbb pajkos gyerekek, azután fáradt öregek és végül siető, hitetlen fiatalok is köréje telepednek, és hallgatják a megszállt, bolond furulyás szívéből csobogó, kitisztult dallamokat.

INTERLÚDIUM

KOPECZKY LASZLO

- Ebben mi van?
 — Melyik az? ... A piros tetejű?
 — Igen.
 — Étvágygerjesztő pirulák.
 — Mi a csuda! ... Hát ilyesmi is létezik? És milyen az íze?
 — Hát olyan ... nem túl étvágygerjesztő.
 Nevettünk.
 — Az meg ott mellette, fiúkám ...
 — Ismerem. Én is szedtem. Nyolc cseppet írtak elő, négyet vettem be ... Nem használt, csak még jobban elkeseredtem ... Az ízétől. Peszszimista mandola ... És ez itt?
 — Nem tudom ... Háromszor kettőt kell bevenni. Rendszerint elfelejtem.
 Szigorúan összevontam a szemöldököm.
 — Mutter; aki meg akar gyógyulni ...
 — Akarok, hogyne akarnék.
 — Feledékenység ellen is írasson fel valamit.
 — Jó, csak el ne felejtsem ...
 Felült. Remegő lábakkal kereste a bojtos papucsot.
 — Mi van?!
 — Megnézem ... nem hagytam-e ... zárva ... az ajtót. A postás nem tud bejönni ...
 — Dehogy hagyta zárva ... Hogy a jó fenébe tudtam volna akkor én bejönni?!
 — Ja? ... Mégis megnézem. Magától is bekattanhat.
 — Majd az a postás kopog, ha be akar jönni.
 — Nem kopog az ... Csak bedugja az ajtó alatt a levelet.
 — Hát akkor majd elolvassa reggel.
 — Reggel? ... Az se biztos, hogy ...
 — Haldoklunk-haldoklunk?
 — Fiam, senkinek sincs a homlokára írva ...
 — Ezt csinálja velem tizenöt éve. Tudja mi ez?
 — ...
 — Zsarolás!
 Duzzogó ábrázattal hallgattunk. Valaki elhaladt az ablak alatt. Feszült figyelemmel lestük a lépteit.
 — Ahá! ... Te is várod azt a levelet.

— Már hogy a ménkűbe ne várnám! Látom, hogy emészti itt magát.

— Aggódok...

— Egy harminchat éves csecsemő miatt.

— Nem kellett volna elengednem.

Dühösen kaptam fel a fejem.

— Hát elengedte?!

Sóhajtott.

Felemeltem az asztalról a nyitott könyvet.

— Mit olvas?

— Jézus életét.

— Na!

— Te hoztad.

— Ja igen, tudom már... A Graves... Hol tart?

— Ott, hogy köröket rajzol maga köré a porba és azt a vicsorgó vadállatok nem tudják átlépni, hogy darabokra szagassák.

— Hozzak inkább egy P. Howardot?

— Te még emlékszel arra a kirakójátékra? — kérdezte hosszabb tünődés után.

— A pasziánszra? ... Hogyne.

— Nézd csak meg a kredenchen... Fenn, az üveges részben, ott van-e a kártya?

— Itt?

— Igen.

— Itt nincs.

— Akkor a fiókban.

A fiókban sem volt. Tovább kutattam.

— Mikor játszott vele utoljára?

— Azóta nem, hogy elment...

— Áhá... — odahúztam a széket a szekrényhez, és felleptem rá. — Tényleg...

A kőr király volt legfelül. Lefújtam a port róla.

— Talpra, mutter!

Hálóingére nagykabátot kanyarított. Eltolta az orvosságos üvegeket az asztal túlsó sarkára, és leült.

Letettem elé a kártyát.

Nézte tanácstalanul a kövér rakást.

— Hogy is...?

— Semmire sem emlékszik?

— De... A királyra jön a dáma, aztán a fiú...

— Fordítva.

Elmormolta magában: fiú, dáma, király...

Felvette a kártyacsomót.

— Először tized...

— Úhüm...

— Így?

— Így, igen, de az elsőt felfordítani.

— És most?

— Kilencet...

— Esténkint raktam ki, mikor vártam, hogy hazajöjjön. Az volt a kabalám; ha egyből kijön, akkor egy óra múlva hazajön... Ha másodszorra: kettő...

— És ha harmadszorra se jött ki?

— Akkor csaltam... Most hány?

— Ö-höt...

— Mit nevensz?

— Elképzelem, amint lopva körültekint az üres szobában és — suttty! — kilop ügyes mozdulattal egy eltemetett hetest... Csodálom, hogy le mert ülni saját magával kártyázni, hiszen folyton csalt.

— Tiszteletlenül beszélsz anyáddal!... Ezt az ötöst rátehetem a négyesre?

— Nem. Csak: a nagyobbra a kisebbet.

— Így jó?

— Így se jó... És csak a más színűre. Pirosra feketét, feketére pirosat. Érti?

— Értem.

— És mégis odarakja azt a hármast?!

Megállt a keze a levegőben.

— Hát akkor hová tegyem.

— Oda a rakásra!

— Befuccsolunk...

— Na és!

— Nem szeretném...

— Na jó... Próbáljuk megmenteni... Ezt ide... Ezt a négyest visszaveszem... Ide figyel?

— Mintha jött volna valaki.

— Nem hallottam semmit... Na!!

— Mi van?

— Nem látja?

— Mit?

— A hatost.

— Hol?

— Nézze csak meg jobban.

Szórakozottan hordozta végig tekintetét a sorokon. Közben lopva az ablakra lesett.

— Most sem látja?

— Nem...

— Persze, mert nem figyel rendszeren.

— Dehogyan... Nagyon is figyelek. Úgy erőltetem a szemem, hogy összefolynak a pirosak... Ez az?

— Igen.

— Elég jól állunk.

— Hát... De ha nem volnék itt, mindent letemetne.

Zsebkendőt vett elő az inge ujjából. Megtörölte az orrát, és valamit halkán pusmogott.

— Tessék?

— Mondom... tönkre fogja tenni... Az a nő mindenre képes.

— Ezt már letárgyaltuk! ... Mit csinál?!

— Hát az ötösre teszem.

— Szépen teszi az ötösre! ... Mondtam már, hogy nem lehet a kisebbre.

— ... Mindent megtettem, hogy lebeszéljem ... Itthon még a cipőjét se maga tisztította ... Most majd ...

— Feketére fekete!?

— Ez is szív, az is szív.

Egy pillanatra kiestem instruktori szerepemből. — Szerintem a Kati is egy szív.

— Az egy hízelgő bestia, de engem, fiam, nem lehet becsapni.

— Szabályosan megküzdöttek érte ... Kendet, mutter, kiszámolták ... Mikor kezd el végre felejteni?

— Már elkezdtem ...

— Látom ... A pikk dámát ott hagyta a rakáson.

— ... *Megtiltotta neki, hogy írjon* ...

— Na végre, hogy ez a nyomorult ász is előkerült! ... Mit mondott? Hogy megtiltotta? — hitetlenkedtem.

— Igen. Megtiltotta.

— Röhögök — mondtam keserűn.

— Csak védj az a ...

— Nem azt az aztát védem, hanem kegyelmedet ... mikor ilyeneket mond, úgy érzem, mintha apukája volnék és semmi jóra nem neveltem volt ... Hol láttam azt a káró kettést?

— Nem ez az?

— De ... Most meg lehet indítani a kipakolást ... Kettő, három, négy, öt ...

Megeredt a két szín-folyam. Kopaszodtak a sorok, növekedtek a kirakott dombocskák. A fiúra, a bupra, vagy ha így tetszik: junkerre már a dáma is felkerült. Aztán egyre nehezebben ment és ...

— Megakadtunk ... — sóhajtotta.

— Várjon, drágaságom ... gondolkozom.

— Jellemző, hogy ti férfiak akkor gondolkoztok, mikor már késő.

— Kontra! — mordultam vissza. — Mit ér, hogy kendék mindent előre kiterveznek szépen, s aztán mégis másképp lesz.

Lassan, óvatosan fordítottuk meg a talon következő lapját.

— Minden ezen múlik!

— Szugera — sugera ...

— Ábrá-ká-dábrá ...

— Négyes!

— Heuréka! ... Evoé! Sót: áve!

Most már ment minden, mint a karikacsapás. Az utolsó lap még arccal az asztalra borulva feküdt, de így is tudtuk ki ő: a szív király.

Már nem kellett a biztatás. Olyan vígan és sebesen rakta, hogy szinte röpültek a lapok.

— Na! — kiáltotta diadalmasan, a szív királyt odacsapva a helyére. A boldogságtól beködösödtek a szemei.

Megsimogattam a vállát.

— Mázlista...

Hallgattunk.

— Mire gondolt? — kérdeztem kis idő múlva.

Válaszolni akart, de ebben a pillanatban a postás megkopogtatta az ablakot.

*

Bizisten nem csaltunk!

A MAGYAR, A SZERB ÉS A HORVÁT AVANTGARDE

BORI IMRE

V.

Dadaista mozgalom nem volt sem a szerb irodalomban, sem pedig Jugoszlávia többi népe irodalmában — állítja egyértelmű határozottsággal a szerb szürrealizmus kutatója, Hanifa Kapidžić-Osmanagić⁷¹, és csupán dadaista magatartásról beszél Dragan Aleksić és Ljubomir Micić kezdeményezéseivel kapcsolatban is. Valójában a szerb és a horvát irodalom történetének egyik leghomályosabb szakaszát jelentik a dadaista törekvések. Kiadványaik nehezen megszerezhetők, az alkotók pedig szó szerint is kihullottak még az irodalomtörténeti köztudatból is. A *Rok* című, részben neodadaista jellegű folyóiratban konstatálták például, hogy a zenitizmus pápája, Ljubomir Micić „valahogy inkább eltűnt, mint meghalt”, s célul tűzték ki, hogy „sorsát felderítsék”⁷², Dragan Aleksićnek, a tiszta dadaizmus képviselőjének, pedig halálózási dátumát kérdőjelezték meg, minthogy annyi bizonyos csak, hogy az ötvenes években halt meg, éppen ezért meg kell elégednünk azzal a róla szóló szűkszavú információval, hogy „író, újságíró és dadaista volt”⁷³. E „dadaista”, s egyáltalán nem közhelyszerű életrajzok kellőképpen jelzik, hogy a dadaista mozgolódások mélyebb hatást a szerb és a horvát irodalomra nem gyakoroltak, s hogy képviselőik valójában sajátosan házi emigrációba szorultak, éppen ezért ugyanazokon a pozíciókon szemlélhetők, mint a Svájcban botránkozott francia dadaisták, vagy a Bécsben ügyködő magyar kollégáik, akikkel különben a délszláv dadaisták kapcsolatai szorosak és kölcsönösek voltak.

A párhuzamok azonban, amelyek a délszláv dadaizmus és a magyar vagy a francia mozgalom között húzhatók, azt mutatják, hogy bár a dadaizmus irodalmi tünetei hasonlóak, társadalmi és irodalmi okai lényegesen mások: itt nem játszott szerepet sem az a háborús defetizmus, amely a francia dadaizmust kezdetben táplálta, hogy azután átalakuljon irodalmi defetizmussá, majd szürrealizmussá, és nincs jelen a forradalom bukása és a bécsi emigráció ténye támasztotta holtpont-helyzet érzete sem. De számolnunk kell a csalódásnak azzal a mozzanatával, amelyet a horvát expresszionizmusnál már megfigyelhettünk: a háború előtti és a háború alatti remények egy egyesült és megerősödött délszláv állam megalakulásához nem teljesedtek be, minthogy megalakult ugyan a Szerbek, Horvátok és Szlovének Egye-

sült Királysága, de az alapvető társadalmi és nemzeti érdekeket elsikkasztotta, az Obznanával pedig a haladó és forradalmi mozgalom elfojtására tört. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy éppen Zágráb volt kezdetben a dadaista kezdeményezések talaja, hiszen itt az ellentmondások is nagyobbak, kiélezettebbek voltak a remények és a valóság között, mint Belgrádban akkoriban még. Itt publikálta Dragan Aleksic a *Dada-Tank* és a *Dada-Jazz* című kiadványait 1922-ben, s itt alapította meg Ljubomir Micić a *Zenit* című dadaista folyóiratot, és kezdte propagálni a zenitizmus nevű „izmusát”, hogy azután Belgrádba tegye át székhelyét. Az irodalmi okok között kutatva viszont arra a tényre is hivatkoznunk kell, hogy a háború végét követő esztendőben Zágráb jellegzetesen „nyílt város” volt, amelynek szellemi élete éhesen vetette magát a nyugati orientációk kínálta lehetőségekre, ki-törve immár a háborús elszigeteltségből és német szellemi szférából is.

A Dada nemzetköziségéhez Dragan Aleksic „dada-yougo”-izmusa állt közel, alapvető vonásaiban hasonló viszonyulást mutatott a világhoz, mint az „akasztott embert” író Barta Sándor, csak Barta heves antikapitalizmusát és szocialista tendenciáit kell egy univerzális defetizmussal helyettesítenünk. Ezt illusztrálják Aleksic dadaista jelszavai is:

„A dada összeméri (worldman) jellegű: a dada a nemzetközi szalodai foyerk terméke, a dada éppoly otthonosan mozog a Boulevard Sevastopolon, mint a Calle arenál, az Unter den Linden vagy a Zrinjevac fái alatt.

A dada szemben áll a meliorizmussal, az utilitarizmussal, az esztétikai-etikai elvvel: az igazi dadaista semmit sem akar megjavítani.

A szerelem és a halál problémájára a dada konciliáns nyugalommal tekint, de abban is megegyezhetünk, hogy az öngyilkossághoz sajnos nincs elegendő motívuma . . .⁷⁴

Dragan Aleksic dadaista gesztusai azonban nem pusztán csak polgárpukkasztó szándékokat mutatnak, még ha lázításának, botránkoztatásának céljai homályban is maradnak, s maga sem tudja, hogy valójában miért is hadakozik. Neki azonban a dadaista kardsuhintás is elegendő, hogy a világ értelmetlenségének a tényéből kialakítsa a „nem-gondolat” eszméjét és a destrukció tagadó magatartásával legyen jelen a szellemi életben. S ennek a „nem-gondolatnak” a definícióját is megadja, a tótágast álló világ képzetének a revelációjaként: „az értelmetlenséget a hátuk mögé vágják”⁷⁵. Jellegzetesen „irodalmi” formát kap ebből következően Aleksic dadaizmusa, amelynek vannak olyan kihívó gesztusai is, amelyek anarchista bombamerényletekként hatnak, s valójában érintkezési pontok azzal az avantgarde lázadással, amelyet a nemzeti mítoszok ellen Krleža a horvát irodalomban (Meštrović Kosovo-mitológiája kapcsán) és Crnjanski Miloš a szerb irodalomban (a Vidovdan-mítosz vonatkozásában) képviselt. Aleksic a dadaizmust 1922 Rigómezejének nevezi, s kihívóan írja le a szerb szimbolizmus állami-esztétikai eszményképének, Jovan Dučićnak nevét, mondván, „vágja le az orrát”⁷⁶. Ugyanakkor ő az, aki a délszláv szellemi életben a dadaizmusból adódó irodalmi következményeknek is a végére jár, s Tabu-ciklusában ennek hírhedt formáját teremti meg: valóban

értelmetlen hangkapcsolatokból „készít” verset, egy „ahogy tetszik” gesztus nagyvonalúságával. „Vegyük a világot és nézzük úgy, mint tehenet a vásáron” — adja ki a jelszót, s ebből vonja le azután az „ahogy tetsziknek” a lehetőségét Dadaizmus című „elvi” tanulmányában⁷⁷.

A magyar dadazimushoz az abszurdum irodalmi síkján sok vonás közelíti, amelyet azután a dadaizmus „nemzetközisége” még egyértelműbbé tesz, minthogy Kassák bécsi köre is 1922-ben még dadaisztikus magatartást képvisel. Aleksic jelszava sem idegen tehát a *Mánál*: „Verődjünk össze közeleg a leszámolás napja ledőlnek a „művészet” régi értékei. Az összes krematóriumok nem táplálnak annyi kalóriát a rothadt múmiák testébe mint a dada...⁷⁸”, mint ahogy Dragan Aleksic is tanul a *Mától*: kiadványainak tipográfiáján szemmel láthatóak a kassáki nyomdatechnikai megoldások hatásai. Nem véletlen tehát, hogy Aleksic propagálja a *Mát*, s Emders Ervin—Ember Zoltán képversét, Csont Ádám (álnév) „tipopoézisét” fordítja, maga pedig a *Mában* szerepel „Tabu”-versével. Aleksic azonban a dada-szintézisig nem jutott el: az abszurd drámának csak csíráit látjuk kiadványaiban, de olyan kiteljesítést, mint amilyen Déry Tibor dráma-szövegei, Mácza János, Barta Sándor egyfelvonásosai mutatnak, hiába keressük.

Hasonló tüneteket mutat az alakulási görbéjében változatosabb expresszionista—dadaista—zenitista barbarizmust hirdető *Zenit* is — Ljubomir Micić folyóirata, majd később „ideológiája”, amely a „Barbarogénie, le decivilisateur” terminusában fogalmazódott meg.

A *Zenit* expresszionista folyóiratként indult Zágrábban, amely, mint jeleztük, Jugoszlávia legerősebb expresszionista központja volt. De míg Krleža és köre egészen szorosan kapcsolódott a horvát irodalmi és társadalmi viszonyokhoz, a *Zenit* még A. B. Simić kezdeményezésénél is „nemzetközibb” alapokból indult ki — az expresszionizmus általánosságaiából: „Belépésünk a huszadik század harmadik évtizedébe, a művészet révén az emberségért folytatott harc legyen...” — hirdette a *Zenit*⁷⁹. Hasonló szellemű a fentebbi nyilatkozat egy másik kitétele is: „A mi gyötrődő nemzedékünk kihál. Letiporták és elpusztították. A háború rőt fúriájának kísértete gonosztevő karmaival mindannyiunk és az emberiség millióinak számára temetőt vájt ki.” Ekkor még a folyóirat lobogóján ilyen jelszavak olvashatók: „Új Ember! Új Szellem! Új Művészet!”:

„Ma belépünk az Új Évtizedbe és át kell lépniünk Jugoszlávia határait. Az elmúlt évtizedben a háború és a »nép szabadságáért« folytatott öldöklés katonáiként léptük át a határokat, mátol fogva pedig az összemberi Kultúra, Szeretet és Testvériség katonái akarunk lenni. Megkínzottan és átalakultan lépünk be. Emberségünkben megcsonkítva és megsebezve, de a szenvedők, a megalázottak, az Európa szegényoszlopán megkövezettek ereje sokszorozza erőnket...⁸⁰”

A programnyilatkozatból az is kitetszik, hogy a háborúban oly megalázott Ember (Adynak is nagy ihlető élménye!) lázadó keserve ekkor még a hajtóereje a zenitista expresszionizmusnak, s ennek első sorban pátoaszát élte meg a szerző:

„Az Embert keresztre feszítették, és Krisztusként leköpködték — pedig nem volt Krisztus.

Az Embert elfelejtették és megalázták, mint a koldust a zárt ajtók előtt.

Az Ember arra született, hogy Isten legyen — és legyilkolták, mint a vágóhídra vonszolt barmot...”

Ez a felhevült látomásos pátosz magyarázza a folyóirat címének expresszionista jelentését is:

„... Ó, nap a zeniten! Úgy égsz, mint az áldozati máglya. A szemünk sárgállik a tüztől és a vágyakozástól a legmagasabb trón — a SZELLEM előtt...”

A Szellem „jelenései” utáni vágyról beszél, amelyet a művészet adhat, minthogy az embert a „nyugalanságok és a haldoklás Fekete Hegyének csúcán” látja, és éppen ezért a művészetek „második reneszánszának” az eszméjét veti fel, majd a zenitizmust definiálja a következőképpen:

„A zenitizmus: absztrakt metakozmikus expresszionizmus...”

Szabályos expresszionista folyóiratként indult tehát a *Zenit* — s nemcsak alapvető vonásaival, hanem kiabálóan „programos” megnyilatkozásával is. Egyben azonban célratörőbbség is jellemezte, jobban, mint pl. ahogy az ugyancsak expresszionista programot hirdető A. B. Šimić tette a háború végén. Ez a korszaka a zenitizmusnak külföldi afirmációját is jelenti. A jelszó, melyet a *Zenit* is hirdetett: „Világ művészei — egyesüljete!”⁸¹, az avantgarde-mozgalmak nemzetközi testvériségét és összefogását is szorgalmazta, s ezekben az összefogásokban a *Zenit* is helyet kapott. Tudott róla a világ, s ő is közvetítette a nemzetközi avantgarde eredményeit, szempontunkból jelentős módon Kassák Lajos és Moholy-Nagy László műveit. Pl. a harmadik számban már Kassák *A máglyák énekelnek* című „regényét” hirdeti, Boško Tokin fordításában, Kassák és Moholy-Nagy-képeket reprodukál, majd később Raith Tivadar versét közli — magyar nyelven, szó szerint is a nemzetközi folyóirat eszménye szellemében.

A magyar és a horvát expresszionizmus legközvetlenebb találkozásai játszódtak le tehát a *Zenit* és a *Ma* hasábjain. Ugyanis Kassák élénk érdeklődéssel figyelte az avantgarde körében lejátszódó eseményeket: „... Igen érdekes, hogy minden alkalommal, amikor a *Ma* lényeges fordulóponthoz ér, Kassák, az elméleti tisztázó igényével, kiáltványokat ír. Ezek a kiáltványok nemcsak a *Mában* jelennek meg, hanem, hogy a lapot minél jobban megismerjék, külföldi folyóiratokban is feltűnnek. Így pl. amikor megteremtí a kapcsolatot a zenitista mozgalommal, a Zágrábban megjelenő *Zenit* azonnal hozza Kassák kiáltványát, nem is egy ízben, s ez lényegében a *Ma* fontosságát igyekszik minél szélesebb körben terjeszteni. Ezután éri el azt is, hogy a *Zenit*ben a *Ma* munkatársainak írásai megjelennek, s ugyanakkor a *Zenit* szerzői is igen gyakran szerepelnek a *Mában*, így pl. a *Zenit* alapítója, a zenitista mozgalom elvi, történeti jelentőségéről ír hosszú beszámolót...”⁸². Jellemző a két folyóirat között észlelt rokonság is — abban is, hogy a két lap külföldi munkatársainak a névsora szinte teljesen azonos⁸³. A rokonság ténye azonban a Kassák és a Ljubomir Micić törek-

véseinek kiegyenlítése lehetőségét mégsem revelálja: a *Ma* alapján véve és fő tendenciáit szemlélve már nem volt expresszionista irányzatú, a *Zenit*, éppen ekkor, még elsősorban expresszionista vonásokat mutatott. Kapcsolatuk nyilvánvalóan azért lehetett intenzív, mert Kassák a még lappangó dadaizmust látta a *Zenit*-ben, Micić pedig az expresszionizmust a *Má*-ban. Ezt teszi meggyőzővé az a tény is, hogy Ljubomir Micić, amikor a *Zenit*-et megindítja, már expresszionista. „A tűznek és a lángnak” a gyermekeként indult irodalmi pályáján⁸⁴, s a *Zenit* első éveiben tetőzött ez az expresszionista életérzés, amely a nemzetközi munkásmozgalmi összefogással is szimpatizált, kiáltványt írt az oroszországi éhezők megsegítése érdekében is.

Csakhamar azonban a *Zenit* jellegének fokozatos megváltozása következett be, azok, akik expresszionista agilitásával és agresszivitásával rokonszenveztek, elmaradnak, s két-három munkatársa marad csak, köztük Virgil Poljanski, ki mindvégig kitartott testvére mellett, viszont Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski, Rasko Petrović pl. már szakít vele. A mozgalomnak és a folyóiratnak a székhelye is megváltozik: Belgrádba költözik, s ezzel új, már dadaistának minősíthető korszaka kezdődött el.

A *Zenit* dadaizmusát az az ideológia képezi elsősorban, amelyet Ljubomir Micić „barbarizmusnak” keresztel el, s alkotja meg a barbarizmus eszményét: Marinettiék futurizmusát nem pusztán átvéve, hanem továbbfejlesztve, a szerb irodalmi-társadalmi körülményekhez adaptálva. Nyilvánvalóan ennek a megkésett, a dadaizmussal, valamint az elmaradott társadalmi-szellemi közeggel keresztezett futurista gondolkodásmódnak ideológiai vetülete csak torz lehetett — a tótágast álló világ a dadaizmusban is oly nyomatékosan jelenlevő képzete fordul benne az abszurdum totalitásába. „A Barbarogénuszban a dadaizmus jellegzetes európai-antieurópai magatartása mutatkozik meg: abszolút, individualista-anarchisztikus tagadása annak a világnak, amely 1914-ben kimutatta minden barbárságát...” — jellemezte Micić „barbarizmusát” Radomir Konstantinović⁸⁵, élesen megmutatva a *Zenit* dadaizmusának sajátos jellegét, minthogy a dadaizmus sehol másutt ilyen irányt nem vett: a franciák a szürrealizmusba jutottak a dadaizmus közjátéka után, a magyar avantgarde egyik iránya a szociális érdekeltségű irodalom és a szürrealizmus felé tájékozódott (Barta Sándor), másik szárnya, Kassák Lajos és Déry Tibor példáját tekintve ugyancsak a szürrealizmus felé haladt. Micić ugyanis, jellemzően dadaista logikai bukfencként az izmus revelálta társadalom- és civilizációellenességet, amely a háború közvetlen következménye volt, túlvitte eredetibb körén, mintha szó szerint venné azokat a nosztalgiákat, amelyeket a nyugat-európai művészetek éreztek a primitív népek művésze, szellemi megnyilatkozásai iránt a kubizmustól kezdve, vagy azokat a vágyakat, amelyeket Freud tanításában kerestek éppen azokban az időkben a jövőendő szürrealisták. Micić diadallal fedezi fel a Balkán fogalmában ezt a primitivizmust és emeli nyomban kultusszá, mitológiáját is kidolgozva. Nem a Balkán-félszigetet kell civilizálni, hirdette a zenitizmus megteremtője, hanem Európát kell „balkanizálni”. Jelszava tehát nem a civilizáció, hanem a „decivilizáció”: „Mi

a jelenben Európa múltja vagyunk, amelyhez kétségbeesetten igyekszik visszatérni; a mi ki nem hevert barbárságunk tehát Európa jövője, egyetlen lehetséges menedéke, eszerint mi vagyunk Európa egyetlen lehetséges megmentői...⁸⁶ A dadaizmusnak ez a „barbár rántottája”⁸⁷ a tagadás szellemében készült, s magát az avantgarde szellemét is tagadta, minthogy az avantgarde eszményeinek körében ott volt a technika, a civilizációnak a tisztelete is.

Ljubomir Micić és zenitista társai azonban nem voltak egyedül a dadaista barbárság kultuszában, miként azt Radomir Konstantinović nemrégiben felderítette, elhelyezve Micić nézeteit a szerb primitivizmuskultusz síkján a *Filosofija palanke* című nagy jelentőségű, könyvnyi tanulmányában⁸⁸. Ebben például kimutatja azt a mély, szellemi, világméretű rokonságot, amely Micić barbár zenitizmusát a költő Rade Drainac hirdette „hipnizmussal” összekapcsolja. A hipnizmus ugyanis ugyancsak a szerb dadaizmus körében szemlélhető irányzat. Amikor Ljubomir Micić azt hirdeti, hogy a zenitista költészetnek a Balkánon az európai degenerációval szemben a védőgát szerepe jutott, Rade Drainac, aki rokonszenvezett a dadaista magatartással, ezt vallja hipnizmus nevű elméletében s egyben dadaizmusának jó példájaként: „Végső ideje, hogy bennünket, balkániakat kiszállítsanak a határokon túlra, mert a mi vad lelünk magában hordja a megzavarodott shakespeare-i lángész minden ismérvét... Tilos a tárca nélküli költők behozatala, viszont annál kívánatosabb a hitmisztikus lelkek kivitele az alábbi beosztás szerint. Franciaországba 3 000 000 kiló érzelem. Németországba 4 000 000, gyógyszerül az expresszionizmus ellen. Angliába 5 000 000 egyenjogúsági bomba. Bulgáriába 6 000 000 kiló ép ész a sovénizmus kiküszöbölésére. Oroszországba testvériség... A balkáni érzelem-dekoncentráció hozzájárulhat minden dolog felélesztéséhez. A dekoncentráció művészete. Art de deconcentration...”⁸⁹

Rade Drainacnak azonban nem csupán a hipnizmusa mutat dadaista vonásokat, hanem az ebből az elméletből kialakított költői magatartása is, az az anarchizmus, amely a költő szemléletében a „bandita avagy költő” (ahogy 1928-as, *Bandit ili pesnik* című kötete oly találóan megfogalmazta) képzetében összegeződött. Drainacnál ugyanis a kihívás gesztusával találkozhatunk lépten-nyomon, akár csak Risto Ratković-nál is, a szerb avantgarde e kisebb intenzitású képviselőjének verseiben. Az „épater le bourgeois” elvet — írja egyik ismerője — a szerb irodalomban senki sem alkalmazta olyan következetességgel, mint Rade Drainac, legtöbbször a bohémsággal keverve, hogy az „átkozott költő” pózát kiteljesíthesse⁹⁰. „Meg fog ismerni ennek az országnak 15 000 000 polgára, ha nem a költészetemről, akkor hát a botrányaimról...”, írta a *Bandit ili pesnik* című versében, 1927 tavaszán, meglepő párhuzamokat mutatva a fiatal József Attilának azzal a magatartás-képlettel, amelyet a *Tiszta szívvel* című versében fogalmazott meg. Erőltetett lenne azonban e párhuzamon inszisztálni, még ha a különböző költői utak néha a legmelegpöbbs módon keresztezik is egymást, s így csak a pillanatnyi megfelelés villanását rögzíthetjük, hiszen József Attila esetében, költészetének bármilyen jelentős mozzanata is ez a vers, mégis intermezzojellegű csupán. Rade Drainac viszont, a hipnizmusból

kigyógyulva, egy egész korszakának elvévé emelte a költői „banditizmust”, ugyanakkor a szürrealista lehetőségekkel is kacérkodva már, hogy 1931-ben szakítson mind a modernizmussal, mind pedig a „baloldaliság hasznosság-elvével”⁹¹ — immár a dadaizmus szerb variánsának utolsó órájaként is. Az egykori magyar közönség tehát tévesen ismerhette meg a *Literatura* 1929-es almanachjából, ahol a névtelen szerző, a „szerb Kassákként” emlegeti, s idézi Drainacnak azt az állítását, hogy ő „politikai meggyőződése szerint individualista-anarchista”, aki a művészetben az intuíciót keresi, melyhez balkáni színeket kever, miközben tagadja a művészeti elméleteket.⁹²

VI.

A szerb és a horvát avantgarde-ban, miként jeleztük már, hiába keressük az izmusok folytonosságát, s az olyan nagy egyéniség szerepét is, mint a magyarban Kassák Lajosé, aki az avantgarde törekvéseket következetesen képviselve végigkísérte volna elméletben és művészi produkcióban oly változatos alakulási szakaszain. A horvát avantgarde például megelégedett az expresszionista lobogással, s a szürrealizmus nagy képzelet-kalandjára már nem vállalkozott. A szerb avantgarde viszont nem az izmusok egymásutániságát, hanem egymásmellettiségét példázza: mintegy egyetlen szellemi-irodalmi talajból nőnek ki az avantgarde színes virágai, ami viszont arra mutat, hogy a háborút közvetlenül követő korszak egy amorf irodalmiságot hozott létre, amely akkor, amikor elindította a szerb expresszionizmust, lényegében a dadaizmust is biztatta és a szürrealizmus lehetőségét is megcsillantotta. Következésképpen az egyes programok sem olyan kizárólagosak, egyszínűek és türelmetlenek (kivéve a zenitista „barbarizmust”), mint a szokványos izmusos deklarációk. Ezt tapasztalhattuk Stanislav Vinaver expresszionista kiáltványával kapcsolatban, ezt a zenitizmus kezdeti szakaszában, s ezt látjuk azokban a törekvésekben is, amelyekből majd a szerb szürrealizmus nő ki. Az „izmus-határok” tehát sokáig nincsenek élesen meghúzva, s mindenekelőtt modernista életérzést revelálnak, mint határozott izmusos állásfoglalást. Ezt tükrözi Sibe Miličić kiáltványa is, amely a programnyilatkozatoknak abban a sorozatában jelent meg, amelyben Vinaver és Miloš Crnjanski már idézett tanulmányai is helyet kaptak. Tehát Sibe Miličić nézetei is elsősorban expresszionisztikusak, de nem kizárólagosan azok. Éppen ezért találhatóbb modernista programnak neveznünk ezeket, mint egy-egy irodalmi iskola kinyilatkoztatásának. Az a „kozmosz érzékenység” ugyanis, amelyet Sibe Miličić is, Miloš Crnjanski is emleget, csak latens módon expresszionisztikus, s amilyen erővel az expresszionista látás- és érzésmódon inszisztál, legalább olyan hévvel hirdeti és követeli a fiatal irodalom új útjait is:

„Aki a háború előtt odafigyelt a külföldi irodalmakra, különös forrongást és szellemi nyugtalanságot érezhetett. Új utakat keresnek, az egész tehetséges világifjúság keresi az új utakat, önmagát elemzi és kapaszkodik a csúcs felé, ahonnan új kilátás nyílik majd meg...

...Lassan kapaszkodunk a csúcs felé. Ha majd igazán felszabadul az ember, legalábbis amennyire tőle telik, minden anyagi vonatkozás alól, magasba csap az új szellemű, máig nem hallott költészet is, eltölti a világot az egyetemes kozmikus szeretet nagy költészete..."⁹³

Ebből a differenciálatlan „modernizmusból” bontakozik ki majd a szerb szürrealista mozgalom. Kezdetben tehát együtt van az egész fiatal s modern szerb irodalom, miként azt az 1922-es *Putevi* című folyóirat, melyet Milan Dedinac, Marko Ristić és Dušan Timotijević szerkeszt, munkatársainak névsora is oly jól példázza: Stanislav Vina-ver, Svetislav Stefanović, Rastko Petrović, Todor Manojlović, Živojin Vukadinović, Dušan Matic, Ranko Mladenović, Stanislav Krakov, Sava Šumanović, Miloš Crnjanski, Josip Kulundžić, Tin Ujević, Boško Tokin, Jovan Bijelić. Expresszionisták, zenitisták, a háború előtti „modernizmus” táborából jöttek (Todor Manojlović, Tin Ujević) és a dadaista francia irodalomban már a szürrealizmus lehetőségére ráérző fiatalok (Milan Dedinac, Marko Ristić, Dušan Matic, Rastko Petrović) vannak tehát együtt, hogy azután a folyóirat-kísérletek során, szinte évről évre kísérhető módon változzék névsoruk — mintegy a szürrealizmus születési görcseiként. 1925-ben például, a kezdeti időszak lezáródását jelezve már, a *Svedočanstva* című folyóiratuk az írói névsor is tükrözte változásokat így jelzi: Dušan Matic, Rastko Petrović, Aleksandar Vučo, Milan Dedinac, Marko Ristić, Tin Ujević és Mladen Dimitrijević. Fokozatosan, a szürrealista programok mind hevesebb hullámmásával párhuzamosan, mintegy szüntelenül tisztuló folyamatként, kristályosodik ki végül is, a húszas évek végén és a harmincas évek elején, a szürrealista irodalmiságból a mozgalom, amely a harmincas évek elején szervezeti, társulási formákat is kap, a szürrealizmus belgrádi központjaként.

A „többlaki írók”, Miloš Crnjanski, Tin Ujević, Rastko Petrović első-sorban, tehát jelentős szerepet játszottak a szerb szürrealizmus kialakulásában, poetikája megformálásában, még ha fiatalabb társaikat nem is tudták követni a szürrealistává válás útjain, amelyet a *Putevi (Utak)* című folyóiratuk 1922-ben oly jelképesen is meghirdetett. Kezdetben nyilvánvalóan egy „új érzékenységről” és a háború előtti szerb irodalomból átmentett „esztéticizmus” tagadásáról volt szó csupán. Az „új érzékenység” példáit viszont kezdetben Crnjanski szolgáltatta, miként arra Marko Ristić emlékezik: „...Tegnap, milyen végtelenül régen volt ez, mint egy legendás előéletben vagy előálomban — azóta az emberek még egyszer hadra keltek —, amikor Crnjanski még Galiciában vonszolta magával lirizmusának legszuggesztívebb akcentusait, amelyek oly feledhetetlen költői élményt jelentettek számunkra, akkori gimnazisták számára, amikor kiírta magából mindazt, amit ki-mondania adatott, az élet képtelenségének és enyhe boldogságának érzetét, ezt az édes érzést, az élet értelmetlenségének és érzéki homályos költőiségének érzetét...”⁹⁴ A „költészet” megjelenéseként ünnepli hasonló okokból 1924-ben Tin Ujevićet a *Svedočanstva* című folyóiratban Dušan Matic, Rastko Petrović és Aleksandar Vučo szövegével és Marko Ristićnek a szürrealizmust beharangozó cikkével, amely Tin Ujević verseit magával a „költészettel” egyenlíti ki.⁹⁵ Ezért lesz fegy-

vertársuk Rastko Petrović, akinek költészetében már a szürrealizmus evangéliuma szólal meg. Ő volt az, aki a fiataloknak valójában meghódította a francia dadaizmus és szürrealizmus szövegeit. Így lett Rastko Petrović „Apollinaire”-je a szerb szürrealizmusnak: „Rastko Petrović helye a szerb szürrealizmus viszonylatában hasonló ahhoz, amelyet Apollinaire, ez a kószáló kozmopolita szellem foglal el a francia szürrealizmusban, méghozzá az a fiatalabb Apollinaire, aki nem ég ki a háborúban, hanem legjobb munkáit a háború után adja, és közvetlen hatást gyakorol, noha mindig kívülállóként legmesszebbre tévedt, legigazibban modern kortársaira...”⁹⁶

„Otkrovenje” — ez volt Rastko Petrović költészetének a vezérmotívuma, amellyel valójában már a szürrealizmus kapujában állt. „Beszélni szabadon és vég nélkül” — modernista gesztus, de a szürrealizmus automatikus szövegeinek, álomtiszteletének a rokon törekvése is. Nem véletlen, hogy Marko Ristić, a legkövetkezetesebb szürrealisták egyike, a költő és az elméletíró, R. Petrović költészetével kapcsolatban a hajnal képzetét együtt emlegeti a „meztelen, igaz ember” képzetével — a szürrealista „vágy” vonzáskörében immár⁹⁷. A szerb szürrealizmus történetírója pedig így jellemzi Rastko Petrović és a szürrealizmus kapcsolatát: „Rastko tehát a spontán írásról dédelgetett álmával, azzal az óhajával, hogy kifejezzen mindent, amit érez, akár megengedett, akár tilos legyen az, önmaga szinte animális lényegében kutatva az íhlet után, voltaképpen a szürrealizmushoz közeledett...”⁹⁸ De Rastko Petrović volt az a szerb költő is, aki nemcsak olvasta az új francia költőket, hanem személyesen ismerte is őket, s nem egy közülük barátjának is tekintette. Ismerte az Action körét, külön Max Jacobot és André Salmont, azután Eluard-t, Philippe Soupault-t, Tzarát, s mintegy őt követve veszi fel a dadaizmusból szürrealizmusba jutott francia irodalommal a kapcsolatot az ugyancsak a szürrealizmus felé haladó fiatal szerb költészet is.⁹⁹

Ezek a találkozások, most már a személyesség síkján is, látszatra váratlan irányban befolyásolták a szerb szürrealista irányzat kialakulását: Marko Ristićék ugyanis nem utánzóí és követői vagy „balkáni” reflexei voltak a francia dadaista-szürrealista irodalmiságnak, hanem mindenekelőtt harcostársai. Joggal emlegeti tehát Ristić, hogy már ezekben az első időkben, tehát közvetlenül 1922 után, érintkezéseikkel kapcsolatban elsősorban az összehangolást, kölcsönös véleménycserét. S ezek a tények nemcsak a szerb modernizmus erejét példázzák, hanem a szerb szürrealista iskola lényeges vonásaiban autochton jellegét is, amire a szerb szürrealizmus történetírója joggal hívja fel a figyelmet:

„...A szerb elő-szürrealizmus és szürrealizmus nagyjából 1922 és 1932 közé esik, s így egybevág a francia szürrealizmus nagy korszakával, s a szürrealizmus három leghíresebb alakjának: André Bretonnak, Paul Eluard-nak és Louis Aragonnak közös, egyidejű tevékenységével. A szerb szürrealizmus érdeme, hogy párhuzamosan fejlődött a franciával, nem utána, sem függvényeként, mint sok más országban. A szürrealista könyvek és folyóiratok Belgrádban ugyanakkor jelen-

nek meg, mint Párizsban. A szerb szürrealista csoport a legfontosab-
bak egyike volt Franciaországon kívül...¹⁰⁰

A két mozgalom tehát párhuzamosan, de egymástól mégis függet-
lenül foglalkozott ugyanazokkal az élet- és művészeti kérdésekkel, el-
annyira, hogy nemcsak a francia szürrealisták szerepelnek eredeti,
másutt még nem publikált szövegekkel a szerb szürrealizmus folyóira-
taiban és kiadványaiban¹⁰¹, hanem a szerb szürrealisták is szüntelenül
jelen vannak a francia mozgalomban mind verseikkel, mind elméleti
írásaikkal, Moni de Buli pedig, aki a szerb modernizmusból indult,
a francia szürrealizmusba egészen beépült s francia íróvá lett¹⁰².

A szerb szürrealizmust tehát elsősorban a francia testvérmozgalmá-
val lehet mindenekelőtt párhuzamba állítani, mert éppen az így adódó
összehasonlításból derül ki a szerb mozgalom sajátos és kivételes helye
is a nemzetközi avantgarde-ban. A két mozgalom periódusai például
megegyeznek, miként azt Hanifa Kapidžić-Osmanagić kimutatta: 1922
és 1929 között állandó paralelizmus figyelhető meg közöttük, 1930 és
1932 között együttműködésük és közös akciójuk jön létre, 1933 után
pedig az egyes mozgalmakon belül az utak szétválása figyelhető meg,
a szürrealista mozgalom aranykorának végeként. Csupán 1922 és 1924
között tapasztalható némi distancia, amelyet a szerb szürrealizmus
Svedočanstva című folyóiratának kiadásával meg is szüntet.¹⁰³ A ku-
tatás különösen azt hangsúlyozza, hogy mind a két mozgalom egyen-
letesen haladt előre a szürrealizmus első kiáltványának pozíciójából
a második felé, hogy a szürrealizmus és a forradalom gondolatában,
különösen a program módosított változatának szellemében (Szürrea-
lizmus a forradalom szolgálatában) találkozzék, anélkül azonban, hogy
eredményeik is hasonlóak lettek volna egymáshoz. „Még tovább me-
részkedünk állításunkkal — írja Hanifa Kapidžić-Osmanagić —: úgy
érezzük, hogy épp a szerb szürrealista mozgalom jutott el a legmesz-
szebbre ebben a dialektikus kitartásban, a szellem és nem a betű iránti
hűségben...¹⁰⁴ A szürrealizmus és a marxizmus, valamint a forradalmi
akció között a szerb szürrealizmusban szinte nincs lényeges ellent-
mondás és vita, következésképpen a szerb szürrealisták továbbra is
a „forradalom szolgálatában” állva dolgozhattak, s olyan konfliktusok-
kat, mint az Aragoné, nem ismertek, sem olyan polarizációjuk nem
jártódott le, mint a franciában.

A szerb szürrealizmus folyóiratai kezdetben tehát éppen úgy kísér-
leti laboratóriumok, mint a franciáknál, amit Marko Ristić 1924-es,
a szürrealizmusról hírt adó cikkében be is jelent, mondván:

„A szürrealizmus nem akar megmaradni a költészet határai között,
és akciókban kicsúcsosodó alkalmazásai, irodalmon kívüli megnyilat-
kozásai a legnagyobb érdekekkel bírnak. A szójátékok, a tudományos fel-
fedezések, jóslatok, lélektani kutatások, különös véletlenszerűségek,
»ösztönös megérzések« a divatban, a politikában, a valóság elárasztása
álmossal, a mindennapi viselkedés sok gesztusa keletkezésének jelle-
génél fogva a szürrealizmus archívumába tartoznak...¹⁰⁵

Különösen az 1924—25-ös esztendőt jellemzik az ilyen szürrealista
laboratóriumi „munkák”, minthogy a *Puteviben* már lejátszódott egy-
másra találásuk folyamata franciaországi, svájci diákoskodásuk után,

megjárva tehát Albániát is, amely a fiatal szerb írók számára az egyetlen utat jelentette a „modernizmus” felé a háború alatt¹⁰⁶. Ekkor még Rastko Petrović a költőjük, és barátkoznak Tin Ujevićtel, és a képzelet szabad futtatásának kísérleteit végzik költői szövegeikben, közben pedig tisztázni igyekeznek viszonyukat az „esztétikához” és az irodalomhoz” is — támadva azt a Bogdan Popović-féle esztéticizmust, amely a szerb irodalomnak elérhetetlen és tökéletes eszményét a háború előtti szimbolizmusban látta. Ha a francia dadaizmus Anatol France-on próbálta ki gyilkos szarkazmusát, a szerepükre készülődő szerb szürrealisták célpontja Bogdan Popović és Sima Pandurović volt. A *Svedočanstvo* nyolc számában viszont már a szürrealista gesztusoknak szentelték figyelmük: a Tin Ujević- és a szláv-szám után a költői munkának, az érzelmeknek, az örültek alkotótevékenységének, a pokol és a mennyország kérdésének vizsgálatát folytatták — mindenütt természetesen a folyóirat címébe is foglalt dokumentumigény szellemében, a hétköznapiakban az autentikus költőinek a spontán megjelenése lesve.

A szürrealista tapasztalatokat viszont a csoportosulás tagjai külön-külön vonták le, és nagyobb lélegzetű szépirodalmi munkákként prezentálták. A szerb szürrealizmus néhány nagy jelentőségű könyve nőtt ki az 1924–25-ben végzett kutatásokból: Milan Dedinac *Javna ptica* című poémája, Aleksandar Vučo *Koren vida* című verseskönyve és Marko Ristić *Bez mere* című „ellen-regénye”.

A legnagyobb hatást Milan Dedinac nagy verse váltotta ki, amelyet szürrealista társai lelkesen ünnepeltek is, a „költészet” megszületésének, a költői rehabilitációjának a pillanatát üdvözölték benne. S valóban, a tiszta költőség poémája ez a mű: „... Egy pillanatra hajlamos vagyok jelképet látni ebben, amit valószínűleg Dedinac nem is akart, úgy nézve erre a könyvre, mint egy ígéretre, amelyben a titokzatos mese bejelenti érkezését az emberi szellemnek. Hallják-e ezt a hangot, ezt a Milan Dedinac szívéen átszűrt bejelentést:

„Ez a mese mindenkit sorra megérint. Itt van: jön, lépked,
és én hallom a dalt; olyan, akár az ősz, jön a mezőkön át.

Hozzánk is eljön. Ő az, ő, a növényeknél halkabb, ágról ágra
lép, a domb hajlatát utánozza, — leszáll.

Lám, a kebléről arcomra száll a szél, jegesen, — várom a
szárnyak érintését...”

Az álom és ébrenlét kereszteződésén, látomásosan kiegyenesedve torlatuknál, a kinyomtatott sorok közé lám úgy illesztli be egy már lejátszódott lelki dráma múltjának és jelenének lánggyümölcsseit, hogy ugyanakkor az előrelátás forrása, az áthatóan éles jóslat titokzatos forrása, a váratlan és várt jövő forrása legyen, így feszül a tegnap és a holnap közé...”¹⁰⁷

Erről a lélek belső tájain lejátszódó, kalandot megidéző poémáról szóló Ristić-írás ugyanakkor a szerb szürrealisták költészeteszményének a megfogalmazása is: együtt van itt álom és való, csoda és tiszt-

taság, mindenekelőtt pedig a közlésnek olyan egyszerűsége, amelyhez a költők legtöbbször az automatikus tömegek „szimulációja” révén akar eljutni — a költészet véletlenjét ostromolva, és a spontán közlés lehetősége után nyomozva. Természetesen a fiatal és halk szavú, már-már észrevétlen költő áldozott a dadaizmustól örökölt szürrealista művészettagadásnak is. A költeményhez írt kommentárjában arról beszél, hogy mennyire örül annak, hogy a Javna ptica kiadása nem hasonlít sem a szokványos könyvekhez, sem a hagyományos „irodalmi alkotásokhoz”: „És még inkább örültem, hogy így kinyomtatva nem hasonlít könyvre. Minden egyébre inkább — valami gyár, esetleg egy illatszergyár reklámfüzetére; valami sláger kottáira, sőt még tőzsdei jelentésre is — csak épp nem igazi könyvre, legkevésbé irodalmi műre.”¹⁰¹

A szerb szürrealizmus, mintegy Breton *Nadja* című regényére és Aragon *Le traité du style* című művére felelve, jelenti meg Marko Ristić *Bez mere* című ellen-regényét és Aleksandar Vučo prózaverskötetét, a *Koren vidat*. Különösen Ristić regénye bír kivételes jelentőséggel a szerb szürrealizmusban, mind szürrealista intencióit, mind a vállalkozás nagyságát tekintve is. A lélek sötétjében játszódik ez az ellen-regény, hogy megtalálja mértékét az embernek, minthogy felismerése szerint az ember világállapotát mértéktelenség jellemzi. Kalandozása közben a véletlenre bizza magát, és éppen ezért áttöri az esztétika hagyományos szabályait is, valóban ellen-regényt ír: „...Ez a könyv, mert mégiscsak így kell nevezni, valóra váltja a próza és a költészet rendkívüli elegyedését, versek, egy mikrokozmosz lírizmus, egy derűs és szinte már makrokozmosz öröm, igazi automatizmus, konkrétum és absztrakció, elmélet és gyakorlat, egymást és önmagukat cáfoló manifesztumok sorjázna benne, hogy végül mégis eljussanak egy magasabb rend, magasabb harmónia szintjére, a lázadások, gyilkosságok, vádak, felnégyelések, intellektuális lemerülések útján...”¹⁰²

Ristić „regénye” az ember tudatának rétegeit kutatja, vizsgálja, hogy végül is, mintegy csodaként, a Véletlen és az Elkerülhetetlen találkozási pontjára bukkanjon, és az elidegenültség megalázta ember eljövendő, szabad világát hirdethesse, az „emberi ember” nevében¹⁰³.

A szerb szürrealizmus irodalmi-költői mérlege tehát gazdag, különösen a húszas évek idején. A már jelzett nagyobb alkotások közé kell sorolnunk Dušan Matic opusát is, amely, igaz ugyan, hogy abban az időben külön könyvekben nem került az olvasók elé, a szerb szürrealizmusnak mégis egyik legjelentősebb és maradandó eredményét képezi¹⁰⁴, a „költőinek” ugyanazt a felfogását példázva, amelyet Dedinac nagy verse is. Ezekhez az eredményekhez kell még a szerb szürrealizmus olyan megvalósulásait sorolnunk, amelyek látszólag a mozgalom melléktermékei voltak: a gyerekköltészetüket. „Ezek a költők váratlan rimeikkel, áttört asszociációikkal, szabadon társított szavaikkal, a sztereotip humoros szétzúzásával, új jelentést és dimenziót nyújtó logikátlanosságokkal fedezték fel az újat...”¹⁰⁵

A szerb szürrealizmus szervezett formákat az 1929-es nagy válság után kap, amikor az írók egy újabb nemzedéke (Djordje Jovanović, Djordje Kostić, Oskar Davičo) is a szürrealizmus igényével lép fel.

1931 és 1932 között tehát a mozgalmi szürrealizmus időszaka bontakozott ki, és éppen a mozgalmi jellegből következően a költői produkció háttérbe szorult, a szürrealizmus magyarázata, elméleti általánosításának munkája foglalja le munkásságukat, s minthogy ugyanazokon az eivi álláspontokon álltak, mint a franciák, azaz a szürrealizmust a forradalom szolgálatára „állították be”, a szürrealizmus és a marxizmus és a kommunista mozgalom egységén dolgoztak. Oskar Davičo könyve, az *Anatomija*, amely automatikus szövegeket tartalmazott, még az előző periódus törekvéseiből nőtt ki, hiszen a *Nemoguće* című almanachnal már az elméleti és polemikus korszaka kezdődik a mozgalomnak, a *Celjust dijalektike* című ankétjával. Itt harmincegy kérdésre keresnek választ a szerzők, többek között a szabadság, a csoda, a szerelem, a képzelet, az álom, a halál, a hiedelmek, az érzékek, az idő stb. problémáját is szemügyre veszik, Vane Živadinović-Bor pedig *A szellem metafizikájához* írt bevezetőt, mintegy jelezve a pólusokat, amelyek között a mozgalom konstituálódott. Ennek a pár esztendőnek legjelentősebb vállalkozása Marko Ristić és Koča Popović nevéhez fűződik, akik a *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* című művükben a szürrealista mozgalom alapvető eszmei vonatkozásait elemzik és rendszerezik, és a modern erkölcs, a vágy, a valóságos gondolatok, a pszichoanalízis és freudizmus, a dadaizmus és a szürrealizmus szerepe kérdésében foglalnak állást. A szürrealizmus ideológiai megalapozásáról volt tehát szó valójában ekkoriban, amelynek középpontjában a „vágy-etika” áll: „A valóságos erkölcs... nem lehet egyéb, mint folyamat, de olyan folyamat, amely megfelel az ember valóságának, eredeti, ösztönös és alapjában véve levezethetetlen követelményeinek, vágyainak...”¹³ Ebből az alapvető tételből kiindulva jutnak el nemcsak a dialektikus materializmus és a freudizmus viszonyának tárgyalásához, hanem a költészet kérdéséhez is, az erkölcs és a költészet között egyenlőségi jelet téve. Mind a kettőt ugyanis a tudat és a tudatalatti egymáshoz való viszonyának fenomenológiájában látják: nem véletlen, hogy a szerb szürrealizmus egyik alapvető kategóriája éppen az erkölcsi felelősség kérdése lesz¹⁴, ebből pedig az elkötelezett művészet problémája nő ki. Annál is inkább, mert a szerzők mind a vágyban, mind a költészetben, amely a vágygal szoros kapcsolatban áll, a szubverzív mozzanatot emelik ki, lehetővé téve ezáltal, hogy egyfelől megőrizték a költészet önkörét, másfelől a társadalmi elkötelezettség felé is közelítsék. Ennek alapján foglalhatta össze éppen e könyv kapcsán a szürrealizmus sajátos jelentőségét a kutatás:

„...A *Tervezet*, végül, kifejezi mindazt, ami a legvonzóbb a szürrealizmus nagy korszakában, mellyel annyi szellemet bűvölt el: a fatalizmus, a közömbösség dialektikus ítéletét, az adott élet el nem fogadását, a hitet az ember valóságos erejében, a szubverzióra szólító lázadás minden ellen, ami akadályozza az ember szabad önkifejezését...”¹⁵

E könyv után néhány figyelemreméltó ankét (így pl. a humorról) készült, túlsúlyban azonban a polemikus írások voltak, hogy 1932 végén Marko Ristić és Vane Bor *Anti-zid* című könyvével, mely a szürrealista mozgalom történetével és „helyesebb értelmezésének” kérdésével foglalkozik, a szürrealizmus aktív korszaka lezáródjék, a szürrealista

csoportosulás szétszóródjék. Ennek okait a szürrealista mozgalom belső válságában éppen úgy keresni lehet, mint a külső, társadalmi körülményekben. A mondjobban fasizálódó országban uralgó terror például 1932 végén forradalmi tevékenységük miatt letartóztatja Oskar Davičót, Djordje Jovanovićot és Koča Popovićot. A szürrealizmus ideje lejárt, kollektív akciói lehetetlenné váltak. Újabb és termékenyítő hulláma a szerb és horvát irodalmat, amelyben a szürrealista kísérletek közelről sem bírnak olyan jelentőséggel, mint a szerb irodalomban, majd az 1950-es évek elején éri, és Zoran Mišić és Vasko Popa munkásságában tetőzik.

A magyar avantgarde-mozgalommal való szembevetése a fentebb vázolt alakulási görbének, bonyolult feladat elé állítja a szemlélőt, mint hogy a periodizációban adott különbségek mélyén ugyanazokra a problémákra bukkanhattunk, amelyek éppen ezért „közös” kérdései is a kor szürrealizmusának tájainkon.

A magyar szürrealizmus ugyanis a magyar avantgarde sajátos vonásainak hatása alatt alakult, amely viszont a társadalmi-történelmi alakulás nyomait tükrözi. Ahogy pl. a dadaizmust a magyar írók emigrációs életének ténye határozta meg, ugyanúgy befolyásolta a szürrealizmus alakulását jelentkezése első szakaszában ugyanez a lét, amely a dadaizmussal keveredve mutatta magát. Tehát a magyar szürrealizmusra is érvényes, hogy nem a forradalom helyett született izmus, hanem a forradalom vereségének a tudata volt a talaja, s minthogy forradalmár-írók megnyilatkozási formája volt elsősorban, a zárlatérzet reflexe is — az emigrációs élet legközvetlenebb következményeként. A cselekvés irányába vezető utak hiánya, az önkörbe zártság, a helyzet irrealitása az a mozzanat, amellyel számolnunk kell. A magyar szürrealizmus ebből következően azokról a pozíciókról indult, ahova a szerb szürrealizmus 1932-ben jutott, s bár lényeges kérdéseiben, létproblémáiban sok közös vonásukat fedezhetjük fel, az alakulás egyes szakaszaiban mutatkozó eltérések nyilvánvalóan az indulások eltérő voltából (és a különböző társadalmi feltételekből) egyenesen adódnak.

A magyar szürrealizmus, a szerb irodalmi alakulással ellentétben, egy hosszabb, még a tízes években kezdődött avantgarde-mozgalom zárófejezete volt, annak az avantgarde-nak megnyilatkozása, amely Kassák Lajos vezetésével a futurizmus, az expresszionizmus kalandjaiból a dadaista közjátékon át jutott el a szürrealista irodalmiság igenléséig — A ló meghal, a madarak kirepülnek című Kassák-poéma megszületésével, illetve Kassák egy számot megért folyóiratának, a *2x2* címűnek a megjelenésével, hogy azután, az emigrációs létet felszámolva, egyúttal felszámolja a *Ma* pozícióit is, amelyek a folyóirat utolsó éveiben egyfelől a konstruktivizmusról, másfelől pedig a szürrealizmusról vallanak. Az első valóságos párhuzamosság a belgrádi *Svedočanstva* (Tanúbizonyosságok), mely 1924—1925-ben jelent meg, és a pesti *Dokumentum* között kínálkozik — a címükben annyira közös jelentéstartalmak miatt. A *Dokumentum* azonban több volt, mint a *Svedočanstva* még 1925-ben is: a *Dokumentum* ugyan kétévi késéssel jelent meg, de ugyanakkor azzal a mozgalomigénnyel, amelyhez a szerb

szürrealizmus csak 1929 után jut el. A belgrádi szürrealista iskolához viszonyítva tehát mind a megkésettységnek, mind pedig a megelőzésnek a mozzanatával számolnunk kell, minthogy nyilvánvalóan az ilyen jellegű vonások összességéből adódnak a magyar szürrealizmus sajátos erényei és még sajátosabb gyöngeségei is. A *Ma* pl. 1922-ben közli Tristan Tzara Antipirin úr első mennyei kalandja című dadaista „manifesztációját”, egy évre rá viszont már Cocteau Az Eiffel-torony nász-épe című szürrealista színművét prezentálja, Illyés Gyula fordításában, 1924-ben a *Ma* „pesti antológiájában” lényegében a szürrealizmus magyar követőinek művei jelennek meg, 1925-ben pedig a franciák — anélkül azonban, hogy Bretonék kiáltványa mélyebb nyomokat hagyott volna a minden újra annyira érzékeny Kassák vezéri és szervezői gyakorlatában. S nem véletlenül. Kassák ugyanis az „új művészet” legmakacsabb hívei közül való egyéniség volt, de ekkor már esztétikájában (ha költői gyakorlatában nem is) a konstruktivizmusra esküdött, „racionalista” volt a szürrealizmusban oly eleven „irracionalizmus” ellenében. Konstruktivista nézetei, de írói temperamentumának reflexei is nyilvánvalóan ellenálltak a „tudatalatti” vonzásának. A *Tisztaság könyve* című, 1926-os kötetében tehát meghozza a maga áldozatát az új művészeti istennek, anélkül azonban, hogy feltétel nélküli hívévé is szegődne. Kassák valójában egyszerre volt innen és túl is a szürrealizmuson, amit a *Tisztaság könyve* kompozíciója éppen úgy tükröz, mint *Az új művészet él* című röpirata. Kassák tehát úgy akart lenni, de nem a szürrealizmusnak, még ha a *Dokumentumban* a szürrealizmus kerül is túlsúlyba Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh Andor munkássága révén. A folyóirat mozgalmi jellege tehát mind belső, mind objektív okok miatt érvényre nem tudott jutni¹⁶, a magyar szürrealizmus honalapítási kísérlete így valójában nem sikerült, még ha a szürrealizmus mint „irodalom” a magyar irodalmat a húszas évek derekától egészen 1948-ig ihleti és táplálja — számos jelentős irodalmi alkotás szövetébe kerülve. Ebből a szempontból tehát igaza van Bajomi Lázár Endrének, aki szerint arra a kérdésre, hogy van-e magyar szürrealizmus, azt kell felelni, hogy nincs, minthogy szervezett formát a mozgalom nem tudott ölteni, sajtója, kiadványai nem voltak, de mégis volt, mert hatása az irodalom egy szélesebb körében mégis érzékelhető¹⁷.

Egységes és egyenes vonalú, eszmeileg is megalapozott deklaratív szürrealista mozgalmat tehát hiába keresünk a magyar irodalomban. Következésképpen a magyar szürrealizmusnak a képe sem lehet egységes, szakaszaiban olyan egyöntetű, mint a szerb, konzekvenciáiban pedig olyan messzeható, mint az, amelyet a Marko Ristić vezetett mozgalom mutat, mivel vezéregyénisége sincs, mint jeleztük, Kassák Lajos más utakon járt. S ha költői elméletet nem is sikerült a magyar szürrealizmusnak kialakítania, gazdag és magasrendű költői gyakorlatával valójában ennek lehetőségét szüntelenül napirenden tartotta, melyet az 1945 után alakult Európai Iskola akart kamatoztatni¹⁸. A fentiekből pedig szinte egyenesen következik, hogy miért nem tudott József Attila és Déry Tibor nagyarányú munkássága a magyar szürrealizmus alakulási képébe integrálódni, olyan módon, ahogy az Marko

Ristić, Milan Dedinac, Aleksandar Vučo, Dušan Maticé esetében látható.

Pedig a magyar irodalom legkülönbözőbb gócaiból indultak alkotók a szürrealizmus irányába. A *Ma* bécsi korszakában sokirányú érdeklődésével már 1921—1922-ben ráértett a szürrealizmusra is „érzelmes dadaizmusában”, ahogy azt Barta Sándor versei és Kassák Lajos számozott költeményeinek sorozatai bizonyítják. De a folyóirat irodalompolitikája is a szürrealizmus felé fordult: a belső sugallatok mellett a Magyarországról és Párizsból érkező fiatalok érdeklődése is a szürrealizmus felé ragadta Kassákot, aki elméleti vizsgálódásaiban különben mindvégig ellenállt, mert a konstruktivizmusban látta a szintézist lehetővé tevő izmust, nem pedig a szürrealizmusban. A *Dokumentummal*, mint jeleztük, kristályosodási pontot adott ugyan a szürrealista szervezkedési vágyaknak, de mielőtt e folyamat lejátszódhatott volna, a *Dokumentum* megszűnt. Párizsból Illyés Gyula, a fiatal emigráns, tudósított a szürrealizmusról — eleve olyan fenntartásokkal, amelyek végeredményben eltérítették a költőt attól, hogy maradéktalanul átadja magát ennek az izmusnak. Illyés ugyanis elsősorban „fordította” a szürrealizmust, s bátortalanul próbálkozott csupán gyakorlati alkalmazásával, a szürrealizmus kínálta következtetések levonásától való idegenkedésével. Néhány rövidebb vers, az Újra föl című nagylegzetű költemény, pár esszé csupán Illyés szürrealizmusának „tárgyi bizonyítéka”¹¹⁹, de a szürrealizmus termékenyítő hatásai ott vannak első verseskönyveiben, leginkább pedig a *Puszták népe* fogantatásának mozzanataiban: ez a mű a magyar szociográfiai igényről legalább olyan mértékben vall, mint Aragon nagy szürrealista regényéről, a *Le paysan da Paris*-ről. A *Puszták népét* a „Duna parasztja” írta¹²⁰, aki a magyar társadalom mélyébe hatolva, egyúttal a maga gyermekkorának emlékeit bányássza ki az emlékezett mélyrétegeiből¹²¹.

Egyelőre még rejtély tehát, hogy Illyés Gyula, a szürrealizmus forrásai mellől indulva, miért nem követte költői gyakorlatában francia barátait, akik ugyanazokban az években, amikor Illyés Párizsban élt, a szerb szürrealisták barátai és eszményei is voltak. Elég ugyanis, ha összevetjük a *Hunok Párizsban* című önéletrajzi művének a francia szürrealistákkal történt találkozásairól szóló lapjait pl. azzal a szöveggel, amelyet Marko Ristić közölt párizsi naplójában¹²², hogy kitessek Illyés viszonyának sajátos és fölényes, egyúttal azonban cinkosan megbocsátó és önironikus jellege is. Barátkozásainak igazi természetét ugyanis vallomása inkább elleplezi, mint megmutatja. Marad tehát Gara László magyarázata, amely szerint ideológiai okai voltak Illyés fenntartásainak, mert Illyést nem elégítette ki az irodalmi forradalom csupán, és a művészi és a világnézeti síkok egységét vallva „lehetetlennek tartotta, hogy e két erő, mely ugyanazon bölcsőből eredt, éppen életében különüljön el...”¹²³.

Déry Tibor ugyancsak az emigrációs élet változatos tájain áthaladva érkezett a *Dokumentum* szürrealizmusához, s adta át, Illyéssel ellentétben, maradéktalanul magát az izmus képzeletet felszabadító játékainak, s ő szinte az egyetlen is, akinél a szürrealizmus elfogadásában mind a szubjektív, mind az objektív feltételek kedvező konstellá-

cióban találkoztak. A szürrealista elmélet azonban az ő művében is lemaradt a gyakorlat mögött. Kevés elméleti jellegű művet írt (a dadaizmusnak még tanulmányt szentelt!), melyek közül a legfontosabb az új versről szóló esszéje, mit a *Dokumentum* ankétjára írt, mintegy magyarázatkeppen szürrealista költeményeihez, melyek ez izmus költészetének legszebb darabjai közé tartoznak¹²⁴. De elmélet-megnyilatkozásai, nyilvánvalóan nem véletlenül, a költőinek ahhoz a felfogásával rokonok, amelyeket Marko Ristić—Koča Popović „fenomenológiai” kísérletében is jeleztünk, sőt az új terminológiára való törekvés villanásaiban is vannak érintkezési pontjaik. Ott a „stvarni moral” kategóriája, itt az „érzelmi logikáé”, amellyel az ösztönt próbálja definiálni. S ennek a Déry-esszének is távlatai vannak, különösen azokban a gondolatokban, amelyekkel a vers szociális vonatkozásait jelzi, mondván, hogy „szociálisabb a régi versnél az öntudat alatti, az ösztönös élet egyetemesebb erkölcsösségénél fogva”¹²⁵. S ő jut el egyedül a húszas években a magyar írók közül annak felismeréséig is, hogy a szürrealista költőiségben adva van a meglevő világ tagadásának a mozzanata éppen úgy, mint egy új világ igenlésének a lehetősége — a vágy mozzanatának a bevonásával. „Ébredjete fel!” — hirdeti kisregényszerű novellájának már a címe is: „...Mit veszíthetünk el mi, akik a legszegényebbek vagyunk? akiknek lázálmaink is igazabbak, tébolyunk ingoványai is szilárdabbak már, mint az ő adamanttengely körül forgó bolygójuk vastag kérge! Ez a valóság nekünk nem kell, ez a bizonyosság nem kell, ez a mereven néző szemgolyó, melynek tükrében megfagyott a boldogtalanság tája, vakuljon meg. A táj mögött másik táj, a valóság mögött másik valóság húzódik meg ugrásra készen...”¹²⁶

Az elméleti megnyilatkozások ilyen jellege magyarázza a magyar és a szerb szürrealizmus közötti különbségeket is. Ezeknek nagyobbik része abból a tényből eredt, hogy a magyar szürrealizmus, éppen fő forrásai miatt, eleve a társadalmiság mozzanatához is kötődött, tehát a húszas években olyan műveket, mint Ristić anti-regénye, a *Bez mere*, nem is produkálhatott. De mert éppen ezért lényegében meg is előzte a szerb és a francia mozgalmat, a szürrealizmus és a forradalom problematikájának az érzékelésével, a harmincas évek elején olyan szintézisre is törhetett éppen Déry Tibor munkásságában (és József Attila költészetében), mint amilyen *A befejezetlen mondat* című regénye. Déry szürrealizmusa tehát determináltabb, mint a szerb mozgalom, de ugyanakkor nyílt is. Marko Ristić pl. Déry A nagy tehén című verséből idéz 1940. december harmincadikán keltezett naplójegyzetében, franciából szerbre fordítva 11 sorát¹²⁷ — tudtommal az egyetlen olyan dokumentumként, amely a szürrealizmus síkján való közvetlen irodalmi találkozást rögzíti a két izmus között.

A szürrealizmus egy másik lehetőségét képviselték egyfelől azok, akik a *Ma* IX. évfolyamának „pesti antológiájában” szerepeltek (Gerő György, Mária Béla, Pán Imre, Kristóf Károly, Pápa József), s akik közül többen később is Kassákot követték, illetve a szürrealizmust (Pán Imre pl.), másfelől a szürrealizmus felé haladt Palasovszky Ödön, majd Tamkó Sirató Károly — ismétcsak a mozgalomnak egy egészen határozott igényével. Sajátos pillanata volt ez ismétcsak a ma-

gyar szürrealizmusnak: az „egyetemes népi” mélyvilága után kiált Palasovszky Ödön *Punaluá* című 1926-os kötetében, mintegy a kollektív tudatalattit kutatja, miközben egyszerre áldozhat mind a szürrealista indításoknak (az irodalmiságnak abba a vonalába kapcsolódva, melyet György Mátyás Hottentóta nótája kezdett, s Tamási Áron és Weöres Sándor művei zárt), mind a forradalmiság eszményének, hiszen a „punaluával” Engels művében találkozott az öskommunizmussal kapcsolatban¹²⁸.

A szerb szürrealizmus eszmei eredményeivel a legtöbb érintkezési pontot József Attila szürrealizmusa szolgáltatja: József Attila költői és tanulmányairói munkásságában ugyanis a szintézisnek ugyanaz a törekvése szólal meg, amelyre a szerb szürrealizmus is törekedett — az irracionálisnak egy fenomenológiáját vázolja fel. József Attila útja azonban a szürrealizmusig közelről sem volt egyenes vonalú. Két szürrealisztikus periódusa között egy mozgalmi költészeti szakasz alakult ki. Első szürrealisztikus korszakát, amely a húszas évek derekán kezdődött, s amely lényegében az 1925—1926-os esztendő verstermesét foglalja magába, a tisztaság- és a gyöngédség-képzetek uralják, a versmegoldások pedig a szabadabb asszociációk segítségével a képzeletnek egy egészen kötetlen, spontán munkáját revelálják, anélkül azonban, hogy ezek a versek a szürrealista „doktrínával” mélyebb kapcsolatban állnának.

A harmincas évek elejével kezdődő második szürrealista szakasz, amely tulajdonképpen egészen a költő haláláig tart, a magyar szürrealizmus egész kérdéskörét felöleli, nemcsak a költészetieket a költői technika vonatkozásaival, hanem ez eszmeiket is, amelyek közül nem egynek szürrealista jellege éppen a szerb szürrealizmussal való szembeállításakor tűnik ki. Legkézzelfoghatóbban az 1932-ben készült Egyéniség és valóság, valamint az 1936-ban a véglegesítés szándékával készült Hegel—Marx—Freud című tanulmányai jelzik, hogy József Attilát tulajdonképpen ugyanazok a kérdések foglalkoztatják, mint a szerb szürrealizmus elméletírőit, s hogy eredményeiben (amelyeket a magyar esztétikai, filozófiai gondolkodás máig sem értékelt ebből a szempontból¹²⁹ olyan megállapításokat rögzít, amelyeket a szerb szürrealizmus is vallott. Nyilvánvalóan a Hegel—Marx—Freud című tanulmánytöredéke is egy „fenomenológia” igényével készült, szintéziseként a költő társadalmi tapasztalatainak, osztályhelyzetének és bölcséleti munkájának. Valójában tehát József Attila a szürrealizmus kedvelte fogalmaknak kereste a helyét a marxista filozófiában, a dialektikus materializmus segítségével a freudizmusban lappangó antropológia kibontásának a szándékával. Annál is inkább, mert ezek a kérdések a költőnek személyesen létkérdései is voltak, s költői gyakorlatának is a lényegét érintették.¹³⁰

József Attila és a szerb szürrealizmus pozíciói ugyanis lényegében azonosak, vagy nagyon hasonlóak voltak — abban a szándékban is, hogy gyakorlati feladatként vallják mind a szürrealisták oly sokat emlegette „Megváltoztatni az életet!”, mind a marxi „Változtasd meg a világot!” jelszavat. Szinte eszményien szép és harmonikus szürrealista program erejű A város peremén következő versszaka:

Míg megvalósul gyönyörű
 képességünk, a rend,
 mellyel az elme tudomásul veszi
 a véges végtelent,
 a termelési erőket odakint s az
 ösztönöket idebent...

De utalhatunk Ristić *Bez mere* című regényének gondolatai és József Attila *Ars poeticája* párhuzamára is. Marko Ristić, a *Bez mere* új kiadásának az előszavában írta a következőket:

„...Mert ez az egész lázadás a polgári makulatúra félredobása... az ember nevében történt, az EMBERI NAGYSÁG nevében, a konvenciók és a képmutatás sivatagában elveszett integrális emberi önkifejezés újrafelfedezése nevében...”

József Attila pedig így zárta versét:

... En mondom: Még nem nagy az ember.
 De képzeli, hát szertelen...

Hasonló felfedezést tesz lehetővé — immár József Attila képalkotásának síkján — a szürrealista festőnek, Vane Bornak Pejzaž (Tájkép) című kollázsa a *Nemoguće* című szürrealista gyűjteményben: a felnyitott női has keretében egy álomi, vágyott trópusi-paradicsomi táj képe van¹³¹, s azt a szürrealista „fogást” revelálja, amely József Attila Ódájának 4. részében is érvényesül, a képek különbözőségének ellenére is. S jelezhetjük, hogy talán a legtragikusabb automatikus szöveget is József Attila írta, Szabad ötletek jegyzéke két tilésben címmel — annak bizonyosságaként, hogy a költő életművének vizsgálatánál megkerülhetetlen a szürrealizmussal való azonosítás is.

A harmincas években tehát a magyar szürrealizmusnak szintézisre törő, klasszikus szakasza alakult ki: ekkor tetőzött József Attila és Déry Tibor, valamint Tamási Áron munkásságában a húszas években gyökerező szürrealista tendenciák sora, szoros összefüggésben az irodalom-társadalom problematikájával; s ekkor bukkantak fel olyan szürrealizmusból vagy abból is táplálkozó írói célkitűzések, amelyek ennek az izmusnak az újrafelfedezésére vállalkoztak, olyan időszakban, amelyben a francia szürrealizmus meghasonlottan szétszóródásnak indult, a szerb pedig megszüntette mozgalmi tevékenységét és elhallgatott: Weöres Sándor költészete a maga szerteágazó és sokalaku megvalósulásaiival, Szentkuthy Miklós regénykísérletei és programnyilatkozata¹³². Sőtér István és társainak, a későbbi „Ezüstkor-nemzedéknek” irodalmi munkássága a magyar szürrealizmus új és immár rokontalan alakulási szakaszát jelenti. Ismét csak az „irodalom” síkja az adott ebben a szürrealizmusban, a társadalmi vonatkozások viszont háttérbe szorulnak, nem kis mértékben a fokozódó belső terror és a fenyegető fasizmus miatt.

Az 1935 körül már gyökeresen megváltozott irodalmi helyzetet jellemző módon tükrözi Tamkó Sírátó Károly párizsi beszámolója a szürrealizmusról¹³³:

„Mivel a szürrealizmus művészet, a szürrealista mű esztétikai indí-

téki. S a szürrealista esztétikának természetes vonatkozató rendszere minden előző művészi irány volt esztétikája. Breton meghatározásában: »kívül minden esztétikai előítéleten«, úgy értendő, hogy kívül minden már megalkotott esztétikai ítéleten. Tehát teljesen új esztétikai ítéletek levonására alkalmas mozgalom. Ez jelenti az abszolúte újra való feltétlen törekvést. Ez a szürrealizmus legvonzóbb pontja...”

Sírató Károly beszámolója már arról is tudósít, hogy a francia szürrealizmus egysége megszűnt, s ő Breton (a tiszta automatisták) és Tzara (a dadaista szürrealisták) csoportját különbözteti meg, mondván, hogy „amíg a szürrealizmus első korszaka minden európai nyelven élt, tehát magyarul is, addig ez a késői korszak már csak francia nyelven létezik...”

A magyar irodalom azonban, mint jeleztük, valójában két ízben is kísérletet tett a szürrealizmus újra meghódítására: a harmincas évek második felében és a negyvenes évek derekán, amikor az Európai Iskola égisze alatt igyekezett összefogni a szürrealista jellegű művészeti törekvéseket. De ezekben a kísérletekben is csak megmutatta magát, konszolidálódnia nem sikerült. Weöres Sándor éppen úgy magánosan bontotta ki életművét, mint Szentkuthy Miklós vagy Határ Győző, vagy az elméleti munkáiban Hamvas Béla és Kemény Katalin.

Mind a magyar, mind pedig a szerb és a horvát avantgarde tehát sajátos módon került ki az irodalmi élet belsőbb köreiből — végeredményben anélkül, hogy kifuthatta volna magát, úgyhogy sorsuk e vonásában is találkoztak.

JEGYZETEK

⁷¹ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: Srpski nadrealizam. Sarajevo, 1966. 67. old.

⁷² Rok. Časopis za književnost i estetičko ispitivanje stvarnosti. I. 1. Bg. 1969. Ebben Bora Ćosić írása: Tri Aleksića. 90. old.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Dragan Aleksić: Dada-Tank. 1922. 1. 5. old.

⁷⁵ Uo. 1. old.

⁷⁶ Dragan Aleksić: Dada-Jazz. Zg. 1922. 5. old. A Dadaizam (club dada bluf) című írásban.

⁷⁷ Uo. 4. old.

⁷⁸ Dragan Aleksić: Dada-Tank. I. m. 1. old.

⁷⁹ Idézi Slobodan Ž. Marković: Expresszionizmus a jugoszláv irodalomban. Helikon. 1964. 2—3. 199. old.

⁸⁰ Ljubomir Micić: Čovek i Umetnost. Zenit. I. 1. szám, 1. old.

⁸¹ Angyal Endre: Südslawische und europäische Avantgarde. Az Österreichische Osthefte 11. évf. 1. számának 5. oldalán.

⁸² Illés Ilona: A bécsi Ma. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 7. Bp. 1967—68. 178. old.

⁸³ Uo. 180. old.

⁸⁴ Andre Jutronić: Prilog na temu zenitizma. Mogućnosti (Split), 1963. 1. 98. old.

- ⁸⁵ Radomir Konstantinović: Ko je Barbarogenije. Treći program Radio Beograda. 1969. 1. 10. old.
- ⁸⁶ Uo. 17. old.
- ⁸⁷ Zenit. 1925.
- ⁸⁸ Radomir Konstantinović: Filosofija palanke. Treći program Radio Beograda. 1969. 2. 250—521. old.
- ⁸⁹ Idézi Rad. Konstantinović a Hipnos 1923. januári 2. számából a fentebbi tanulmányában. 503. old.
- ⁹⁰ Miodrag Protić: Pesnik Rade Drainac. Utószó a költő Pesme című kötetéhez (Bg. 1960. 339—340. old.).
- ⁹¹ Rad. Konstantinović: Filosofija palanke. I. m. 449. old.
- ⁹² A Literatura Almanachja 1929. Bp. 1929. 104—105. old.
- ⁹³ Sibe Miličić: Jedan izvod koji bi mogao da bude Program. Srpski književni glasnik. 1920. 3. 192. old.
- ⁹⁴ Marko Ristić: Tri mrtva pesnika. Rad JAZU 301. Zg. 1954. 247—248. old.
- ⁹⁵ Marko Ristić: Nadrealizam. Svedočanstva. 1924. nov., 13. old.
- ⁹⁶ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom. Sarajevo, 1966. 63. old.
- ⁹⁷ Ristić: Tri mrtva pesnika. I. m. 259. old.
- ⁹⁸ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 65. old.
- ⁹⁹ Marko Ristić párizsi naplójegyzeteiben. 12 C (Paris, 8. 11.—12. 12. 1962) Fórum, 1967. 2. 22. old.
- ¹⁰⁰ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 9—10 old.
- ¹⁰¹ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: Hrestomatija srpskog nadrealizma. Sarajevo, 1970.
- ¹⁰² Moni de Buli: Zlatne bube (pesme i podsećanja). Bg. 1968.
- ¹⁰³ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: Srpski nadrealizam... I. m. 316—317. old.
- ¹⁰⁴ Uo. 319. old.
- ¹⁰⁵ Ristić: Nadrealizam. Svedočanstva. 1924. nov. 14—15. old.
- ¹⁰⁶ Radomir Konstantinović: Rade Drainac ili pohvala mistifikaciji. A Pesnici II. című antológia előszava. Novi Sad—Beograd, 1965. 35. old.
- ¹⁰⁷ Marko Ristić: Objava poezije. A tanulmány a hasonló című Ristić-kötetben. Novi Sad—Beograd, 1964. 83. old.
- ¹⁰⁸ Milan Dedinac: Od Nemila do Nedraga. Bg. 1957. 131. old., valamint Hanifa Kapidžić-Osmanagić id. műve 128—139. old.
- ¹⁰⁹ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 144. old.
- ¹¹⁰ Marko Ristić: Bez mere. 2. kiadás Novi Sad, 1962. 19. old.
- ¹¹¹ Dušan Matić szövegei kötetben, Bagdala cím alatt jelentek meg. Bg. 1954.
- ¹¹² Vera Trenković: Humor. A belgrádi Delo Szürrealizmus tegnap és ma című számából. 1967. 1. 103. old.
- ¹¹³ Koča Popović—Marko Ristić: Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog. Nadrealistička izdanja u Beogradu, 1931. 130. old.
- ¹¹⁴ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 248. old.
- ¹¹⁵ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 242. old.
- ¹¹⁶ Kassák Lajos: A magyar avantgarde három folyóirata. Helikon, 1966. 2—3. 254—255. old.
- ¹¹⁷ A szürrealizmus. Bp. 1968. 108—109. old.
- ¹¹⁸ Kiss Pál—Mezei Árpád—Pán Imre: „Az Európai Iskola”. Index, 21—24. száma, év nélkül.
- ¹¹⁹ Béládi Miklós: Illyés Gyula és a szürrealizmus. Irodalomtörténeti Közlemények. 1961. 6. és Szabó György és Gál István: A „Periszkóp” 1925—1926. Egy romániai radikális magyar folyóirat, Filológiai Közöny, 1962. 1—2.
- ¹²⁰ Gara László: Az ismeretlen Illyés. Washington, 1965. 28. old.
- ¹²¹ Gara László: I. m. 77—78. old.

¹²² Marko Ristić: 12 C (Paris, 8. 11—12. 12. 1962.) (Posle smrti Milana Dedinca i André Bretona.) Fórum, 1967. 1—2.

¹²³ Gara László: I. m. 28. old.

¹²⁴ Déry Tibor esszéje és szürrealista verseinek egy kis antológiája, Bori Imre bevezető tanulmányával az Új Symposion 35., 1968. márciusi számában.

¹²⁵ Új Symposion uo.

¹²⁶ Déry Tibor: Ébredjete fel! Próza költemény. Ev nélkül. 26. old.

¹²⁷ Marko Ristić: Na rubu rata (1939—1941). Fórum, 1962. 5. 637. old. Ristić a Déry-verset a La Revue européenne 1924. nov. 21. számából fordította.

¹²⁸ Engels: A család, az állam és a magántulajdon keletkezése. Novi Sad, 1949. 34—35. old.

¹²⁹ József Attila tanulmányainak aránylag gazdag irodalma van, szempon-
tunkból azonban egyik sem foglalkozik velük. A legeklejtásabb példa erre
Forgács László: József Attila esztétikája című könyve. Bp. 1965.

¹³⁰ Hanifa Kapidžić-Osmanagić: I. m. 253. old.

¹³¹ Vane Bor kollázsát újra közölte a Jugoslovenska umetnost XX veka,
1929—1950 kiállításának katalógusa, amely a szürrealizmus, postszürrealizmus,
szociális művészet, a népfelszabadító háború és a szocialista realizmus képző-
művészetét ölelte fel. Muzej savremene umetnosti. Bg. 1969. Ugyanitt olvasható
Miodrag B. Protić tanulmánya is a szürrealista művészetről, gazdag bibliográ-
fiával.

¹³² Szentkuthy Miklós programértékű könyve Az egyetlen metafora felé.
Bp. 1935.

¹³³ Sírátó Károly: A francia szürrealizmus. Literatura. 1935. január. 10—15.
old.

TANÁR VAGY ÉRTELMSÉGI?

(Töprengés és — óhatatlanul — vita is az értelmiségről, a magyartanárokról, körülményeinkről, a provincializmusról — önmagunkról)

GEROLD LÁSZLO

„A szociográfiákról azt tartják, hogy leginkább nem azok olvassák, akikről íródtak. Pedig dolgozatomat éppen azoknak szántam, akikről írtam” — áll a Hatvan magyartanár (*Híd*, 1969. 4. szám) című művelődés-szociográfiai pillanatfelvételem záró mondatában. S hozzá kell tennem: valóban így is gondoltam. Elsősorban a magyartanároknak szántam ezt a dolgozatot, részletfelmérést. Nem azért, mert *ró!uk* szól, ők nyilatkoznak meg, vallanak benne „önmagukról, érdeklődési körükről, ízlésükről, munkakörülményeikről, a vajdasági kultúráról, ehhez való viszonyukról, valamint környezetükről, az értelmiség, a községi vezetők viszonyáról a művelődéshez, a magyar szakosokhoz”, hanem mert „egész kulturális politikánk aránylag szűk, de annál jelentősebb hordozórétégéről van szó: a magyar nyelvet és irodalmat tanítókról, tehát az anyanyelvi műveltség letéteményeseiről, akiknek munkájától, magatartásától nagyon sok függ, s kiknek tevékenységét nem a jelen, hanem a jövő fogja igazolni, vagy kétségbe vonni” (Bori Imre: Hatvan magyartanár, *Magyar Szó*, 1969. július 27.).

Ezért szántam mindenekelőtt azoknak, akik közvetlenül, válaszaikban, beszélgetések során vagy közvetve, alaptévékenységük, hivatásuk, munkájuk szerint szereplői a dolgozathoz élénk rajzolódó helyzetképnek. S ezért érdekelt a magyartanárok — és természetesen mások — reagálása. Vajon sikerült-e ezzel a kis kavicszal hullámokat verni a passzivitás, a félreállítás, a befelé fordulás állóvizén? Sajnos, úgy látszik: nem. Legalábbis a tanárok részéről nem, mert az egyetlen Tőke Istvánt kivéve teljes némaság fogadta a Hatvan magyartanár-t.

Röviden emlékeztetnék az előzményekre: hatvan magyar szakos pedagógusnak küldtem el 1968 szeptemberében egy ötven kérdésből álló kérdőívet. A válaszadók és a felkeresettek száma összesen huszonnégy. Ez mindenképpen kevés, hiszen a legszemélyesebb ügyük, hivatásuk felől kérdeztem őket. Lényegében — később — kétféle magyarázatot kaptam hallgatásukra: egyrészt „a szeptember nálunk a legnehezebb és a legbonyolultabb feladatokkal teli hónap”, másrészt azért nem töltötték ki a kérdőívet — s ez főleg az idősebbekre vonatkozik —, mert pedagógiai múltjuk alatt eleget faggatták már őket ilyen módon, „de minden eredmény nélkül”.

Lehet, hogy igazuk van. Kézzelfogható eredményt én sem ígértem, s nem is ígérhettem, hiszen egy művelődés-szociográfiai pillanatfelvétel elsősorban csak felhívhatja egy-két jelenségre a figyelmet, óva

inthez valamitől, jelezhet valamit, eredményt azonban nem kínálhat fel. Pontosabban, az eredmény csak másodlagos, akkor jön létre, ha a felmérés tapasztalatait minden olvasó és minden érdekelt önmagában mérlegeli, s levonja a maga számára a tanulságot.

A dolgozat megjelent, s nem számítva a néhány sajtóbeli (nem tanárok írta) recenziót és az egy Tőke István reagálását, nem jött rá felelet. Pedig közben volt egy nyár is meg néhány kevésbé „bonyolult feladatokkal teli hónap”. Egyszerűen nem tudtam elhinni, hogy ennyire érdektelenek legyenek pedagógusaink, s ezért a hagyományos téli szabadkai szemináriumra, a szervezők szíves segítségével, „be-
csempésztem” még egy kérdőívet, ezúttal csak ez érdekelt:

1. Olvasta-e a HfD múlt évi áprilisi számában megjelent Hatvan magyartanár c. művelődés-szociográfiai dolgozatot? (IGEN. NEM.)
2. Ha nem, miért? (Nem veszem; nem olvasom a HID-at; nem is hallottam róla; nem volt időm elolvasni; nem érdekel — a megfelelő választ kérnénk aláhúzni —, egyéb okokból nem olvastam, és pedig: _____)
3. Ha olvasta, mi a véleménye az írásról?

Mi tagadás, így láttam legcélszerűbbnek a dialógus — már nem is folytatását, hiszen ez meg sem kezdődött, hanem egyszerűen — elindítását. Sarkallt, hogy legszemélyesebb ügyükről és ugyanakkor közügyről is egyaránt szó van, hogy végre hozzá kell fogni értelmiségi terepszemlénkhez, s meggyőződésem szerint, ezt a vizsgálódást éppen a magyar szakos tanárok körében — és segítségével — kell elkezdni.

OLVASTA-E? ...

Pontosan negyven kérdőívet kaptam vissza. Ennek a számnak — mert csak a szeminárium utolsó napján kérték fel a jelenlevőket az anketlapok kitöltésére, különben a községi szkupstina, ahol az előadásokat és a megbeszéléseket tartották, előcsarnokában egy asztalkára tették ki a kérdőíveket, nyilván ama meg gondolás alapján, hogy majd észreveszik vagy így is észreveszik — ezúttal nem tulajdonítanék különösebb jelentőséget. Nézzük inkább a válaszokat.

A negyven tanár közül huszonegy olvasta, tizenkilenc pedig nem olvasta a Hatvan magyartanár-t. Az utóbbiak sorából tizenegyen azért, mert nem veszik, nem olvassák a *Hidat*, négyüknek nem volt ideje — az egyik megjegyzi, hogy hosszabb ideig beteg volt —, egy, mert akkor még nem járatta a folyóiratot, egy pedig mert nem is hallott az írásról. Egyikük így válaszolt: „Ismerem a dolgozatot, néhány szakaszával megismerkedtem, de elejétől végig nem olvastam.” Nyilván ide sorolhatnánk azt is, aki csak aláhúzta a kérdőíven az IGEN-t, de véleményét egyetlen mondatban sem közölte. Nem hallgathatom el, hogy a válaszadók között néhány tanító is volt, s az igenlő választ aláhúzóik között

zömmel középiskolában tanító tanárok szerepelnek. (Ezt az anonimitás ellenére is sikerült megtudni a szervezőktől.)

Hárman röviden, egyetlen mondatban közölték véleményüket:

— A vidéki gyartanárok helyzetéről és szerepéről készült elég reális kép.

— Objektívebben is meg kellene világítani.

— Megérdemelte a második díjat.

VÁLASZOK: PRO ÉS KONTRA

„... a szunnyadók felrázására”

Mindenesetre újszerűnek tartom a probléma ilyen szerű felvetését, ill. tárgyalását. Annak ellenére, hogy néhol túlzottnak tartom a következtetéseket, megállapításokat, mégis szükség van a szunnyadók felrázására.

„... lesújtó, de izgalmas”

Meglepett az írás, amely ilyen képet mutatott a magyar szakos tanárok helyzetéről, magatartásukról, viszonyulásukról az időszzerű kérdésekhez. Számomra a feltárt helyzet lesújtónak hatott, de izgalmas is volt, mert ilyen jellegű írást a mi életünkről nem olvastam. Nagyon hasznosnak is tartom az ilyen felmérésjellegű írást.

El kellene juttatni minden iskolába.

???

Egyáltalán nem egyezem! A *Magyar Szó*ban olvastam. Szakember legyen a pedagógiában!

„csak részleteiben”

Olvasója vagyok a *Hid*nak, de e cikket nem ott olvastam, és csak részleteiben. Szociográfiai írásokat szívesen olvasok.

„... objektívebb megvilágítást”

A tanárok válasza őszinte. A vallomások alapján a mai tanár nem lehet a gyerekek ideálja, legalábbis a középiskolásoké nem! Gerold műve huszonnégy vallomás összege. Szerintem a probléma objektívebb megvilágítást is érdemelne.

Sokban egyezem Tőke I. véleményével (a *Hid* utolsó száma).

„... mint vitandító megfelel”

Kemény diót próbál feltörni, véleményem szerint, mint vitaindító írás megfelel, de nem alkalmas arra, hogy végső következtetéseket vonjon le. A felvetett problémához még sok szakembernek, szociológusnak, kellene hozzászólnia.

Hiányzik: az elfásulás stádiumai

1. A kívülálló szemével tárgyalja a kérdést, konkrétabb ismeretek hiányában.
2. Szerkezeti szempontból kiegyensúlyozatlan (a befejező két fejezet elcsúszott).
3. Jobban megfigyelhette volna a tanárok elfásulási „stádiumait” és azt, hogy hogyan van ez kapcsolatban a szolgálati évekkel.
4. Jó, hogy mégis foglalkozott valaki ezzel a témakörrel.

„...megdöbentett...”

Tetszett és bizonyos mértékig megdöbentett a belőle áradó nézőpontok (a válaszok nézőpontjai) összessége. Furcsállom, hogy egy iskolát vagy egyetemet végzett ember látószöge ilyen egysíkú vagy esetleg szűk nyílású legyen.

Bár ez már nem ide tartozik, meg kell jegyeznem, a tanulmánnyal kapcsolatos Biacsi-eszmeifuttatás nem mindenben helytálló.

„...így? Nem sokra megyünk.”

Ha a szerzőnek az a véleménye, hogy munkáját az sem olvassa, akinek kellene, pontosabban, akire vonatkozik — akkor miért nem veszi át ő az arra illetéktelen nevelő szerepét? Másrészt, tegyük fel, hogy amit a mai említett elparlagiasodott tanár végez, az mind rossz és az „elolvasatlan” kiadvány mind jó? Véleményem szerint az illetékeseknek le kellene szállni a vélt magasból. Már megszűnt a testi fenytetés korszaka, s ugyanúgy a lelki megszégyenítés sem célravezető.

Úgy vélem, megértéssel, összefogással többet érne a munka. De így? Nem sokra megyünk.

„...egyoldalú... jórészt helytálló...”

Pillanatfelvétel, melybe azonban nem fért bele minden. A felvett kép kissé egyoldalú, csonka, mégis teljes igényűek a következtetései. Ez ugyan kisebb hiba, mert a felmérés jórészt helytálló.

A hangneme helyenként — tekintettel az adatszermzés módjára, komolyabban kifogásolható, elmarasztaló (sértő).

„Fájok”

A művelődés-szociográfiai dolgozat kitűnően felvázolja a magyartanárok siralmas helyzetét, a sokak körében eluralkodott szellemi renyhéséget. Mindig fájok, ha a téli szemináriumok alkalmával a szaktársaim *jénytelen* szemébe nézek. *Fájok, mert nincs bennük tűz. A jénytelenségnek, a tárgyá merevedésnek lehangoló dokumentuma ez a dolgozat. A ténymegállapítások helyesek. Várom a folytatást! Várom a segítséget. Állandóan vívódom. Nehéz így adni. Rossz emlékekkel távozom most is a találkozóóról. Az összejövétel divatbemutatóvá vált.*

Kárörvendő mosollyal állapítják meg egyesek tárunk (ruhatárunk? G. L.) „elszürkülését”. A Gion-estre is csak kíváncsiságból jöttek el: újabb bizonyítéka laposságuknak.

Ez nem is vélemény az írásról. Kiírtam magamból egy keveset, ami fáj. Fájasom igazolja a dokumentum realitását.

Fáj a bárgyúságuk!

Fáj, mert nincs bennük *irodalmi érzékenység!*

Tudálékosak és csak TANÁROK. Riaszt a szó: szemüvegre, szárazságra, fekete katedrára asszociálok.

Fáj a lemaradásuk!

Fáj a Jókainál, Petőfinél, Fehér Ferencnél, Majtényinál való megrekedtségük!

Fáj az érdektelenségük!

„... segíteni kellene nekik. Hogyan?”

A Gerold-kérdőívre beérkezett válaszok csakugyan a magyartanárok hiányos ismereteiről, érdektelenségéről és igénytelenségéről tanúskodnak, de még az ilyen súlyos jelzőkkel jellemezhető magatartás sem jogosíthat fel senkit olyan következtetések levonására, mint amilyeneket Biacsi Antaltól olvastunk a 7 Nap hasábjain. Azt hiszem, sokkal több olyan magyartanárnak kellene lennie, mint Tőke István. A *Híd* legutóbbi számában megjelent válasza nem a Gerold-vállalkozást és a hozzá hasonlókat utasítja el, hanem a „szellem janicsáraival” szemben vállalja a harcot, azokkal szemben, akik megfélemedeznek arról, hogy a magyartanár munkája *létfonosságú*, s ezért minden lelkiismeret-furdalás nélkül *általánosítanak*, és ezzel elfojtják benne azt a tüzet, amit környezete is állandóan fojtogat.

Érdekes összevetni Gerold dolgozatát a 7 Napban megjelent „kifejtéssel”. Geroldé szomorú, siralmas tények felsorakoztatása, az utóbbi pedig rosszindulatú átnagyarázása a művelődés-szociográfiai kísérletnek.

Gerold dolgozata a magyartanárok *segítségét* sugallja, az utóbbi *ledorongol*.

Pedig segíteni kellene nekik. Hogyan? A hogyan kérdésénél kellene időznünk. Különös pl. hogy az öt regény szerzőjével tartott irodalmi délután kezdetén néhány magyartanár arról beszélt, hogy B. milyen hanyagul öltözött fel, pedig van pénze, de úgy hallották, hogy fősvény. Az öt könyv nyilván kevésbé érdekelte őket.

Segíteni kellene rajtuk. Természetesen nem mind ilyen. Ezért nem szabad általánosítani.

„... meghökkentő...”

Témáját illetve feldolgozási módszerét illetően meghökkentő dolgozat, de a kérdés általánosságát figyelembe véve nagyon nehéz rá választ adni, s csak általános véleményt összegezhettek. A magyartanárok műveltség-szintjét, érdeklődési körét, kultúrmisszióját vagy gyökértelenségét szociográfiai módszerekkel sikeresen tárja fel, de a bajok gyö-

gyításának módjaira nem mutathat rá, mivel az öngazgatási mechanizmusban úgyszólván lehetetlen egységes megoldást találni.

„... amennyiben...”

Meglehetősen gyászos kép, amennyiben a megkérdezettek őszintén válaszoltak, vagy amennyiben a dolgozat írója úgy olvasta a vallomásokot, ahogyan azokat a tanárok írták, s nem a maga szubjektív melléklöngéjével fogta össze a gondolatokat. A hatást, amelyet a dolgozatnak el kellett volna érnie, szerintem nem érte el; akik elolvasták, nem a tanulságokat vonták le belőle (lásd: Biacsi Antal — 7 Nap).

„... helytálló, de... merész...”

Régen olvastam. Én is egyike voltam azon magyartanároknak, akik megválaszták a kérdőívet, és a véleményem ott van az írásban.

Gerold írása helytálló, de egyes esetekben merész kijelentéseket, ítéletet alkot a magyartanárokról, s nincs mindig igaza. A kultúra, a továbbfejlődés nem lehet minden szubjektum számára ugyanaz, mint a dolgozat valamennyi kérdezettje, vagy akár Gerold kolléga számára. Emberek, mint a többiek: családi gondok, társadalmi problémák, s mivel ezek nem azonosak (sajnos!) nem lehet azonos az érdeklődési kör sem. Miért csak éppen a magyartanár áldozza fel magát a szocialista erkölcsnek, a kultúrának? Amíg a többi az anyagi fellendülést határozta meg életcéljául, autón jár, vendéglőben vacsorázik, addig a magyartanár szindarabot rendezzen? Hallgassa a rádió kulturális műsorait? Autó helyett könyveket vegyen, hogy a falu bogaras hülyének tartsa? Beszéljen a szocializmusról a szülői értekezleten, amikor tisztában van, hogy a Janika apja már Taunusszal jár, míg ő kerékpáron?

Hogy a magyartanárok ilyenek, nagyon jó! Milyenek lesznek ötven év múlva? S ki ezért a felelős? A társadalom? *Igen!*

„Nem vesszük magunkra.”

(Sértő, de akinek nem inge, ne vegye magára! Nem vesszük magunkra.)

Csak pillanatkép, nem egészen tárgyilagos. Nem öleli fel, hogy honnan indultak el a magyartanárok, milyen nehézséggel, milyen problémákkal (millióval!) küzdöttek és küzdenek. Formális felmérés csupán, felületességgel, elmélyültség nélkül készült. Ilyen bírálatot nem vesszünk szívesen. Nagyon magunkra voltunk hagyatva, eddig nem is volt nagy lehetőségünk felmutatni eredményeinket! Elfelejti a cikkíró, hogy milyen képzést, alaptudást kaptunk mi az egyetemen, s magunk erejéből még szép, hogy eddig is eljutottunk. (Módszertani!)

Csak részben igazak az állítások. Vannak köztünk is lelkesek, értékes munkások, de (legtöbbjük kisebbrendűségi komplexumokkal küzd) nincs rutinunk az írásban és nincs elég bátorságunk, hogy megmondjuk, ami fáj, vagy publikáljuk azt, amit tudunk.

Elvitathatatlan az a tény is, hogy mi magyartanárok még mindig túlterheltek vagyunk, minden ránk vár az iskolában. (Könyvtárvezetés, önképzőkör irányítása, szindarabrendezés, műsorszervezés, jegyzőkönyvvezetés stb. stb.) Tehát időhiányban szenvedünk. Minden pályázaton részt vesz az iskola, persze a magyartanárra vár az átnézés. Tehát körültekintőbb bírálatot várunk.

„Mintha csak az ő ügyük lenne.”

Nagyon egyoldalú, a szélesebb körű elemzést mellőzi. Nem lehet kiszakítani a magyartanárok helyzetét az általános értelmiség helyzetének, magatartásának, kulturális igényének a megvilágításából, elemzéséből. Nemcsak a magyar értelmiségre, nemcsak a magyartanárokra kell gondolni, hanem a többi értelmiségre is. Az objektív tényezőket, az okozati összefüggéseket is fel kellett volna tárni, mert így torz képet kapunk — csak „a magyartanárokról”. Pedig éppen ők vannak talán a legnehezebb helyzetben, már ami a munkakörülményeket illeti, a társadalom viszont sem anyagiakban, sem erkölcsiekben nem méltányolja kellőképpen erőfeszítéseiket. Az iskolákban, környezetükben szinte szélmalomharcot folytatnak, hogy munkájuk eredményesebb legyen, és sokszor ebbe a harcba bele is fáradnak, mert egyedül állnak az igényesebb, színvonalasabb magyar nyelvű oktatás megteremtésében. Mintha „csak” az ő ügyük lenne ez és a szélesebb körű kulturális élet felvirágoztatása — a mérnöknek, jogásznak, orvosnak, társadalmi munkásnak stb. nem érdeke, hogy milyen lesz a kultúra színvonala? Nézzük meg a színházi előadásokat vagy más kulturális rendezvényeket, hányan vannak közülük jelen, nemcsak magyarokra gondolok. Mi ennek az oka, magyarázata — ezt is fel kellene deríteni.

A VÁLASZOKRÓL

Milyen tanulságokkal szolgálnak ezek a hol pro, hol kontra válaszok? Vegyes. Ami pedig a helyenként előforduló zavaros és magyartalan fogalmazás mellett leginkább meglep, az a leplezetlen sértődékenység:

— Szakember legyen a pedagógiában!

— Sértő, de akinek nem inge, ne vegye magára. Nem vesszük magunkra.

— Meglehetősen gyászos kép, amennyiben a megkérdezettek őszintén vallottak, vagy amennyiben a dolgozat írója úgy olvasta a vallomásokat, ahogyan azokat a tanárok írták, s nem a maga szubjektív melléklöngéjével fogta össze a gondolatokat.

— Ha a szerzőnek az a véleménye, hogy a munkáját az sem olvassa, akinek kellene, pontosabban, akire vonatkozik, akkor miért nem veszi át ő az arra illetéktelen nevelő szerepét? ... Úgy vélem, megértéssel, összefogással többet érne a munka. De így? Nem sokra megyünk!

Mi ez? Szüklátókörrőség — s mint ilyen provincializmus is — vagy egyszerűen „csak” feltételes reflex, az idők folyamán beidegződött, önmaguk féltését kifejező védekező álláspont megnyilvánulása? Mind-

kettő. Többen említik Biacsi Antalnak a *7 Nap*ban közölt „librettóját”, melyből szinte kivétel nélkül a sértő befejező sorokra utalnak, emlékeznek, s nem veszik észre az írás néhány igen fontos és okos megállapítását. De szintén ezt bizonyítja a *Híd* 1969. novemberi—decemberi kettős számában megjelent hozzászólás (Tőke István: Hatvan magyar-tanár, Jegyzetek egy szociográfiai felmérés ürügyén), amely egyrészt nem mer szembenézni a dolgozat adatainak tanulságával, másrészt kizárólag a pedagógus szemszögéből közeledik a felvetett kérdéskomplexumhoz, s közben talán észre sem veszi, átfogalmazza a problémát meg vele együtt a szándékot. Lajstromba foglalja a pedagógus társadalom bajait, fogyatékosait a tanárképzéstől a tanári szobák légköréig, s mint ilyent, méltányolni kell, hiszen hasznos, régóta közvitára érett témát bolygat meg, csak elfelejtkezik arról, hogy a dolgozatban elsősorban *értelmiségi vizsgálattal* próbálkoztam, s a tanárkodás pedagógiai, módszertani oldala lényegesen kevésbé érdekelt. Véleményem szerint lehet valaki csapnivalóan rossz pedagógus, neveléstudományi szempontból, de ugyanakkor értelmiséginek kiváló, példamutató. És fordítva. Készíthet valaki gyönyörű óravázlatokat, tarthat módszertani szempontból hibátlan órákat, lehet, hogy értelmiséginek mégsem kiváló, sőt nem is közepes.

Néhány igen tanulságos, mindenképpen elgondolkoztató, meghallgatásra méltó kifogással is találkozhatunk a kérdőívre adott válaszok között:

— Nem lehet kiszakítani a magyartanárok helyzetét az általános értelmiség helyzetének, magatartásának, kulturális igényének a megvilágításából, elemzéséből. Itt nemcsak a magyar értelmiségre, nemcsak a magyartanárokra kell gondolni, hanem a többi értelmiségre is... Éppen ők (a magyartanárok) vannak talán a legnehezebb helyzetben, már ami a munkakörülményeket illeti, a társadalom viszont sem anyagiakban, sem erkölcsiekben nem méltányolja kellőképpen erőfeszítéseiket. Az iskolákban, környezetükben szinte szélmalomharcot folytatnak, hogy munkájuk eredményesebb legyen, és sokszor ebbe a harcba bele is fáradnak, mert egyedül állnak az igényesebb, színvonalasabb magyar nyelvű oktatás megteremtésében.

— Miért csak éppen a magyartanár áldozza fel magát a szocialista erkölcsnek, a kultúrának?

— Vannak köztünk is lelkesek, értékes munkások, de (legtöbbjük kisebbségi komplexumokkal küzd) nincs rutinunk az írásban, és nincs elég bátorságunk, hogy megmondjuk, ami fáj, vagy publikáljuk azt, amit tudunk... Elvitathatatlan az a tény is, hogy mi magyartanárok még mindig túlterheltek vagyunk, minden ránk vár az iskolában.

Természetesen ezek között nem nehéz felfedezni olyan véleményeket sem, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül. Az ankétra adott válaszokat és a nyilvánosan publikált véleményeket szélesebb körű, általánosabb megvilágítás céljából a következő fejezetek egyikébe sorolhatnánk.

ÉRTELMISÉGI — KI AZ?

Legrövidebben talán: gondolkodó, állást foglaló, önálló ember. Egy szóval: személyiség; aki egyrészt önálló szellemi tevékenységet folytat, másrészt viszont akinek állandó belső szükséglete ön maga továbbképzése.

Az önálló szellemi tevékenység folyamata egymással szervesen összefüggő részletfolyamatokból áll. A szellemi javak megismeréséből és befogadásából, valamint ezek továbbításából. Afféle szellemi bővített újratermelésnek is mondhatnánk ezt az értelmi processzust, amelynek motorja talán egy láthatatlan, de szüntelenül működő belső energiaforrás, külső megnyilvánulása pedig önálló véleményalkotással, állásfoglalással, szuverén gondolkodással jellemezhető sajátos emberi magatartás. Ugyanakkor lényeges jegyének számít egy belső szükségletből fakadó dinamikus műveltségigény, törekvés és képesség, hogy az ember önmagában teremtsen meg a szellemi javak abszorbeálását és kisugárzását végző, szolgáló permanens művelődés adó-vevőállomását.

Iskolarendszerünkre, iskolatípusainkra, szokásainkra és gyakorlatainkra gondolva következik mindebből, hogy sehol és semmiféle formában nem foglalkoznak — sem nálunk, sem másutt — értelmiségi-képzéssel, egyetlen tantervben sem szerepel külön — bebeflázható — tantárgyként, de minden iskolában, értelmiséginek kiváló tanárok közvetítésével, példáján alkalom adódik e sajátos emberi magatartás, pontosabban: életforma, szellemi életforma csirájának elhíntésére, eszményének kialakítására — magunkban. A többi már főleg az emberen múlik, s részben, csak szekundárisan, a körülményeken is. Véleményem szerint az ember a döntő tényező, s a körülmények csak megnehezítik, de nem akadályozhatják meg teljesen az értelmiségivé válás belülről táplálkozó folyamatát.

Gyakorlatunkból származik: a megfelelő iskolai képesítést igazoló diploma mindenkit eleve értelmiséginek predesztinál. Így legtöbbször csak formai szempontokat követve, értelmiséginek mondjuk az egyetemi oklevéllel, olykor pedig még a középiskolai érettségivel rendelkezőket is.

Azzal, hogy valaki orvos, mérnök, közgazdász, jogász, állatorvos vagy tanár, nem biztos, hogy értelmiségi is a szó nemesebb, a fogalom magatartást és életmódot jelölő értelmében.

Valaha azt tartották, hogy az értelmiséghez — mindenekelőtt a vidéki értelmiséghez — az orvos, a gyógyszerész, a pap, a jegyző s a tanító tartozik. S mint a falu, a kisváros struktúrájának tudása, képzettsége folytán sajátos réteget, több-kevesebb — ezt sokszor a vagyoni állapot határozta meg — tisztelettel is illették őket. Az értelmiség szinte egyetlen ismérve iskolai végzettsége volt — még ha életmódjával, magatartásával, szellemi tevékenységével erre nem is szolgált rá —, mintegy egyszer és örökre adatott sajátság, és sajnos, lényegében — noha kevésbé elterjedt — még ma is él ez a múltból öröklött hiedelem. De — ami főleg szomorú és elgondolkoztató — egyetemet, főiskolát végzett embereink közül is még sokan foglalkozásnak, havi fizetéssel mérhető szakmának hiszik az értelmiségi státust, s nem az emberi lé-

tezés — anyagiakkal talán nem is mérhető — alapfeltételét látják benne. Életük olyan szakaszának tekintik, mint a táplálkozást, a tisztálkodást, az anyagcserét vagy a szimplifikált — de nem lebecsülendő — munkát, amely meghatározott ideig tart, amíg az asztalnál ülnek, a fürdőszobában tartózkodnak, vagy amíg munkaidejük leteltével ki nem lépnek a gyár, a kórház, a hivatal, az iskola kapuján.

Csak Gyula, az ismert magyar szociográfus író igen találóan papucsba bújít értelmiségnek nevezi ezeket, akik „kilépve munkakörükből, munkahelyükről, ahol elkerülhetetlenül értelmiségi tevékenységet kell folytatniuk, magánóráikban valami mássá vedlenek. Szabad idejük kitöltésében, pihenésükben, szórakozásukban, hobbyjaikban egyaránt elütnek attól a jellegtől, színvontól, amely logikusan következne abból, hogy huszonöt éves korukig tanultak. Leginkább tunya nyárs-polgárokhoz hasonlítanak, aki papucsot húzva, a tv elé fekszik, és a labdarúgással, ultipartival összefüggő szellemi tevékenységen kívül csak annyi megterhelést vállal agyveleje számára, amennyit a képernyő igényel tőle — az pedig nem sok” (Csák Gyula: *Értelmiség — papucsban, Élet és Irodalom*, 1967. 18. sz.).

S ez nemcsak Magyarországon, tudjuk, nálunk sem sok.

Szinte hallani válem a felháborodást, a tiltakozást: épp elég nekem a munka, a munkahelyen eltöltött értelmiségi tevékenység, utána pihenni, szórakozni — kikapcsolódni akarok. Arra már nem gondolnak, hogy azért vannak ilyen igényeik, mert csak kényszeréletforma számukra az értelmiségi, a szellemi tevékenység — valamit csinálni kell —, s nem teljes és egyetlen életformájuk. Különben a pihenést, a szórakozást, a kikapcsolódást is értelmiségi szinten, minden megerőltetés nélkül, életvitelük természetes, logikus megnyilvánulásaként, velejárójaként élnék.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az önálló szellemi tevékenység megköveteli a különképzést, a folyamatos önművelést, amire legtöbbször csak az előírt munkaidő után, otthon kerülhet sor. A műszaki értelmiség tudja, érzi leginkább, hogy az egyetemen tanultak rövid idő, maximum egy évtized alatt nagy százalékban elavulnak. A kiváló tudós és cikkíró, Marx György idézi:

„A természettudósok és a mérnökök felezési ideje közel jár a tíz évhez. Fele annak, amit tanultak, egy évtizeden belül elavul, és fele annak, amire tíz év múlva szükségük lesz, ma még hozzáférhetetlen.” (Marx György: *A gyorsuló idő*, Magvető, Budapest, 1969, 279. old.)

Másképpen, történelmi példázat formájában:

„Egy mai ember annyi változást ér meg élete folyamán, amennyit az ókori Mezopotámiában csak száz egymást váltó generáció tapasztalhatott. Mai világunk gyorsan alakuló, dinamikus benyomást kelt. Rohan az idő.” (Uo. 276. old.)

S többek között ezért hárul különösen nehéz, felelősségteljes feladat az iskolákra, ezért fontos a tanárok állandó továbbképzése, önművelése, lépésben haladása a körülöttük változó világgal, tempótartása a gyorsuló idővel.

Egy percig se áltassuk azonban magunkat, hogy ez a szédületes iramú változás csak a természettudományi szakos kollégákat kénysze-

riti fokozottabb „tanulásra”, új ismeretek szerzésére. Tény, hogy a tudományos-technikai forradalom ma már szinte követhetetlen ütemű, de a magyar szakosok sem ülhetnek nyugodtan egyetemi éveik és a tanítás folyamán szerzett babérjaikon. Abból, hogy „a gyermek számára ma tízszer annyi ismeret áll rendelkezésére, mint amennyiről szülei tudhattak”, egyenesen következik, hogy az újságok, folyóiratok, rádió és tv közvetítésével megismerhető új irodalmi, művészi jelenségek születnek, vagy éppen újból divatossá válnak, és sokszor — a gyerekek felől — váratlan kérdésekként szegeződnek a tanár, a magyartanár mellé. Ilyenkor, ha tanári és emberi tekintélyét, tudásbeli fölényét pedagógusi munkájához, hivatásához fontosnak tartja, nélkülözhetetlenül ismereteken alapuló, mondhatnám, tudományos igényű választ kell adnia. S válaszadás közben — véleményében — nem az újdonságtól berzenkedő hivatalnok, hanem mindent ismerő és mindenről önálló véleménnyel rendelkező értelmiségi magatartás — ami egy értelmiségi életforma megnyilvánulása lehet csak — szükséges. A konkrét versről nem mondhatja, hogy zagyvaság, sőt ezt magyarázva a szürrealizmusról, a pop artról és abszurd logikájáról is kell tudnia. Ha az antidráma szerkezeti-logikai sajátosságai iránt érdeklődnek, akkor a legújabb filozófiai, logikai ismeretekkel is rendelkeznie kell. Különben... de ez már a következő rész — mikor vallhatja magát értelmiséginek a tanár — tárgyát képezheti.

A TANÁR MINT ÉRTELMISÉGI

„Gyorsul az idő. Szédítően szép körunkban a tanítók, tanárok, oktatók állnak a legkritikusabb poszton... Mindenki elmaradhat a gyorsuló világban, de a tanítók soha...”

(Marx György: I. h. 299. old.)

Az idézett válaszokból láttuk, a tanárok közül csak egyik-másik utalt arra, hogy a vizsgélődés elsősorban az értelmiségi koordináták felrajzolása a magyar szakos tanárok életvitelének, magatartásának, igényességének, korszerűségének — a vallomások és a körkérdésre adott feleletek szerint — érdekében történt.

— Furcsállom, hogy egy főiskolát vagy egyetemet végzett ember látószöge ilyen egysíkú vagy esetleg szűk nyílású legyen.

— Fáj a lemaradásuk!

Fáj a Jókainál, Petőfinél, Fehér Ferencnél, Majtényinál való megrekedtségük!

Fáj az érdektelenség!

De mivel láttuk az előző fejezetből, hogy az értelmiségi státusz elsősorban szellemi igényekkel, igényességgel mérhető, mentalitás kérdése, amelynek nem kizárólagos ismerve, esetleg csak feltétele lehet az egyetemi oklevél —, most azt kell megvizsgálni, hogyan, milyen formában nyilvánul meg az értelmiségi jelleg a magyar szakos pedagógusoknál. Elsődlegesen a tanításban, az ismeretek nyújtásában, továbbításában — hiszen ők a szellemi tőke megalapozói, azok a nevelők, akik a tárgyi

tudás mellett elsősorban emberi állásfoglalásra is, tudásbeli igényes- ségre, szellemi munkaszokásokra, egyszóval, értelmiségi életstílusra nevelnek és nevelhetnek. Épp ezért, ha tőlük korszerű tudásigényt, a szellemiekben való jártasságot és időszerűséget tételezünk fel, akkor ez arra a társadalmi felelősségre is utal, amely munkájukkal, hivatá- sokkal eleve együtt jár. Értelmiségi önértékre apellálunk, figyelmeztetve, hogy tevékenységük, hatáskörük nem egyenlíthető ki a szellemi igahúzás fogalmával, noha sokan — közülük is, s nyilván nem is telje- sen alaptalanul — úgy érzik, gondolják, s viszonyulnak munkájukhoz.

Ne értsük félre, a Hatvan magyartanár meg ez a cikk sem a magyar szakosok ellen íródott. Talán felesleges bizonyítani, tanárpárti vagyok, de nem a *hivatalnok tanár*, hanem az *értelmiségi tanár* pártján állok. S e kettő között óriási a különbség. Az első csak azt igényli (tudja?), alig valamivel magasabb színvonalon, bővebben, mint középiskolás diákjai, amit a tanterv előír, ami a néhány éves rutinmunka után örökre sajátjává válik. Ez pedig kevés is, szűk is, semmiképpen nem lehet a tanári egzisztencia alapja. Az egykönyvű — csak a tankönyvre támaszkodó — pedagógus nem értelmiségi, s talán nem is pedagógus. Miféle értelmiségi eszményt tud nyújtani az olyan, aki nem jutott el addig, hogy belső szellemi igénye legyen a tanterv, a tankönyv kere- teinek túlhaladása, az önművelés, az új iránti érdeklődés, fogékony- ság s az önálló véleményformálás és -nyilvánítás?

„Gyakorlatból állítom — írja már idézett cikkében Tőke István —, hogy a magyar szakos tanárok érdeklődése mindig élénk, valahányszor a tanítás gyakorlatát érintő fejtegetésekről, a tanórák módszeres felépítéséről vagy a tanulók aktivizálásáról van szó.” Ez nyilván dicsé- retes, de kevés, a pedagógusi hivatás egyoldalú értelmezését rejti ma- gában. Ilyen elvek alapján válnak *csak* tanárrá, *csak egy* tanárrá a pe- dagógusok. Illusztrálásképp emlékeztetnék azokra a nem épp szórványos reagálásokra, amelyek a tanítás menetét a legrészlete- sebben előíró, az aprólékosan beprogramozott oktatás lazítását, a pe- dagógus nagyobb önállóságát és kezdeményezési szabadságát szorgal- mazó javaslatot fogadták. „Megnehezíti a tanítást, mert nem elég konkrét, túlságosan sok szabadságot enged meg, így mindenki a saját elképzelését valósítja meg.” Többen tiltakoztak, mert nyilván a tálcán való felkínálás kényelmesebb, hiszen évek során a minimális szellemi erőfeszítéstől is fokozatosan mentesíti a pedagógust, aki — nem épp melleleg — értelmiséginek hiszi és vallja magát. Ezzel a hivatalnoki mentalitással magyarázható, hogy egyes tanárok fanyalagva fogadták a középiskolás irodalomtankönyveket is. Arra hivatkoztak, hogy nem a diákság szellemi színvonalán tárgyalják a magyar és világirodalmat. Nem értik a gyerekek — mondták. De arra nem gondoltak, hogy ez elsősorban a tanár eddigi munkájából következik, az ő szegénységi bizonyítványa. Az ilyen tanár nem értelmiségi, s az sem mentheti, hogy talán neveléstudományi szempontok szerint kifogástalan tanerő. Meg- lepő, hogy pedagógusaink nem látják a különbséget az ötvenes évektől „behozott” és a hazai tankönyvek között. Berzenkedve, értetlenül fo- gadják azt, amiből tanár és diák egyaránt, igaz, nagyobb szellemi erő-

fesztések árán, de magasabb szinten, a korszerűség figyelembevételével tanulhat.

Igaza van Tökének, amikor a hivatás és tanárkérdés problémáját egybefűzve megállapítja: „Ahhoz, hogy valaki jó magyar szakos tanár legyen, nem elegendő csupán a szépirodalom kedvelése és néhány nevelési elvnek az ismerete. Ezek még nem vérteneznek fel egy pedagógust sem a pályával együtt járó buktatókkal és megpróbáltatásokkal szemben.” De elfeledkezik róla, hogy senki sem a szépirodalom kedvelését, hanem értelmiségi voltukat, szellemi önállóságukat kéri számon a magyar szakos tanároktól, aminek természetes velejárója, tanárokról lévén szó, az irodalom kedvelése. Meglepő, hogy a Hatvan magyartanár megírásához szétküldött kérdőívből is csak a szépirodalom iránti vonzódást vagy ennek ellenkezőjét látja, s nem lát a felsorolás formális válaszai mögé, nem egy korszerűségényt olvas ki a lajstromokból, holott ezek — a többi, szintén változtatás és szépítés nélkül leközölt válasszal együtt — éppen ezt hivatottak megmutatni. Arról van szó, hogy miféle értelmiségideált nyújthat egy Jókainál, Zilahynál, Csépenél megrekedt tanár, nem pedig arról, hogy a szépirodalom kedvelése nem lehet mércéje a tanári hivatásnak.

Biacci említi, hogy pedagógusaink nagy részének nincs intellektuális bázisa, nincs meg a munkájához, hivatásához elengedhetetlenül szükséges filozófiai koncepciója. S ez — a válaszok és az újabb ankét reagálása alapján állítható — igaz is. Türelmetlenül hangzik el a kérdés: „Vajon honnan vihették volna magukkal útravalóul azokat az eszményeket? A főiskoláról talán?” (Tőke István: i. h. 1251. old.) De erre utal az itt közölt ankét egyik részvevője is: „Elfelejtí a cikkíró, hogy milyen képzést, alaptudást kaptunk mi az egyetemen, s a magunk erejéből még szép, hogy eddig is eljutottunk.” A kérdést megelőzően Tőke Bori Imrét idézi: „Felkészültségüket vagy pedig a körülményeket kell-e hibáztatnunk, hogy magukra hagyatottságukban oly gyorsan feledik azokat az eszményeket, melyeket útravalóként magukkal vihettek?” Nincs érdekemben védeni az egyetemet, de szükséges megjegyezni: egy sajátos értelmiségeszményt mindenki kaphatott, még ha pedagógiai képesítésünk valóban hézagos, sőt gyatra, ha mindannyiunkkal meg is történnhetett, hogy az igazgató háromszor vagy többször is visszadobja a rosszul megírt tanmenetet. Példaként egyetlen nevet említenék: Sinkó Ervin. Emberi magatartása, intellektuális izzása, fiatalos érdeklődése példamutató lehetett mindenki számára, aki az egyetem falai közé került. De hány, már tanárként dolgozó, magánhallgatónak volt fontosabb, hogy Sinkónak csak hat gimnáziumi osztálya van, annál az értelmiségeszménynél, amit Sinkó neve, munkássága, élete jelenthetett, példázhatott volna számára? Vagy: később az egyetemre kerültek közül hányan tartják követendőnek, hányan tudják méltányolni Bori Imre irodalmi és közéleti tevékenységét, irodalomfelfogását? Miért kell elhallgatni továbbá, hogy irodalmunk megújítói, a harminchoz közeledő nemzedék tagjai épp az egyetemről kerültek ki, s onnan vitték magukkal ember-, tudomány- és irodalomeszményüket, ott szereztek az alapismereteket értelmiségi magatartásukhoz, tanultak meg gondolkodni irodalomról, emberségről, forradalmiságról, önma-

gukról — a világról? Felesleges talán bizonyítani azt is, hogy az egyetem feladata nem az egyszer s mindenkorra megszerzendő ismeretek szájba rágása, hanem egy magas szintű, értelmiségi hozzáállásra, viszonyulásra való felkészítés. Ugyanakkor tudni kell, hogy a diplomával rendelkezők közül — még ha egyesek pedagógusnak alkalmasak is — nem mindenki mondhatja el magáról, hogy értelmiségi. Ezekre vonatkozik, amit Herceg János így fogalmaz meg: „alvó lelkiismeret, teljes közöny és anyagi műveletlenség” (Herceg János: A tanár felel, 7. Nap).

Még megválaszolatlanul maradt a kérdés, amely a sorok között állandóan jelen volt: mit tegyen a magyar szakos, hogy ne csak tanár legyen? Ennek nyilván főleg tanári tevékenységében kell kifejezésre jutnia. S ezenfelül, ezzel párhuzamosan? A Hatvan magyartanár-ban idézem: „Hány megkezdett kulturpolitikai, irodalmi, színházi vita vált értelmetlenné már, mert „senki sem reagált”, „senki sem kapcsolódott be”, mert a hozzáértők, a hivatottak, elsősorban a magyartanárok nem hallatták szavukat?” Ezt a lamentációt Tőke is idézi, majd hozzáteszi: „Hadd mondjunk ezzel kapcsolatban is néhány szót! Nem vitás, hogy magyar szakos tanáraink ritkán és igen kevesen kapcsolódnak be a vajdasági kultúrélet szellemi áramkörébe. Ennek okait részben a tanároknak, részben a körülményeknek kell keresnünk.”

Ember vagy körülmények, azt hiszem, felesleges firtatni, mert úgy is az emberen múlik a legtöbb. Az, hogy a magyartanár szakmai szempontból elszűrke-e, papucsba bújít „értelmiségivé” vedlik-e át, ha hazaér, vagy hogy irodalmi kritikával, néprajzi gyűjtéssel, szépirodalommal, iskola-, falu- és település-szociográfiával, falumúzeum létrehozásával, vitatribún szervezésével, irodalmi estek rendezésével, a helyi vonatkozású irodalmi anyag begyűjtésével és feldolgozásával, más jellegű irodalomtörténeti kutatásokkal, irodalmi és pedagógiai tanulmányok, kismonográfiák írásával, dokumentumfilmek készítésével, tankönyvirással, fordítással vagy egyéb belső imperatívusból fakadó értelmiségi munkával foglalkozik-e, az egyedül és csakis tőle függ. Attól, hogy „nem a foglalkozás, hanem a hivatás jogán” érzi-e, tudja-e magát értelmiséginek.

Érthetetlen számomra, hogy például a magyar szakosok közül senki sem foglalkozik irodalmi kritikával. Holott tudásuk, hozzáértésük nem lehet kétséges — szakmájuk az irodalom, nemcsak tolmácsolása, népszerűsítése, megszerettetése, hanem értékeinek felismerése, megítélése értelmiségi voltukból következik, a véleménynyilvánítás belső szükséglete, s ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a kollégák, a település és mindenekelőtt tanítványaik megbecsülését és tiszteletét is kiválthatnák a nyilvános szerepléssel, akkor válik igazán érthetlenné ilyen irányú passzivitásuk, pedig nyilván nem kellene attól tartaniok, hogy írásaik a megfelelő sajtótermékekben nem látnának napvilágot.

„Nincs rutinunk az írásban” — írja az egyik, „hézagos ismeretek alapján nem tartom magam illetékesnek még a véleménymondásra sem” — mondja a másik, amikor a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának rövid jellemzésére kértem fel. Egy másik variáció ugyanerre a kérdésre: „Ennek a jellemzésére sem Bori, sem Major, sem Szeli nem vállalkozott még eddig, holott ők esztéták. Miért éppen a kér-

dőív jobb sorsra érdemes kitöltője kapja ezt a megbízatást? Hiszen még az sem tisztázott: van-e vajdasági irodalom?" Nem tudom, kell-e arra emlékeztetni, hogy a vajdasági irodalom tanítása pedagógusi kötelessége is tanárainknak.

Az ilyen magatartás félremagyarázhatatlanul hivatalnoki, s elsősorban ez kényszeríti ki a címben történt kettéválasztást, holott nyilvánvaló, hogy nem lehet dilemma — legalábbis elméletileg nem — a tanár és az értelmiségi között, ezek megmutatására van szükség szociográfiai felmérésre, s az értelmiségi mentalitásról irt eszme-futtatásokra, példalózasokra, a korszerűségigény, az iskolán kívüli szellemi tevékenység, az önművelés szükségének hangoztatására. Nem polihisztoroknak szeretném tudni tanárainkat, hanem kreatív szellemű értelmiségnek, akik nem süppednek évről évre mélyebbre a beidegződött szokások provinciális kátyújába. Akik saját példájukon prezentálják az értelmiség eszményképét diákjaiknak. Mert — ez már régi pedagógiai igazság — a diákok ismerik fel elsőnek tanáraik értékét, látják meg és használják ki hibáikat, közömbösségüket. És mert — ez már gyakorlati értékével túlmutat a pedagógiai szabályokon — a tanártól függ, hogy a diákok eljutnak-e az alapismereteket nyújtó iskoláktól az értelmiséget reveláló műveltségig, az önálló ismeretszerzés iránti hajlam és szokások kifejllesztéséig.

Tőke egy helyen Füst Milánt idézi: „Hogy van az, hogy egyes foglalkozási ágakban megvizsgálják az embereket, mielőtt a pályára eresztenék, például a vasutasokat, hogy nem színvakok-e, az élelmiszerszakmában dolgozókat, a bányászokat és még annyi mást, csak épp a jövődő pedagógusokat, a nevelés legfőbb erősségeit nem vizsgálja meg tehetség dolgában senki, mielőtt rászabadítaná az ifjúságra?” S igaza van, amikor alkalmassági vizsgát követel a tanárjelöltek számára, de talán mégsem a pedagógiai alkalmasság, hanem az értelmiségivé válás csírái után kellene elsősorban egy ilyen vizsgán kutatni.

AZ ÉRTELMIÉGI ÉS KÖRNYEZETE

A kérdőívre adott válaszok nagy részében félreérthetetlenül jelen van a környezet — mint a tanári egzisztenciát, a szellemi tevékenységet fojtogató erő, veszélyeztető hatalom — vizsgálatának számonkérése, igénye. Erre utalnak a dolgozatról közölt „kissé egyoldalú, csonka”, „nem egészen tárgyilagos”, „nincs mindig igaza” és a hasonló megjegyzések, amelyek a „konkrétabb ismereteket”, az „objektívabb megvilágítást” követelik. Vagy ahogy Tőke írja: „ha már felmérést végzett a szerző, akkor a pedagógusok helyzetével és életkörülményeivel is foglalkoznia kellett volna”, majd idézi az egyik ankétalany véleményét: „...nem mellőzhetjük az objektív körülményeket sem, a sok előfeltélt, amelyek jelentős mértékben befolyásolják tevékenységüket (ti., a tanárokat, T. I.) vagy éppen passzivitásukat.”

Nyilvánvalóan egyöntetű, jogos, a helyzet ismeretén, tapasztalatokon alapuló követelményről van szó, amelyet — ahogy már előbb jeleztem, s ahogy a következő fejezetben megpróbálom majd megmagyarázni,

a provincializmus képében leleplezni — talán mégsem kellene abszolutizálni, fetisizálni — minden ereje ellenére csak másodlagos —, de nem meghallgatni, nem méltányolni annyi, mint az ösztövé elméletek, a zárt kabinetek lombik-filozófiájának hódolni: a valóság ismerete nélkül elmarasztalni, ítékezni.

A dolgot megelőző ankétlapon is jelentős számban szerepelnek a tanár és környezetének elkerülhetetlen egymásrautaltsága után kutató kérdések.

— Milyen szerepe van községe kulturális életében?

— Mit tesz ennek fellendítéséért?

— Véleménye szerint milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez, s mennyiben változott ez a viszony az utóbbi években?

— Milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?

— Milyen a helyi értelmiség viszonya a művelődéshez, mivel szórakozik az értelmiség?

— Min múlik a művészetek (főleg az irodalom) és a közönség, a „fogvasztók” viszonya helységében, s min a Vajdaságban?

— Mit jelent községében magyartanárnak lenni?

Közöljük az utóbbi a legfontosabb. Bizonyítja, hogy a rá érkező válaszok legjellemzőbb, legtöbbet mondó mondatai külön fejezetben, a pillanatfelvétel elején, kerültek kiemelésre.

— A községben nem jelent különösebb kitüntetést magyartanárnak lenni. Ugyanis sem a magyar, sem a más szakos tanárokat nem értékelik.

— Munkát látástól vakulásig. Bővebben előszóban.

— Íródiáknak, fordítógépnek lenni.

— Azt, amit tanítónak lenni, gyűlölik és lenézik, bármit is tesz, csak egy naplopó, megvesztegethető alakot látnak benne, akikkel mindig baj van. Az egyik helyi „nagyfő” szerint: „a plébánossal és a tanítókkal mindig baj van”.

— A „nép napszámosa”.

— Községe válogatja. Néhol missziót, néhol csupán keserűséget.

— Elvárja a község, hogy te legyél, aki megváltod, aztán ha próbálkozol valamivel, gyorsan kedved szegik az „objektív” körülmények.

— Egy gépíró a városházán több, semmint egy magyar szakos tanár. Nem kérdez minket senki, az égegyvilágon senki se.

A kiragadott vélemény-töredékek — akárcsak a vallomások: „az anyag mutassa meg a maga természetét” — a rossz tapasztalatok emlékével, egyetlen hangként feltörő, önmagukért beszélő kiáltások. Ezek kiváltóit közelebről is meg kell vizsgálni, hiszen a tanárnál alig kötődik — kényszerül kötődni — valaki jobban és fontosabb szerepkörrel környezetéhez.

Mit ad a város, a falu — a környezet az értelmiséginek, köztük a tanárnak, s mit általában a művelődésnek, a kultúrának?

Válaszul idézzük az egyik ankétalany véleményét arra a kérdésre, hogy „milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez”.

— Passzív vezetés, passzív szervezés után csakis passzív lehet a magatartás is.

- Milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?
- Gondolom, kampányszerű.
- Min múlik a művészetek és a közönség viszonya helységében?
- Szervezésen.

Így van ez a legtöbb helyen, ezt olvashatjuk ki a legtöbb válaszból, esetleg még hozzáteszik: pénzen, megértésen, hozzáértésen, támogatáson.

S a beszélgetések folyamán a környezet passzivitása, érdektelensége mellett személyes élmények is elővillannak: gáncsoskodás — minden szinten: iskolaigazgatótól helyi vezetőkig —, lelki masszázs, megfélemlítés („a fejemre koppintottak”), a hatalom leple alatt az országos elvvel ellentétben az anyanyelvi kultúra ápolását, támogatását megnehezítő „magánkezdeményezések” keserű emlékei, példái váltják egymást. S mindez azoknak szolgál tenyészetül, akiket — a különböző tanártípusokat, felvillantva — Tőke a „helyezkedők” közé sorol: „Ha be akarják vonni ilyen vitába, élénken hárit el magától minden kísérletet. Vita, hozzászólás helyett inkább helyezkedik (az élet tanította erre!) — s ő jár jól. Őt nem rendelik be fejmosásra vagy jóakarató figyelmeztetésre (esetleg kicsinyes zaklatásra) a helyi fejesekhez, vele sosincs baj — iszen véleménye sincsen. Leszokott már régen nemcsak a véleménymondásról, hanem az önálló véleményalkotásról is. Készségesen elfogadja azt, amit az igazgatójától hall, vagy amit a tekintélyesebb kollégái állítanak, mert ez így kényelmesebb.”

Ezektől, mivel értelmiséginek semmiképpen sem nevezhetők, nyilván azt sem várhatjuk el, hogy kivegyék részüket a műveltség terjesztésében, hogy lépésben legyenek a gyorsuló idővel, hogy számukra életformát jelentsen az értelmiségi magatartás. Ezek miatt vaskik el a többiek kedve, ideje a népműveléshez, s nem végső soron éppen ezek leleplezéséért kell felméréseket végezni, riportokat írni, cikkezni — elsősorban a tanároknak.

Miattuk, hiszen napról napra velük ugyanabban az iskolában, ugyanabban a tanárban vannak, kényelmeskedik el az is, aki még tudna és akarna tenni valamit. A kollégák és általában az értelmiség nagy részének passzivitása, önzetlen vagyonosodási hadjárata miatt szürkülnek el a többiek is.

Épp elég az ilyen mikrokönyezet ahhoz, hogy kiölje az emberből az érényeket, szürkére, szeszínüre fesse át a lángoló ambíciókat. Ehhez azonban még hozzátársulnak a tanár anyagi gondjai, s a szélesebb környezet meg a helyi vezetők közömbössége, hogy az egykor szép terveket dédelgető pedagógus örökre eltemetve érezze magát, hogy hivatásával összeegyeztethetetlennek lássa a karrier fogalmát, az egyéni sikerek lehetőségét.

Mindez, noha nem minden helységben azonos a helyzet, mert itt-ott vannak kivételek is, vitathatatlanul így áll, igaz, de ugyanakkor érthetetlen is. Nem vitás, hogy energiát von, rabol el a munkához kapcsolódó sok negatív körülmény, hogy a pénzhajszka, a túlórák vállalása kiszáritja a tanárokat, szellemi igényük csökken, de érthetetlen, hogy önmagukat sem becsülik többre, nincs bennük annyi értelmiségi ön-

érzet, hogy megpróbáljanak kitörni a környezet szorító karmai, bénító keretei közül, hogy egy szélesebb nyilvánosság előtti szerepléssel bizonyítsák értelmiség voltukat. Vagy arról van szó, amit Csák Gyula a magyarországi állapotokról írva így fogalmaz meg: „Kevés, aki alkában, habitusában, tudatában is értelmiségi lett.” Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a vitákra nem reagálnak. „Minek vitatkozni? Hiábavaló minden berzenkedés. A világot úgysem a pedagógusok fogják megváltani”, idézi Tőke, s ez a magatartás már a provincializmus ölélésében fogant, s akár a következő rész bevezetője is lehetne.

A PROVINCIALIZMUSRÓL

Mindenekelőtt: mi a provincializmus?

Magatartás, életstílus, gondolkodásmód, amely igénytelenségben, tehetetlenségben, beletörődésben, szellemi bénaságban, kishitűségben, ok nélküli tekintélytisztelőben nyilvánul meg. Ahogy a vidéki értelmiség életével, megnyilatkozási formáival foglalkozó Vajda Miklós írja Rossz örökség című cikkében: „Egyik legsúlyosabb terhünk... Sajátosságos fénytörési jelenség, optikai csalódás, mely megszokott környezetünket, bevett szokásainkat, értékeinket abszolútnak mutatja, miközben a világ jelentékeny részét kizárja a látómezőből. Ennek folytán... hamis önérzet, nevetséges illúzió.” (*Élet és Irodalom*, 1969. 13. sz.)

A provincializmus szelleme mint az egysíkűség, az egyarcúság, a szürkeség filozófiája irtózik az önállóságon alapuló mást akarástól, passzivitásba fojtja, paralizálja a kezdeményezéseket, lehetetlenné teszi az alkotómunkát, az érvényesülést. Amit Tőke lélektani okoknak vél: „Nem egy tanár éveken át dédelget magában — okkai vagy ok nélkül, azt most ne firtassuk — írói, költői vagy esetleg tudományos kutatói reményeket. Csakhogy a tanári hivatás és a karrier fogalma nemigen fér meg egymás mellett, s aki egyszer rálépett a pedagógusok útjára, annak... előbb vagy utóbb fel kell adnia tudományos vagy egyéb írói ambícióit”, az a minden változást célzó kísérlet ösztönösen védekező és tiltakozó tömény provincializmus. Zárt, mozdulatlan világ, amely fél az ismeretlentől, elutasítja, kiközösíti, mert tudja, hogy minden változás a megszokott formák, a provincializmus legáltalánosabb megnyilatkozásának halálát is jelentheti. A tanártól csak azt veszik zokszó nélkül, ha nem akar több lenni, mint „csak egy tanár”: „Hagyjuk a pedagógusokat s közöttük a magyartanárokat is az iskolában: van ott tennivaló éppen elég!... Ne az iskolán kívüli látszatnyüzsgés és szerepvállalás döntse el a magyartanár munkájának értékét, hanem elsősorban az: meg tudta-e mint nevelő szeretetni tanítványaival a könyvet, s mint oktató adott-e útravalóul szellemi tarsolyukba anyanyelvi kultúrát és mennyit!” Sőt a látszatnyugalom, a nagy kitérők nélküli, eseménytelen rutinélet — szellemi élet — kedvéért ezt meg is követelik tőle, s kialakítja bennük a csalóka önhitséget, magabiztosságot — „Mi tudjuk a dolgunkat, megtesszük a kötelességünket biztatás nélkül. Bár mások is így cselekednének...!” —, ami saját érté-

keinek degradálásában, lefaragásában megnyilvánuló szerénységet — „Nem kívánjuk, hogy a pedagógus, tehát a magyartanár fizetése is akkora legyen, mint egy ipari kombinátus igazgatójáé, vagy mint a városelnöké.” — eredményez, s még az annyira nyílt látószögű, friss szellemiségű, igényesnek mondható tanárt is, mint Tóke István, behálozza, megtevesztheti. Vitacikkének kiragadott mondatai óhatatlanul Radomir Konstantinović nagyszerű rádióesszéjének egyik sarkalatos megállapítását idézik emlékezetünkbe: „A provincializmus szellemében, világában fontosabb, előnyösebb betartani a megrögzött, megkövesedett szokásokat, mint személyiségnek lenni.” (Radomir Konstantinović: *Filosofija palanke, Treći program, Radio Beograd, 1969*), azaz gondolkodó, állást foglaló, önálló ember, más szóval — hiszen ezek a jegyek, láttuk, a tanárokkal szemben támasztott magatartásmód, életstílus ismérvei — értelmiséginek lenni. Mindenekelőtt ezért, a provincializmus kényszerítő hatása alatt degradálódnak szellemükben, igényeikben hivatalnokká az értelmiséginek predesztinált tanárok, akik ugyan a postaládára és a lakásuk ajtajára nagy önteltséggel odavésztik: N. N. tanár, de arra már kevésbé törekszenek, hogy a külsőségeknek belső fedezete is legyen. Inkább tiltakoznak, ha a tankönyv nagyobb szellemi erőfeszítést követel, vagy ha a tanterv nagyobb önállóságot kínál. Tehát nemcsak kívül, a faluban, a városban tenyészik a provincializmus, hanem belül is, a szellem szaharáiban, ami viszont, tanárok lévén, a legnagyobb baj, hogy akarva-akaratlan is elhintik a diákságban ennek a szellemét, s így „biztosítják” a lelki provincializmus állandó körforgását, újraszületését. Vajda Miklós írja a már idézett cikkében: „A provincializmus olyan, mint a hétfejű sárkány; nagy nehezen levágják egy fejét — kettő nő helyébe.”

Mit ad a város, a falu a provincializmus mellett? Szinte semmit, vagy itt-ott egy-egy felismerésből vagy megérzésből fakadó, meglehetősen gyenge támaszt, de ez nem elég ahhoz, hogy aki teheti, ne menjen el, ne menjen máshová, ahol úgy gondolja, tudása, hivatása szempontjából nagyobb megbecsülés és jobb körülmények várnak rá. Az értelmiségi emigráció érthetően mindenekelőtt a műszaki, a természettudományi intelligencia körében divatos, hiszen az ő számukra kínálkoznak a nagyobb lehetőségek, a tudományos kutatómunka, a jól felszerelt intézetek — ami pedig a vidéken, kisvárosban, falun nincs. Mit adhat a környezet az értelmiséginek? Talán ha többet nem, egy minimális szellemi közélet biztosítását vagy csak ígéretét. Hol, milyen formában? Bármennyire is mellékesnek tűnik, ez lényegében a helyi viszonyok ismeretében igen fontos kérdés. Hol találkozoznak az értelmiségiek? A nyilvános helyek nem felelnek meg, maradnak a szűk körű családi és baráti találkozások — magánházakban. Holott nyilván egy könyvtárban berendezett értelmiségi klub kiváló szolgálatokat tehetne. Megismerkedhetne és elbeszélgethetne a tanár, a mérnök, az orvos, az ügyvéd, mindannyian éreznék, legalább egy kis százalékban a hiányzó szellemi közélet varázsát.

Nem hiszem, hogy befejezésül szükséges még egyszer elismételni a vizsgalódást és a két írást életre hívó szándékot, amelyet végig talán túlságosan is állhatatosan mindenképpen szükségesnek tartottam védeni. Igényeink szintjének megemlése, önmagunk érdekében és a tanári munkával, feladattal járó felelősség szempontjából ez nélkülözhetetlen. Csak így következhet be a szükséges szellemi léptékváltás a csak egy tanártól az értelmiségiig. Ez pedig mindenekelőtt magatartás kérdése. Ennek megmutatása volt a céloom, érezhetően némi szükséges provokatív melléköngével, de minden általánosításra való törekvés nélkül.

KÉTNYELVŰ NEVELÉS ÉS OKTATÁS*

DRAGO DRUŠKOVIC

A kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség manapság már társadalmi szükség az olyan nemzetek számára is, amelyeknek száma meghaladja a százmilliót. A másik nyelv (a nem anyanyelv) elsajátítása sokoldalú kutatások tárgya lett; egyre több, a tudomány különböző ágazataiban tevékenykedő szakértő foglalkozik ezzel a kérdéssel, és erejéhez mérten járul hozzá megoldásához. Érthető, hogy csak a nyelvtudomány és a pedagógia, mint alapvető tudományágak, nem elégségesek. A többi tudományág: a pszichológia (a nyelv területén), a szociológia, a neurológia, a jogtudomány, a politológia stb. segítségére is szükség van. Nemcsak a nyelv alkalmazott pszichológiájáról van szó például, hanem a közösség nyelvi politikájáról is. Nekünk, szlovéneknek ezen a területen meglehetősen gyakorlati tapasztalataink vannak, hisz geopolitikai és demográfiai helyzetünk és történelmünk már elég korán különleges viszonyt kényszerített ránk a másik nyelv iránt. Viszont kevesebb lehetőségünk volt arra, hogy ezzel a kérdéssel kutatószzerűen foglalkozzunk, habár nem lett volna fölösleges. Főlöszlegesen azonban a taláalomra és a „fejből” hozott döntések vagy ítéletek a másik nyelv tanulását illetően. Azokon a területeken, ahol két nemzet él, a kétnyelvű oktatás esetében nemcsak nyelvi oktatásról, hanem a kérdések sokkal tágabb méreteinek egészéről van szó.

Ez legyen tehát a kiindulópont az itt következő információban, amely egyben kielégíti közvéleményünk újabb keletű érdeklődését a muravidéki kétnyelvű iskolák iránt — érdeklődését a másik nyelv különleges oktatása iránt a lendvai és a muraszombati község iskoláiban. Erről az érdeklődésről tanúskodik az újságcikkek nagy száma, az ülések és tanácskozások sora, holott a kétnyelvű iskolarendszerről szóló törvény már egy évtizede érvényben van. Erről tanúskodik a polgároknak az a követelése, hogy az alkotmánybíróság vizsgálja felül az iskolarendszer alkotmányosságát, továbbá egyesek és csoportok állásfoglalásait a rendszer mellett vagy ellene, javaslaik és bírálataik, melyek szerint ez esetben a köz érdekéről van szó, és a kérdést nem lehet teljesen átengedni a helyi tényezőknak.

Az újságokban közzétett cikkekből ítélve 1968 és 1969 folyamán a közvélemény tájékoztatása sokkal intenzívebb volt, mint a kétnyelvű

* Megjelent a ljubljanaí Teorija in praksa 1969/10 számában.

iskolarendszerrel kapcsolatos előbbi jelentős dátumok esetében. A kétnyelvű iskolákról szóló külön törvény elfogadása előtt csak ritkán bukkantunk olyan hírekre vagy megállapításokra, hogy a magyar kisebbségi iskolákkal nincs minden rendben, mert a magyar diákok átiratkoznak a szlovén iskolákra, noha saját iskoláik vannak, és hogy ezt kényszer nélkül teszik. Erről a kérdésről akkoriban általában csak nagyon kevesen viseltek gondot, vagyis csak azok, akiket hivatásuk kötelezett, hogy foglalkozzanak a nemzetiségi kérdés egyes jelenségeivel. Eppügy nem találkoztunk érdemleges nyilvános okfejtésekkel a kétnyelvű iskolákról a JKSZ vezetőségének 1959. évi határozatainak korszakában sem, amikor ezek a határozatok javallották a kétnyelvű iskolák bevezetését. Az 1958-as szövetségi törvény után, amely hasonlóképpen előirányozta a kétnyelvű iskolarendszert, szintén minden csöndben maradt. Valamivel több jelentést találhatunk a kétnyelvű iskolákról szóló törvény meghozatalának korszakában (1962-ben, 1965-ben, a módosításkor már kevesebbet). A községi statútumok és a Szlovén SZK alkotmányának meghozatalakor sem találhattunk megjegyzést a kétnyelvű iskolarendszerre. Ezután a kétnyelvű iskolarendszer előnyeit ecsetelő jelentések korszaka következik. Legszámosabbak az ösztönző hírek, a gyerekek közötti megértésről és az elért kedvező légkörről szólnak. A belső dokumentumok pedig a legkülönbélebb, elsősorban gyakorlati jellegű nehézségek megoldásáról szólnak (a tanítók képzése, tantervek, tantermek, módszertan stb.). Csak itt-ott bukkan fel egy-egy bíráló szó. Mindez így folytatódik 1968-ig, amikor váratlanul előtérbe kerül az árnyoldal, amely idestova már egy éve mozgásban tartja közvéleményünket.¹ Erre feltehetőleg demokráciánk és a társadalmi tudat fejlődésében találunk magyarázatot. Ezt a kérdést a politológusoknak, a történészeknek és a szociológusoknak engedem át; nem lesz fölösleges, ha e tekintetből szemügyre vesszük közeli múltunkat. Mindenképpen szélesebb körű megvitatást igényel az az állítás, hogy köztársaságunkban elhamarkodtuk a dolgot, és hogy a szlovén lakosság egy részére és az itt élő magyarokra olyan iskolarendszert erőszakoltunk rá, amely nem felel meg a célkitűzéseknek; vagy enyhébb változatban: pedagógiailag nem megfelelő. Ilyen helyzetben szinte mindegy, hogy a figyelmeztetések a *gyerekek jogaiért* való igazi aggodalomból fakadnak-e, vagy pedig csak tájékozatlanság szüli őket.

Hogy az egyes álláspontok és nézetek büvköréből kikerüljünk (ezeket az összegyűjtött szakvéleményekkel szembeállítva szándékozunk sorrendben letárgyalni), kezdjük egy szélesebb nemzetközi kerettel. Ennek érdekében röviden felvázoljuk azokat a kezdeményezéseket, álláspontokat és adatokat, amelyekből kétnyelvű iskolarendszerünk eszméje fakad; összefoglaljuk a hazai és a külföldi (gyakorlati és elméleti) próbálkozásokat. Ezeknek szembeállítása szolgáljon segítséggül a hazai rendszer sikerei és fogyatékoságai megítélésénél. Mint ismeretes, a kérdést lehetetlen csak egyetlen szakmakör szemszögéből letárgyalni, pl. pedagógiai, jogi, politológiai, nyelvészeti, pszichológiai, szociológiai stb. alapon, hanem kimondottan interdiszciplináris természetű hozzáállásra van szükség. Csak ily módon fejthetjük ki bármely ország hosszú távlatú nyelvi, nemzetiségi és pedagógiai politikáját.

Ezért hoztunk össze, sajnos, még mindig nem elégséges nemzetközi és szakmaközi anyagot: a ljubljani szakkönyvtárak átkutatása elég szerény eredménnyel járt.

Ha a két világháború közötti időszak és a kétnyelvű oktatással foglalkozó nemzetközi tanácskozás áttekintésével kezdjük (Luxembourg, 1928)² — nálunk ilyen formában ezzel a kérdéssel nem foglalkoztak —, tekintet nélkül arra, hogy a kétnyelvű oktatást akkoriban visszautasították, megállapíthatjuk, hogy a kérdés tanulmányozása már irigylésre méltó fokot ért el. Már akkoriban tárgyaltak a bilingvizmus pszichológiai kérdéseiről, pedagógiai aspektusairól, a több nyelvű közösségek nehézségeiről, a felsorolt kérdések kutatását célzó tervekről, a bilingvizmusról a családban, a nemzetközi iskoláról, a tájszólásról és a kétnyelvűségről, a tanulmányozás technikájáról és így tovább. Egy másik nemzetközi tanácskozás eredményei több mint harminc évvel később (az UNESCO tanácskozása Hamburgban, 1962-ben)³ és a későbbi kutatások eredményei mind a mai napig megváltoztatták a szakmabeliek álláspontját a kétnyelvű oktatás javára. A második világháború után a szakemberek hasznos munkát végeztek ezen a téren, és kielégítőbb eredményeket is mutattak fel. Nézetük szerint mind a pszichológiai, mind pedig a pedagógiai tudományok szemszögéből nézve teljesen fölösleges mindenfajta félelem a bilingvizmustól az oktatásban. Az újabb keletű anyag tanulmányozásában meglepő a kutatások elmélyülése és a szövevényes tartalom egyre sokoldalúbb megvilágítása. Elsősorban is felzárkóztak a szakemberek az eddig még figyelmen kívül hagyott tudományok köréből. Ezek a szakemberek mindenekelőtt segítséget nyújtanak a kétnyelvűség kialakulásához ott, ahol ennek már megvan az alapja az együtt élő nyelvi közösségek keveredésében és érintkezésében. De kutatni kell az oktatás különleges formáit is, és meg kell találni a természetes és a helyzethez alkalmazott analóg körülményeket a másik nyelv lehető legkedvezőbb elsajátításának érdekében.

Azoknak a szaktudományoknak a köre, amelyek segítségével egyre sokoldalúbban igyekeznek kutatni a kétnyelvűséget, a második világháború után megtöbbszöröződött. Az idegen nyelvszakos tanárok, a nyelvészek és a pszichológusok köréhez csatlakoztak a szociológusok, sőt szakemberek az experimentális neuro-anatómia⁴ és a fiziológia területéről is (párizsi tanácskozás, 1951, hamburgi tanácskozás, 1962). Az egyes tudományok kutatómunkásai már előbb egész sor vizsgálatot végeztek el⁵, és hasznos elhatárolásokat értek el. Amikor a hazai nyelvek szerepét tanulmányozták az oktatásban⁶, megállapították, hogy az anyanyelvi oktatás az elemi fokozatú oktatásban a legmegfelelőbb — ez az észrevétel ez ideig majdhogynem axiomatikus értékkel bír⁷. Ugyanakkor kifejlesztették a tanulmányozás interdiszciplináris alakjait is. A szakmakörök közötti diszciplinákban haladást értek el egyes külön ágazatok is, és újabb kérdések vetődtek fel. A problematika tartalmát két fő irányban bővítették ki: bekapcsolták az újabb földrajzi, valamint az etnológiai, etnikai tekintetben is különböző területek elemzéseit, ugyanakkor pedig bevonták az eddig kívül maradt tudományágakat, és ilyenformán megsokszorozták eddigi kritéri-

umaik számát. Mindezek a törekvések közvetlenül vagy közvetve szolgálják a kétnyelvűség tanulmányozását, és javára vannak egy meghatározott nyelvi politika kialakításának is. Haladás történt a különleges helyzetben levő közösségek kutatásában is.⁸ A kérdést felölelő tudományos munkák bibliográfiája ma már külön könyvtár-ágazatot képez, amely nálunk, egyes alapvető munkák kivételével, majdhogynem ismeretlen, vagy pedig csak másodkézből van róla tudomásunk.⁹ Még kell jegyeznünk azonban, hogy mind az anyanyelvű, mind pedig a másik nyelven történő oktatás kérdésével elég alaposan foglalkozunk már több mint egy évtizede a Nemzetiségi Kérdésekkel Foglalkozó Intézet keretében.

II.

A kétnyelvű iskolák iránti újabb keletű élénk érdeklődés többek között néhány különösen terhelő, elmarasztaló véleményt juttatott kifejezésre. Ezek között a legsúlyosabbnak tűnik az a mélyen gyökeröző meggyőződés, hogy a korai kétnyelvűség már magában véve is árt a gyerekeknek, mert túlterheli. Ez a kétely már túlmegegy a mi kétnyelvű iskolarendszerünkön, mert szélesebb kérdéskört érint; általában a másik nyelv korábbi vagy későbbi tanításának lehetőségét. A szlovéneket már maga az élet, különösképpen pedig általános helyzetük öröktől fogva kényszerítette a másik nyelv elsajátítására. Ezért ez a kérdés legalábbis megköveteli, hogy magyarázatot adjunk a probléma tengelyében álló kételyről: *vajon káros-e két vagy több nyelv korai elsajátítása vagy sem?*

Eppen ezért a korai kétnyelvűségről, erről a nagyon érzékeny és szövevényes kérdéssel bővebb felvilágosítást kell nyújtanunk. Erre azért is szükség van, mert a kétnyelvű iskolákról szóló törvény nálunk is felöleli a nyolcosztályos iskolákat (7—15 évig), sőt néhány óvodát is.¹⁰

A korai kétnyelvűség iránt mind a mai napig még mindig meglehetősen bizalmatlansággal viseltetünk. A kétnyelvűség értékéről nincsenek egységes nézeteink. Maga a kétnyelvűség és többnyelvűség fogalma sem nyert megfelelő magyarázatot (erről később lesz szó). Itt még a kezdeti nehézségeknél vagyunk. F. Kainz professzor tanulmányának bevezetőjét ezekkel a kérdésekkel kezdi.¹¹ Ma már ezzel a kérdéssel több kutató foglalkozik, s a problematika kutatását célzó programok egész sorát dolgozták ki. Ha az egyén akkor sajátította el a másik nyelvet, amikor már az anyanyelv megrögződött benne, nem áll fenn a zavar veszélye, nem kell tartani a különböző nyelvi összetevők irradiációs (kisugárzási) és interferenciális hatásától. Az anyanyelv, a későbbi befolyásokat ellensúlyozva, már előzetesen rányomja a maga pecsétjét, elsődlegesen alakítja a szellemet. Ilyen esetben, figyelmeztet F. Kainz professzor, természetesen nem bensőséges kétnyelvűségről van szó, amit viszont akkor kapunk, ha szimultánul, közvetlenül sajátítunk el két nyelvet.

Mint említettük, az oktatás legmegfelelőbb eszköze az anyanyelv. De viszont az anyanyelvre összpontosított oktatással szembe kell állítani

a nemzetközi komponenst, ami hozzásegíti a társadalmakat (közösségeket), hogy áthidalják a nyelvi, a nemzeti meg a lokális kultúrák határait. Mindez sokkal tökéletesebb módon megy végbe, mint amit a tradicionális oktatás nyújt (H. H. Stern, 14. old., Szociális, politikai és gazdasági szempontok).¹²

Néhány nyelvész az egyes következményeket vizsgálva a nyelvi patológia szemszögéből végzett kutatásokat, és pedig a több nyelvet beszélő emberek afázia (a beszélőképesség elvesztése) zavarairól. Ebben a kérdésben A. Leischner végzett kutatásokat a „Die Aphasie der Mehrsprachigen” c. művében (1947). A negatív következmények között a bilingvizmus ellenzői a következőkre hivatkoznak: a szókinccs bizonytalansága és az a tény, hogy a kétnyelvű egyetlen fogalmi rendszerben sem érzi magát otthon: emiatt veszélybe kerül egyénisége is, hiányzik neki a szervezési és a rendszerezési kategóriák a valóság felfogására, a szilárdság és a nyelv idiomatikus elsajátításának képessége. A fogalmak és a terjedelem kisugárzása kölcsönös, a vezető szerepű szintaktikus sémákat pedig zavarják az interferenciák. Ide sorolják még a frazeológiai melléfogásokat is, amelyek a két nyelvi terület összetevőinek kontaminációján (összefolyásán) alapulnak. Ezek a zavarok túlmennek a nyelvre mint egésznek idiomatikus fogalomkörén — kihatnak a gondolkodásmódra, az érzékelésekre és az értékrendszerre. Ebből következtetnek (F. Sander) arra a lehetőségre, hogy sor kerül az egyén (tudat) hasadására; e gondolkodásmódra a bizonytalanság jellemző, elsősorban pedig a fogalmi világosság szenved kárt. Elég csekély az elszántság az egyik vagy a másik nyelvi kifejezés meghatározásában és kiválasztásában is. Ennek ellenére mindezek a kritikások elismerik a kétnyelvűség és a többnyelvűség gyakorlati értékét.

Előttünk áll tehát a lényeg, a kérdés tengelye, és így az eddigi tudományos kutatások szélesebb körű újraértékelésének szüksége is. Mert ha a kétnyelvűségi törvénnyel ilyen terhet rónánk a gyerekekre, az egyenes ember egyéni fejlődésének érdeke ellentétbe kerülne a gyakorlati társadalmi szükségletekkel.

F. Kainz bécsi professzor a „Nyelv pszichológiája” c. művében három tézist — álláspontot ír le, amelyeket a kétnyelvűség ellenzői érveléseikben gyakran felhasználnak. Az első álláspont úgy szól, hogy a beszéd a gondolatnak nemcsak szekundáris tartozéka, hanem a nyelvnek már előzőleg meglévő (szerzett) szellemi tartalmi vannak. Tehát a nyelv nem valamiféle utólagos formuláció, független attól, ami szellemileg már jelen volt, hanem a nyelvi művelet magában foglalja sokkal inkább magát a gondolkodásmódot, amelynek döntő fontosságú része van az eredményekben.¹³ Csak igazolja ezt a felismerést két amerikai nyelvész (F. Tearing, B. L. Whorf), amikor a következőket állapítják meg: „Téves az az általános felfogás, hogy valamennyi emberi lény gondolkodási folyamatainak közös logikai elrendezése lenne, amely a nyelvi közlekedéstől és attól, ami előzőleg megvolt, függetlenül hat. Whorfe azt állítja, hogy a nyelvi minták maguk határozzák meg, hogy az egyén mit vegyen észre ezen a világon, és hogy erről hogyan vélekedjen. Mivel ezek a minták erősen eltérnek egymástól, az egymástól

eltérő nyelvi rendszerhez tartozó közösségek gondolkodásmódja és megfigyelésmódja is egymástól eltérő világnézet formáját ölti.¹⁴

A második álláspont azzal érvel, hogy az anyanyelv és az ezzel átvett alapok annyira rányomják pecsétjüket a gyermek egyéniségére, hogy bármely másik nyelv, amelyet korai éveiben sajátítana el, csak csökkenően lelki biztonságát.

A harmadik álláspont szinte kizárt dolognak tartja a másik nyelv teljes elsajátítását, mert az embernek szellemi öröklődési alapjai is vannak (öröklődő nyelvi jelleg). Ezzel veleszületett affinitást nyer egy nyelv: csak az anyanyelv iránt.

F. Kainz professzor e három álláspont magyarázatában kifejti, hogy az első nagymértékben elfogadható, és hogy a második is kielégítő, ámde *nem szabad sem az elsőt, sem a másodikat átértékelni és negatív értelmezéssel a kétnyelvűségre vonatkoztatva általánosítani*. A harmadikat lehetetlen elfogadni, mert nem szabályosan felállított tudományos tényeken alapul, hanem politikai alaptól indul ki.

Az első állásponthoz hozzáfűzi: „Habár¹⁵ a nyelvi (beszéd) képzet magától fogva nem hoz létre kialakított tartalmakat, a felfogás és a prezentáció alakjában képes közreműködni, sőt megváltoztatni azt. A tényleges helyzetet minden egyes esetben másképpen proponálhatjuk, attól függően, hogyan dolgoztuk fel azt a konkrét 'langue' (nyelv) előzően kialakított gondolkodási eszközeivel.” Az ilyen, nyelvileg megindokolt szempontokon kívül vannak még valóságos igények, amelyek a gondolatilag tárgyalt anyagtól az ember lelki tevékenysége felé irányulnak; ha ez nem így van, érthetetlen lenne, hogyan lehet egyenként felfogni az eltérő népek nyelve által eltérően felfogott valóságot; nem tudnánk felfogni a tudomány nemzetköziségét sem. Az első álláspont tehát nem bírja el az *átértékelést*. A második állásponttal kapcsolatban kiemeli, hogy a nyelv ugyan lényegesen több, mint a közlés, közlekedés eszköze, de tarthatatlan az a következtetés, hogy a kétnyelvűség tartósan káros lehetne az orientációra az életben, hogy a kétfajta nézőpont — vagyis egy „szellemi hazátlanság” — miatt bizonytalanságot idézne elő az ember életében. Túlzásnak tűnik, hogy a másik nyelv veszélyeztetné az anyanyelvet — az anyanyelvnek már befogadott és előbb létrejött alapjait; a próbavizsgálatok is elutasítják ezt a szélsőséges álláspontot. Kainz egészében elutasítja a neohumboldiánusok téziséét az öröklődő nemzeti jellegről. Itt egy svéd gyermek példáját említi, aki angol környezetben nyelvileg teljesen elangolosodott, és még más példákat. Végül abban összegezi eléggé átfogó magyarázatát, hogy azokkal a gyerekekkel végzett konkrét tapasztalatok alapján, akik a legszorosabb értelemben véve kétnyelvűek voltak, egészében el kell utasítani azokat az álláspontokat, amelyek valamennyi esetben a kétnyelvűség hátrányos következményeiről beszélnek. Lehetségesnek tartja, hogy a kevésbé tehetséges gyerekeknel nehézségek állnak elő, ha az iskolában az anyanyelv helyett másik nyelvet erőszakkal rájuk. Ha az átlagos gyermek fejlődésében lelki zavarok támadnak, a jelenség idővel elmúlik, és nem tartós jellegű. Bizonyítékul a W. F. Leopold¹⁶ által megújított J. Ronjatov-próbát említi meg. W. F. Leopold következetesen és tudományos felügyelet alatt vezette

be két kislányát a kétnyelvűségbe úgy, hogy az anya következetesen mindig angolul, ő maga pedig — németül beszélt. A két nyelv kezdeti keveredése és az egymás közötti időnkénti zavarok után tiszta nyelvi választódás következett be, amely a két nyelv tökéletes idiomatikus elsajátításához vezetett. „A kísérletek alapján nem egyezem a kétnyelvűség iránt gyakran kifejezett kételyekkel. Az én (közepesen tehetséges) lányaimnál nem tapasztaltam, hogy bármiféle kárt szenvedtek volna” — jelentette ki W. F. Leopold professzor.

De a fenti példáról bárki azt gondolhatja, hogy különleges, „retortában” végzett kísérletről van szó, amely elsősorban is eltér azoktól a körülményektől, amelyek között a kétnyelvű iskolások csoportjai élnek, különösen pedig eltér a társadalmi környezet tekintetében. Eltökéltük azonban, hogy figyelmünket a kiindulópontra irányítjuk, és ezúttal az ember alapvető nyelvi fogékonyságának forrásait kutatjuk a nyelvi pszichológiájának korszerű megvilágításában. A bevezetőben pedig már felsoroltuk mindazokat a tudományos ágazatokat, amelyeket továbbra is felhasználunk jelen információinkban. Az eddigiek alapján máris megállapíthatjuk, hogy *a kétnyelvűség lényegében nem károsíthatja meg a gyermeket a lelki fejlődésben.*

A kétnyelvűség tanulmányozása a különböző szakmakörök és a különbözőféle szemszögek tekintetében is jelentősen előrehaladt. A szakavatott lingvisták kezdeti definíciói igen általánosak voltak, mint pl.: a kétnyelvűség két nyelv váltakozó használata, egyeseknek olyan állapota, akiknek közös vonásuk, hogy nem egynyelvűek. Ezeket idézve Tabouret-Kellerné kritikusan megjegyzi, hogy az ilyen meghatározások már a bilingvisztika komplex jellege miatt sem kielégítőek. Az újabb eredmények azonban sokkal pontosabbak és szilárdabbak. Az Osgood néven ismert amerikai tudósok csoportja kétfajta kétnyelvűséget határoz meg, amelyek abban különböznek, hogy az elsónél a felfogás és a kifejezés rendszere között közvetlen kapcsolat van a külső, nem lingvisztikai tények tekintetében, a másodiknál viszont nincsen ilyen közvetlen kapcsolat. A bilingvizmus további definíciójában hasonló elhatárolást figyelünk meg, amikor különbséget teszünk az összetett és a koordinált kétnyelvűség között. Az első variánsnál a két nyelv el van választva egymástól, és egyikük képezi a fogalmi kulcsot. A legújabb kutatások szerint csak a koordinált bilingvizmus, vagyis az egy idegenrendszerben meglévő két különböző párhuzamos szókészlet-minta, és a fogalmi kulcsokkal való fordítás nélküli kétnyelvűség jelenti az igazi kétnyelvűséget. Az ilyen egyéneknél közvetlen kapcsolat áll fenn a gondolkodás és a szóbeli kifejezés között mindkét nyelven; a másik nyelv elsajátítása közvetlen természetű, nem áll meg a szótárnál, a statikus mintáknál, a fonológiánál, mert azt már eleve tartalmazza (s ennek segítségével végzi a beszéd elemeinek, a fogalmaknak és a szavaknak a kiválasztását).¹⁷ A tudomány tehát így közeledik kiindulópontjai felől a tanulmányozás tárgyául kijelölt dolgok, tárgyak természetének közelebbi megismeréséhez.

A. Tabouret-Keller, a kétnyelvűség pszichopedagógiai problémáinak francia kutatója is beszél arról¹⁸, hogy eddig a korai kétnyelvűségnek a szellemi fejlődésre tett hatását érte a legtöbb bírálat. S. Arsenian

32 különböző kutatás elemzése alapján megállapította, hogy 1937-től kezdve a tanulmányok 60 százaléka a bilingvizmus káros hatását igyekszik bebizonyítani, 30% megállapítja, hogy a bilingvizmus következtében előállt nehézségek másodrangú problémák, 10% pedig nem tesz említést semmiféle káros hatásról. S. Arsenian helyesen mutatott rá arra, hogy a tanulmányok nem vették figyelembe a többi tényezőket, amelyeknek jelentős szerepük van a szellemi fejlődésben, mint pl. a kétnyelvű egyének (szociális) származását, gazdasági és érvényesülési lehetőségeit. Azokból a tanulmányokból, amelyeket szemügyre vett, világosan kitűnik, hogy a műveltségi tesztek eredményei inkább a tesztek verbális vagy nem verbális formájától függenek, mert nem veszik eléggé figyelembe a kutatásra kijelölt lakosság intellektuális színvonalát. Próbakísérletében Leopold felhívja a figyelmet az olyan fontos tényezőkre, mint a szülők szociális és kulturális színvonala és az az érdekük, hogy gyermekük kétnyelvű művelődésben részesüljön. De itt azt is leszögezi, hogy elég nagy az olyan szülőknek a száma, akik társadalmilag alacsony színvonalra vannak ítélve már anyanyelvi helyzetük folytán is. Nem meglepő azonban a kutatások többségének irányvétele. Alapvető kiindulópontjukban a kutatók favorizálják a másik nyelvet — pl. a franciát vagy az angolt, mert a fiatal elzásziak vagy pedig az amerikai bevándoroltak integrációs törekvéseiről van szó. Természetesen, a nemzeti kisebbség — nemzetiség helyzetéből kiindulva még egy különleges kiegészítő szempontot kell alapul vennünk. A mi esetünkben nem csupán azt kutatjuk, hogy egy nemzetiség hogyan és mennyire teszi magáévá a mi anyanyelvünket; habár az ilyenfajta kutatások sem lennének fölöslegesek, amilyeneket a JSZSZK egyes vidékein már végeztek.¹⁹ A kétnyelvű iskolákban és a hasonló intézményekben elsősorban is le kell fektetni egy lingvisztikai programot, amelynek keretében tanulmányozni lehet a szlovén és a magyar nyelv nyelvi közelségének vagy különbözőségének kérdéseit. A két nyelv oktatását elsősegítő vagy hátráltató tények között a szerzők a két fő nyelvcsalád közötti különbségeket is megemlítik, és mint különleges példát azt a tényt, hogy a cseh (indoeurópai—szláv nyelv) és a magyar (finnugor nyelv) közelebb állnak egymáshoz, mint az angol és a hindu (indoeurópai). Folyóiratainkban ritkaságszámba menő cikkek közé tartozik Kiss Lajos írása A szláv és a magyar nyelvi kölcsönhatásokról a *Jezik in slovstvo* 1967. 6. számában.

A nemzetközi anyagból arra következtethetünk, hogy a kétnyelvűség tanulmányozása *egyesekre és csoportokra összpontosult*. A tudomány először az intelligenciahányadra tett hátrányos hatás kérdését vizsgálta meg az egyénnél (Leopold), és csak ezután erősítették meg ugyanezt a verbális és nem verbális tesztek segítségével csoportoknál is. Számunkra pedig különösen az alábbi megállapításnak van különös fontossága: „Ha valaki azt állítja, hogy a bilingvizmus és az emocionális bizonytalanság között okozati összefüggés áll fenn, nem szabad figyelmen kívül hagynia azt, hogy a bilingvális csoportok a legtöbbször kisebbségi csoportok, és az ilyen helyzetben az egyes kultúrák keresztezhetik egymást, fennállhat a kisebbség helyzetének nem kielégítő megoldása vagy pedig a kisebbségi előítélet; mindez emocionális ne-

hézségeket okozhat; a nyelv maga nem okvetlenül alapvető tényező.”²⁰ Tekintet nélkül azonban erre a kérdésre, amelyre még majd visszatérünk a társadalmi-politikai tényezők jellegének leírásánál — az egyesek és a csoportok kutatása legalább hozzájárult azoknak a nézeteknek a megformálásához, amelyeket a mellékelt táblázat ábrázol.

Mivel pedig a kétnyelvű oktatás kutatása eddig nálunk lemaradásban van, legalábbis ami a tájékoztatást illeti, vegyünk szemügyre a verbális és nem verbális tesztek grafikonjait is. Mindkettő azt tanúsítja, hogy a kétnyelvű oktatás nem zavarja a gyermek szellemi fejlődését.²¹ A vizsgált körülmények jóval súlyosabbak, mint itt nálunk Muravidéken, mert az elzászi gyerekekre a másik nyelvet valósággal ráerősztokolják. Franciaországban később kutatásokat végeztek a fiatalokú fiúk egyes csoportjainál (katonai újoncoknál) is. A kérdéseket egy teljesen francia környezetből származó csoportnak és egy földművelő környezetből való elzászi csoportnak tették fel. A kérdezettek szociális és gazdasági helyzete hasonló volt. A két csoport közötti különbség abban állt, hogy a kétnyelvű elzásziak a saját germán tájszólásukból mentek át a francia iskolára, és ez a tájszólás csak az oktatás legkezdetén szolgált a másik nyelv tanulásának eszközeül. Érthető, hogy a verbális teszteknel az elzásziak lemaradtak, meglepő viszont, hogy a nem verbális teszteknel még valamennyire túl is szárnyalták a monoglottokat.

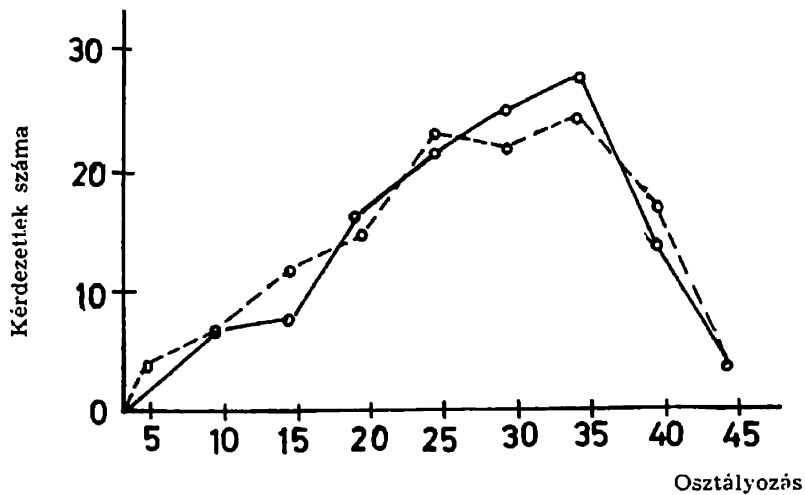
Természetesen, itt nagyon szövevényes kutatásokról van szó, egész sor kritérium figyelmen kívül vételével és különféle beillesztésekkel. Elsősorban pedig az a felismerés a mérvadó (a hamburgi tanácskozásokból is ez következik), hogy a kérdéseket nem lehet általánosítani, és hogy a jellegzetes körülmények jellegzetes kutatásokat követelnek meg, amelyek megtalálják az eredeti megoldást, és hozzájárulnak a problémakör természetéről eddig összegyűjtött anyag kiegészítéséhez is.

Tabouret-Kellerné tanulmányában felsorolja azokat a mércéket és tényezőket, amelyeket tekintetbe kell venni mind a kutatásban, mind pedig a gyakorlatban: a családi vagy a családon kívüli társadalmi környezet, a szülők szociális és kulturális színvonala és közvetlen érdekük a kétnyelvű iskoláztatás iránt. A kétkezi munkásoknál vagy a fejletlenebb vidékről való emigrációnál, a szociális örökség nélküli körökben és a szakképzetlen munkások esetében tekintetbe kell venni társadalmi és kulturális lehetőségeiket. A továbbiakban említést tesz a nyelvtanulás iránti individuális tehetségről és a *szociális motivációról*: ha a nyelv hivatalos, elsődleges az iskolában és a tömegkommunikációs eszközöknél, mint pl. a francia nyelv Elzászban, vagy pedig például, ha a hazai tájszólás csak a privát életben van használatban. Megjegyzi, hogy a diákok körében a szünidő előtt és után végeztek kísérleteket. Az oktatás metodikájával kapcsolatban említi a közvetlen és a fordítási módszer próbáit. A kutatások eredményei (1957-es anketók) gondolkodásra késztették: miért van több ortográfiai hiba a kétnyelvűeknél; miért vétettek egyenlő számú megszokott hibát az egynyelvűek és a kétnyelvűek egyaránt: miért kevesebb a kétnyelvűeknél a nyelvtani és több az olyan hiba, amelyek a fonetikai nehézségekből erednek.

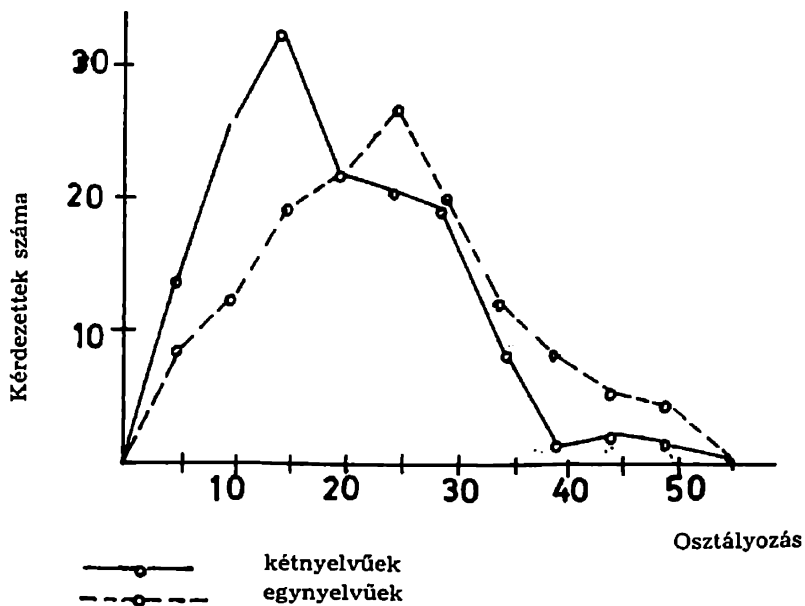
MILYEN ÉRVEK HANGZANAK EL A KORAI NYELVTANULÁS ELLEN VAGY MELLETT

Kor	Előny	Kellometlenségek	Külön értékek
Adoleszcencia előtti (az 1. fokozaton) kb. 3—10 év	Az agysejtek neuro-fiziológiai fejlődésével való egybeesés a legkönnyebb és legeredményesebb; gazdagabb nyelvi nyomokat hagy az emlékezetben a nyelv későbbi fejlődése során. Több ideje van a nyelv tanulására.	Keveredés következhet be az első nyelvvel. A transzfer (átváltás) a másik nyelvre kétséges. Hiányzik a nyelv elsajátítása folyamatának tudatos felfogása. A ráfordított idő nincsen arányban az eredményekkel.	Ahol két nyelvközösség szorosán együtt van, pl. több nyelvű ország kétnyelvű családja — a közös nyelv, vagy pedig az idegen nyelv a külvilággal való kapcsolatok eszköze.
Adoleszcens korban, kb. 11 évtől az iskolázás befejezéséig	Nagyobb képesség a nyelv és a kulturális kapcsolatok több aspektusának értékelésére. Még elegendő idő van a magas színvonal elérésére; jobb emlékezőképesség, az intellektuális fejlődés magasabb foka. Az első nyelv ismeretei már szilárdak, ezért zavar nincs.	Több munkát követel, mint a korai nyelvtanítás. Az eredményességhez kitartás, öntudat szükséges. Ellenállás lehetséges a memorizálás iránt. A tapasztalatok gyakori gyenge eredményekről tanúskodnak. A tanterv már telített és a tanulás specializált.	Általános kulturális hozzájárulás a szekundáris műveltséghez. A másik nyelv tudatos elsajátításának lehetősége az érettebb korban.
Felnőttek	Specializált szándék; a jó motiváció — ezt hozzá kell adni azokhoz az indokokhoz, amelyek az adoleszcens kornál felsoroltunk.	Túl kevés idő. Más gondok és munkahely. Rendszertelen tanulás.	Nagyobb mennyiségű és a legrövidebb idő alatt elsajátított ismeret.

Az egynyelvűek és a kétnyelvűek megoszlása
a nem verbális teszt osztályozása után

Az egynyelvűek és a kétnyelvűek megoszlása
a verbális teszt osztályozása után

Ennek alapján több kiejtési gyakorlatot tanácsol. Megemlíti egy különleges kísérlet, képzelet szerinti, részben szabad fogalmazás példáját, amelyben különbségeket állapítottak meg a nyelv belső és külső rendszerének ismeretében. A kétnyelvűek a szavak és a frázisok alkalmazásában nagyobb mértékben támaszkodtak az iskolai anyagra, mint az egynyelvűek. Tanulmányozva a „mintaalanyokat”, akiket otthonukban keresett fel, a nyelv szilárdításának kérdésére, továbbá az igényesebb bilingvizmusra figyelmeztet két eltérő nyelv, például az angol és a japán érintkezésénél.

A társadalmi, a politikai és a gazdasági szempontot²² tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a tanulmányozásnál, még kevésbé pedig egy meghatározott politika keresztülvitelénél. Ezt tanúsítja a nemzetközi tudományos tapasztalat is. Tekintet nélkül a nagyon is eltérő viszonyokra, a fejlődésben elért eltérő fokozatokra, amelyekről itt már az írás terjedelme miatt sem tárgyalhatunk — kiválasztottunk néhány adatot és véleményt, amelyek a mi dilemmánkhoz közelebb állnak. Így például az olyan esetekben, amikor a másik nyelv oktatása okvetlenül szükséges, a kisebbségi gyerekek nyelvi és szociális nehézségeinek enyhítésére a szakavatottak a gyerekek iránti baráti viszony fokozását tanácsolják. A több nemzetű országokban a másik nyelv oktatását természetesen előirányozzák. Itt arra figyelmeztetnek, hogy a másik nyelv tömeges bevezetésekor nem szabad felületesen eljárni, mert nagy fontosságú döntésről van szó. A politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, történelmi, földrajzi és más tényezők mellett hangoztatják, hogy milyen nagy akadályt jelent, ha nincs elegendő számú megfelelő tanerő. Főleg pedig a szociális és az emocionális tényezőket tartják mindenekefölött fontosnak az eredményes munkához. Ezen a szerzők a gyermek és a család viszonyát értik a másik nyelv tanulása iránt. *Tudományos körökben a kétnyelvűséggel rokonszenvező légkörnek éppen olyan jelentőséget tulajdonítanak, mint a gyermek nyelvérzékének, a gondosan előkészített tantervnek, a módszernek és a másik nyelv elsajátítása helyes időrendi elosztásának.* Az idegen nyelv tanulására való kedv forrása a gyermeknél a család és a környezet, mert egyedül csak ezek képesek megfelelő szociális légkört teremteni (az ellentétes, negatív viszony természetesen káros következményekkel jár). Az UNESCO hamburgi tanácskozásának és eredményeinek anyaga, amelyből néhány ismeretet itt megemlítettünk, külön adalékot tartalmaz: *tanács a szülőknek.* A nyelvészek a szülőkhöz fordulnak, és közreműködésüket kérik. Nemcsak a hibák kiküszöbölésében, mint például a helytelen kiejtés, a nyelvtan célszerűtlen átvétele stb. esetében, hanem mindenekefölött elvárják a szülők érdeklődését és ösztönzését. Elsősorban is a szülők rokonszenvére számítanak abban az esetben is, ha monolingvisztikus családról van szó kétnyelvű környezetben. Kisebb-nagyobb segítséggel, tapasztalatuk szerint, a kétnyelvű család a koordinált bilingvizmus magas fokát érheti el. Ebben a keretben érdekes a walesi példa is, ahol egy kis nemzetiség nyelve hódít teret a világnyelv mellett. A kétnyelvű művelődés már az óvodában megkezdődik, majd az elemi iskolákban folytatódik az úgynevezett érintkezési (contact) órákon. Számunkra nem meglepő, hogy a wale-

siek tökéletesebb kétnyelvűséget értek el, mint a betelepült angolok, hisz az angol nyelv az egyedüli elismert hivatalos nyelv még azokon a vidékeken is, ahol a lakosság 75 százaléka a walesi (Welsh language) nyelvet beszéli. Ezenkívül az angol nyelv több érintkezési órával szerepel még az iskolák falain kívül is (rádió, televízió, film). Williams professzor azonban a walesi viszonyok ilyen eredménye alapján is arra következtet, hogy a korai gyermekkor a legalkalmasabb a tökéletes kétnyelvűség elérésére, hogy a tantárgyi tanítás nem vezet a nyelv elsajátításához, ha nem egészítjük ki azzal, hogy a tannyelvet — a másik nyelvet, a többi tantárgy tannyelveként alkalmazzuk, ha nem növeljük az érintkezési órák számát, és végeredményben, ha a másik nyelvet mint a *kommunikáció természetes eszközét* nem vezetjük be. Az ő véleménye szerint is a szülők viszonya a lényeges. Ha náluk megvan a megértés, gyerekük előmenetele is jobb. A walesi helyzet felmérése, amit az Aberystwythben élő J. L. Williams professzor végzett el, arra mutat, hogy a kérdés rendezése semmiképpen sem lehet rövid lefolyású, hanem még sok türelem kell hozzá. Váolja a kétnyelvűségi törekvések történelmi áttekintését, a sikereket és a sikertelenségeket a 19. századtól a 20. század második feléig. Figyelemzéstésként vehetjük ezt arra, hogy a kétnyelvű külön iskolarendszer és oktatás megköveteli a maga idejét, ami nem lehet csak egy évtized. Szükségtelen itt ismételt hivatkozni a környezetre, a légkörre és a mi politikai elkötelezettségünkre, amit törvény formájában is kifejeztünk. Alá kell húznunk, hogy a mi kétnyelvű oktatási példánk nem valamiféle unicum, ellenkezőleg, meglehetősen közel áll a walesi helyzethez. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet az INV (a Nemzetiségi Kérdésekkel Foglalkozó Intézet, Lj.) által szerzett értesülésekre a retoromán helyzetről Svájcban.²³

III.

Egész eddigi hazai publicisztikánk azt az érzést kelti, mintha egész idő alatt elkendőztünk volna valamit, vagy pedig hogy a hazai helyzet előttünk nem ismeretes. Mivel ez alkalommal a terjedelem miatt részletekig minden nem sorolhatunk fel, néhány lényeges szempontra szorítkozunk. A második világháború után, a dolgok legkezdetén, mi, szlovének a kétnyelvű iskolával a határon túli Karinthiában találkoztunk először — ott a szlovén népesség és a határ menti két nép együttélésének ápolását célozta. Ez a kétnyelvű iskolatípus legalább elvben különbözött az egykori ó-ausztriai elnémetesítő utraquisztikus iskolától.²⁴

Tulajdonképpen az egykori utraquisztikus iskolában a szlovén nyelv csak kisegítő nyelv volt, míg a kétnyelvű iskolának korszerűbb, egyenrangú kétnyelvűségi mércéken kell alapulnia, és ezt a célját el is kell érnie. A kétnyelvű iskolák fejlődését mi, szlovének figyelemmel kísértük mindaddig, míg fel nem függesztették őket²⁵, ugyanakkor kétségtelenül hasznos útmutatásként is szolgáltak az irányban, hogy a más nemzetiségű lakosság iskolarendszerét nálunk hogyan rendezzük. Nem

lesz fölösleges, ha idézzük Boris Kraighernek, Szlovénia végrehajtó tanácsa akkori elnökének válaszát a ljubljanoi rádió szerkesztőségének abból az alkalomból, hogy felfüggesztették a kétnyelvű iskolákat Karinthiában: „Meggyőződünk arról, hogy a kétnyelvűség elve azok közé az elvek közé tartozik, amelyek meghatározott feltételek között a nemzeti kisebbségek és a többségi nemzet együttélésének és problémáinak legtökéletesebb megoldását nyújtják. Úgy tűnik nekünk, hogy ez a legjobb és a legigazságosabb megoldás, mert a legkövetkezősebben meghiúsítja bármiféle nacionalista tendencia kibontakozását, legkövetkezősebben valósítja meg az egyenrangúság elvét, és a leghatározottabban távolítja el a politikai harcok területéről az egyes népek közötti ellentétek problémáját. E szerint az elv szerint ugyanis az egyik vagy a másik nemzethez való tartozás egy meghatározott területen jelentéktelenné válik, és nem vezet ahhoz, hogy a gyerek attól az időtől kezdve, amikor tudatára ébred egyéniségének, tulajdonképpen a nemzeti szűkkeblűség szellemében nevelődjék a másik nemzethez tartozó emberekhez való viszonyában, akikkel együtt él ugyanabban a faluban, ugyanabban a városban, ugyanabban az utcában és ugyanabban az iskolában. Ez egy olyan elv, amely lehetővé teszi, hogy tekintet nélkül a nemzeti hovatartozásra, a gyerekek már a legkorábbi ifjúságukban elnyerjék a kölcsönös barátság és türelem értékét, amely nem a nemzeti hovatartozás kvalitásain alapul, hanem az emberi és az emberek közötti humánus viszonyok kvalitásain. Az emberek ugyanazon vagy hasonló eszmékért és célokért harcolnak és fejtik ki együttműködésüket, és ezek a célok Karinthiában kétségtelenül teljesen azonosak mind az osztrák, mind a szlovén nemzetiségűek számára, mihelyt eliminálódik a határ problémája, egy területnek az egyik vagy a másik országalakulathoz való területi hovatartozásának problémája, amikor eliminálódik a nemzetek közötti egyenlőtlenség.

A kétnyelvű iskola éppen ezért rendkívüli nevelési jelentőséggel bír a korszerű haladó emberre nézve, és úgy is tartottuk számon, mint a legjobb megoldást és feltételt, amely lehetővé teszi az országaink közötti jó viszonyok kibontakozását. Ez elv ellen, véleményünk szerint, csak azok tevékenykednek, akik nem kívánnak semmiféle jó viszonyt, nemzetileg szűkkeblűek, és nem képesek a nemzeti türelemre. Ezek pedig kétségtelenül nem azok az emberek, akiknek közreműködésével a dolgozó ember jobb életéért való harcot folytatni lehet mind Jugoszláviában, mind pedig Ausztriában.”²⁶

Mint ismeretes, a JK SZ KV végrehajtó bizottsága 1959-ben a nemzeti kisebbségek problémáival kapcsolatban egész sor álláspontot alakított ki, s többek között az alábbi javaslatot tette: „Ott, ahol megvannak a feltételek, fokozatosan még egy lépést kell tenni a kétnyelvű iskola-rendszer megszervezése irányában.”²⁷ Ezek az álláspontok még egy eredeti és fontos tételben csúcsosodtak ki (az I. fejezetben), amely napjainkban, úgy látszik, gyakran kiesik tudatunkból, s ezért nem árt emlékeztetni rá az egyes nemzetek és országok különféle állásfoglalásaival kapcsolatban. Így hangzik: „Jugoszlávia számára az országon belüli nemzeti kisebbségek kérdése és a szomszédos országokban élő jugoszláv nemzeti kisebbségek kérdése elvileg egyenrangú probléma,

ezért mind az egyik, mind a másik kisebbség valamennyi kérdése iránti politikánkban és gyakorlatunkban hazánknak azonos álláspontja volt.”²⁸

Természetes, hogy mindezek az elsődleges elemek között nem nehéz megkeresni a kapcsolatot, amelyekhez hozzá kell adnunk a kétnyelvű iskolák létrehozásának még egy okát: egyre kevesebb magyar diák iratkozott a saját anyanyelvű magyar iskolákba, és mind többen iratkoztak a szlovén iskolákba, ami ugyancsak megfelelő megoldást követelt. Arról, hogy ez az irányvétel a nemzetközi jogban is gyökerezik, megbizonyosodhatunk az alábbi jogtudományi munkából: A magyar és az olasz kisebbség helyzetének elemzése, tekintettel az 1953 és 1962 közötti fejlődés dinamikájára.²⁹

A kétnyelvű iskolarendszerről szóló fejezetből kitűnik, hogy az új formát fokozatosan vezettük be a DNSZSZ keretében működő nemzetiségi-kisebbségi köztársasági bizottság kimutatásai és elemzése alapján. A művelődési-tanügyi titkárság mellett működő bizottságnál megtalálhatók a további adatok a kétnyelvű iskolarendszer alapjainak rendezéséről. És ha elfogadjuk dr. Rehák Lászlónak, a magyar nemzetiségi kérdések szakértőjének legújabb elemzését, amely arra figyelmeztet, hogy a más nemzetiségű gyerekek átiratkozása a szerbhorvát iskolákba Vajdaságban a nemzetiségi iskolák meghatározott fogyatékoságokra vall, és ez semmiképpen sem a jugoszláv öntudat magas fokának a jele³⁰, úgy gondoljuk, hogy a kétnyelvűség rendszere az együttélésre való neveléssel, a nemzetiségi elidegenedés megelőzésével már a mostani fokán is elérte célkitűzéseinek legalább egy részét.

Amikor jelen információinkban egyes nemzetközi tapasztalatok, szakvélemények tárgyalásához nem mindig fűztük hozzá közvetlenül a hazai állapotokat is, arra céloztunk, hogy ezt majd maga az olvasó végzi el. Mindenesetre elképzelhető, mennyiben járulnak hozzá a (nem) kedvező légkör kialakításához a napilapok felületes cikkezései meg a szülők jogairól³¹ és a referendumokról³² szóló különböző szövegek. Az ilyenfajta időszertüsitéseknél mégiscsak fontosabb a tudományos kutatók meg a gyakorlatban munkálkodók, a vidéken lévő intézmények, a tanítók és mindazoknak a tevékenysége, akik munkájukkal igyekeznek a kétnyelvű iskola eddig elért fejlődési fokát tovább javítani.

A kérdés emocionális vonatkozásairól a szlovének éppen elég tapasztalatot nyertek a karinthiai példán, amikor az ottani kétnyelvű iskolarendszer ellenzői a nemzeti érzelmekre, a gyakorlatiasság iránti érzékre apelláltak; annak értelmére vagy értelmetlenségére, hogy mi haszon egy kis nemzet nyelve, mint pl. a szlovén nyelv elsajátításából; a szülők jogára, sőt a tanügyi munkások sztrájkjára apelláltak. Mindezt fel kell idéznünk emlékezetünkben; sok jelentést és szöveget olvashattunk akkoriban erről az újságokban. Érthető, hogy az újabb kételyek felmerülése nyomán éppen azok emelték fel a szavukat, akik politikai nyomással érték el a karinthiai kétnyelvű iskolák beszüntetését és továbbra is gyűjtik érveiket muravidéki példánkból. A karinthiai kétnyelvű iskolákat akkoriban nem a pedagógiai szakértők vetették el.³³ Ugyancsak legalább mellékesen jegyezzük meg, hogy a kétnyelvűséget

tulajdonképpen indokoltta az teszi, hogy két nemzet együttlétét feltételezi, két olyan nemzetét, amely egy meghatározott terület lakója (autochton lakosság), és amely kénytelen felkészülni az együttélésre. A kis nemzet nyelvének gyakorlati értékére vonatkozó valamennyi fenntartás mégiscsak eloszlik a közös lét említett ténye által, a kisebbségi rendszer biztosítékai által és az alkotmányjogi normatívák által is, habár ezek a mindennapi életben nem mindig haladnak a legjobb megvalósulás útján.

És végül, ha egy pillanatra elidőzünk még a kutatómunka problémájánál — mindezek után, amit leírtunk, még sok munka vár ránk. Természetesen, lehetségesek az analógiák, de a sok eltérő körülmény között mégiscsak *mindenekfölött* fontosak a hazai körülmények.

Kutatásokat kell végezni a *nyelvtan* szempontjából a két nyelv közötti különbségekről — a fonológiától és az írásmódtól a szó- és mondatnani rendszerig. Itt a szakmunkatársak előtt olyan kérdések is jelentkeznek, amelyeket J. B. Carrol, a harvardi egyetem munkatársa¹⁴ említ, amikor a kutatómunka kérdéseiről tárgyal. A hazai bírálótokból arra következtethetünk, hogy a szülők gyermekük ismereteinek foka miatt aggodalmaskodnak, és pedig nemcsak a nyelvi, hanem a többi tantárgy anyagismerete miatt is. A szülők és a gyerekek közötti kapcsolatok szociológiailag nincsenek felmérve. A másik nyelv iránti motiváció, ami az alkotmánybíróásra küldött panaszból is kitűnik, szemmel láthatólag nem teljesen kielégítő, a motívumok különbözőek lehetnek, ez a munka azonban érzékeny terület. Nem lenne helyénvaló közönséges és közvetlen kérdésekkel kezdeni. Ismételten át kell vizsgálni a *demográfiai helyzetet*, ki kell vizsgálni a két nyelv használati értékét az érintett területen belül és rajta kívül. Természetesen, a kutatások középpontja a kérdés pedagógiai vonatkozásai kell, hogy legyenek — az oktatás módja (a metodika és az oktatás tartalma). Nem utolsósorban pedig be kell szerezni a lehető legteljesebb és specializált információkat mások eredményeiről.

Konc József fordítása

JEGYZETEK

¹ Csak néhány jellemző címet válogattunk ki az utóbbi két évből: A racionalizáció legyen a magasabb színvonal biztosítója, *Vestnik* (Murska Sobota), 1968. IV. 11.; A kisebbségi iskolák nehézségei szubjektív természetűek is, *Delo*, VI. 10.; Az oktatás színvonala nem kielégítő, *Delo*, IX. 22.; Kérelmek, kérelmek Budincin és Dolencin . . ., *Vestnik* X. 3.; Javulnak a tanulmányi eredmények, X. 17.; Lendvai példa, *Delo* XI. 2.; A kétnyelvű oktatás út a közeledés és az egyenjogúság felé, *Vestnik*, 1968. XII. 19.; Sikeres rendszer vagy csak hosszan tartó kísérlet, *Lj. Dnevnik*, 1969. V. 4.; Viták a kétnyelvű iskola-rendszerről Muravidéken, *Lj. Dnevnik*, V. 25.; VI. 1., VI. 8.; Mi nincs rendjén a kétnyelvű iskolával Lendván, *Tovariš*, VI. 24.; (Erkölcsei) támogatás a kétnyelvű iskolának, *Delo*, VI. 27.; Tökéletesíteni kell a két-

nyelvű iskolarendszert, *Vestnik*, VII. 18.; Értelmes megoldás, *Tovariš*, VIII. 21.; A kétnyelvű iskola didaktikai szemszögből, I., II., *Delo*, VIII. 21. és 22.; Igazság a kétnyelvű iskoláról, *Delo*, VIII. 29.; Késő órákig a kétnyelvű iskoláról, *Večer*, VIII. 30.; Az oktatás problémája ne legyen periférikus, *Delo*, VIII. 31.; Oktatás egy vagy két nyelven?, *Borba*, VIII. 31.; Még egyszer a kétnyelvű iskoláról, *Večer*, IX. 4.; Eltérnek az álláspontok a kétnyelvű iskoláról, *Vestnik*, IX. 5.; A Kommunista Szövetségben nincs helye az elvszerűtlen vitáknak, *Večer*, 1969. IX. 12.

² *Le bilinguisme et l'Éducation*, Travaux de la conférence internationale, Luxembourg, 1929. ápr. 2—5.

³ *Foreign languages in primary education*, Report on an International Meeting of Experts, 1962. ápr. 9—14., H. H. Stern, Unesco Institute for education, Hamburg, 1963.; ez az anyag terjedelmét és ismeretterjesztő értékét tekintve haladást jelent az 1960-ban, Aberystwythben tartott szeminárium eredményeiről való jelentéshez mérten, amelyet Z. Muhvič, akkori jugoszláv résztvevő közvetített; kéziratú anyag, Zágráb, 1960. X. 7.

⁴ Említett idézet, 27. old.

⁵ Albert Daunzat, *L'Europe linguistique*, Párizs, 1940. I. kiad., 1953. II. kiad.: N. Braunshausen, *Le bilinguisme et les méthodes d'enseignement des langues étrangères*. Liège, 1933.

^{6—7} *L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement*. Monographies sur l'éducation de base, VIII; UNESCO Luzerne—Paris 1953, réunion d'experts tenue à Paris en novembre 1951.

⁸ Charles D. Ammoun, *Study of discrimination in education*, UN; ECN. 4 sub (2) 181, Rev. 1, New York, 1957. aug. R. Zeiler, *Aspects politiques et psychologiques de la situation Minoritaire*, Strasbourg, 1964; *Commission royale d'enquête sur le bilinguisme et biculturalisme*; Ottawa, 1965. II. 1.; G. Héraud, *L'Europe des Ethnies*, Paris, 1963; A. Verdoot, *Zweispfachige Nachbarn*, Wien—Stuttgart, 1968.

⁹ E. Ludovicy, *Notes sur le bilinguisme*, *Revue de psychologie des peuples*, 1954., 2. sz.

A. Tabouret-Keller, *Problèmes psychologiques du bilinguisme*, *Revue internationale de pédagogie*, New York, Paris, Hamburg, München, 1966., 1. sz.; F. Kainz, *Psychologie der Sprache*, Stuttgart, 1965.

¹⁰ A Szlovén Szocialista Köztársaság olasz illetve magyar tannyelvű iskoláiról és a kétnyelvű iskolákról szóló törvény, az SZSZK Hiv. lapja, 420—7:65 sz.

¹¹ Friedrich Kainz, *Psychologie der Sprache*, Stuttgart, 1965, *Das Problem der Zwei- und Mehrsprachigkeit* fejezet, 333. old.

¹² H. H. Stern, i. m. UNESCO 1962.

¹³ Kainz, i. m. 338—340. old.

¹⁴ Kainz, i. m. 338. old.

¹⁵ „Wenn auch die sprachliche Darstellung die von ihr geformten Inhalte nicht aus eigenen schafft, so ist sie doch imstande, die Auffassungs- und Präsentationsform derselben mitzubestimmen und von sich aus zu modifizieren. Ein Sachverhalt kann sich jeweils sehr verschieden darbieten, je nachdem er mit den präformierten Denkmitteln einer konkreten 'langue' bearbeitet wird.” (i. m. 339. old.)

¹⁶ W. F. Leopold, *Speech development of a bilingual child*, 4. füz. 1939—1949; *Ein Kind lernt zwei Sprachen*, *Sprachforum*, 2, 1956, J. Ronjat, *Le développement du langage, observé chez un enfant bilingue*, 1913.

¹⁷ A szakmunkások hamburgi tanácskozása: W. E. Lambert, *Psychological Approaches to the Study of Language*; H. H. Stern az 1962-es washingtoni

szeminárium beszámolójának megállapításait idézi; J. L. Williams, *Monoglot or Bilingual*, Aberystwyth, 1962. H. H. Stern (27. old.)

¹⁸ Andrée Tabouret-Keller, Strasbourg, *Problèmes Psychopédagogiques du bilinguisme*, *Revue internationale de pédagogie*, 1969, 1. sz. Seth Arsenian, *Bilingualism and mental development*, New York, 1937.

¹⁹ Dr. Mihajlo M. Pavlov, *Nastava srpskohrvatskog jezika u osnovnim školama na jezicima narodnosti*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Belgrad, 1966.

²⁰ H. H. Stern, i. m. 20. old.

²¹ A. Tabouret-Keller, i. m.

²² H. H. Stern, i. m.

²³ J. P., A svájci retoromán iskola. Belső elaborátum, 1960. júl. 15., Janko Pleterski, A retoromán nyelv új érvényesülésének évfordulója, *Sodobnost*, 1964. 270. old.

²⁴ Részletesebb felvilágosítást az utraquisztikus és kétnyelvű iskoláról lásd: L. Ude, *A szlovén oktatás története a karinthiai népiskolákon*, Ljubljana, 1955.; Dr. J. Tischler, *Die Sprachenfrage in Kärnten*, Klagenfurt, 1957.; Dr. J. Pleterski, *Kisebbségi törvényhozás Karinthiában a második világháború után*, *Razprave in gradivo*, 2. sz. Ljubljana, 1960. és *A gyermek anyanyelve és a karinthiai elemi iskolai oktatás*, *Zbornik Koroške*, Ljubljana, 1959.

²⁵ Betekintést az egykori karinthiai kétnyelvű iskolák megmaradt részének mai szervezetébe az alábbi publikáció nyújt: *Lehrpläne der Minderheiten-volksschulen*, Wien, 1967.

²⁶ *Slovenski poročevalec*, 1958. X. 3.

^{27—28} A JKSZ KV végrehajtó bizottságának határozatai a nemzeti kisebbségek problémáiról, *Razprave in gradivo*, 3. sz. INV, Ljubljana, 1963.

²⁹ A jogi részt dr. Ernest Petrič készítette elő, A magyar kisebbség iskolaügyét L. Vrtičeva dolgozta föl, A demográfiai részt dr. M. Klemenčič vezetésével a Ljubljana Egyetem Földrajzi Intézete készítette elő — valamennyi munkát D. Druškovič mint kutatómunka-vezető programjának keretében végezték el; az anyagi feltételeket a B. Kidrič Alap biztosította; a munkát az 1964. évben fejezték be.

³⁰ Dr. Rehák L., *Narodnosti u Jugoslaviji*, Belgrad, 1968., 120. old.

³¹ A szülők jogát már dr. E. Petrič és dr. J. Pleterski kifejtették a karinthiai kétnyelvű iskolák felfüggesztésének elemzésekor; A szülők joga a gyermek oktatásának meghatározásában, 1959. VIII. 25. A másik munkát a 24. jegyzet alatt idézzük; erre vonatkozólag lásd még dr. E. Petrič, 29. jegyzet. A szülők joga a Magyar NK-ban a kisebbségi iskolák külön előírásaiban is kifejezésre jut, de megjegyzik, hogy aránylag kevés szülő él ezzel a joggal. (Kósa L., *Nacionalnosti u današnjoj Mađarskoj*, kézirati anyag, 1969.)

³² Az *Europa Ethnica*, 1967., 3. sz.-ban közölt anyagban említést tesznek az 1952-es referendumról az elzásziak között, amely a francia nyelv javára dőlt el. A szerzők azokra a tényezőkre figyelmeztetnek, amelyek kihatással voltak a szavazásra.

³³ *Ein nachahmenswertes Vorbild*, *Die Kärntner Landsmannschaft*, 1969. 9. sz.

³⁴ Idézett UNESCO-anyag, 1962.

ÖTEN A FIATAL MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK KÖZÜL

HAULISCH LENKE

Jóllehet még nem mondta ki a magyar művészeti irodalom —, az 1960-as évek elején új kezdeményezések sorát észlelhettük képzőművészeti életünkben. Ez nagyobb távlatból korszakkezdetet fog jelenteni a magyar művészet történetében. Magasabbról nézve nem állt gyökeretlenül ez a kezdeményező kedv, elhalványult történeti fejlődés folyamatát erősítette fel és a 60-as években nemzetközi viszonylatban is észlelhető minőségi átalakuláshoz kapcsolódott. Ebben az időben válnak észrevehetővé Vasarely kinetikus művei, alakul meg a Szovjetunióban a Dvizsenyie (Mozgás) nevű kinetikus csoport, felerősödik a laza szövetkezésben dolgozó angol konstruktivisták hangja, s többek közt a zágrábi Új tendenciák biennáléja is ebben az időben szerveződik. Mindennek a történeti feltételeit a tudomány és technika ugrásszerű fejlődése, a kozmikus kutatások új eredményei és az 1950-es évek második felének viszonylagos nemzetközi feszültségoldódása teremtetten meg. Ha hazánk művészeti életében körvonalazni szeretnénk ezt az észrevehető változást, nagyon nehéz lenne megfogalmazni, miben is állt általános tendenciája, mivel résztvevői addigi életsorsuktól, körülményeiktől függően különböző szemléletűek. Egy vonást az új irányulásokban mégis közösnek mondhatunk: fokozottabb törekvés megismerni a nagyvilág új tudományos és művészeti eredményeit, illetve a magunk erejével hozzátenni valamit, a hazai szempontokat nemzetközivé tágítani. Ennek a folyamatnak nem egyedül az az öt képzőművész a résztvevője, akivel itt foglalkozom, hiszen olyan régi, és következetes, még élő képviselői voltak, mint Kassák Lajos vagy a későbbi generációból Kornis Dezső, akiknek a művészetére ma többen is hivatkoznak, de Nagy Fekete Béla, Gyarmathy Tihamér, Losonczy Tamás, Veszelszky Béla és mások, akik folytatták az 1940-es években kialakult hasonló szempontú művészi tevékenységüket, és több újat kereső, eszmélkedő fiatal.

Mindezeknek az összefüggéseknek a bemutatása egy nagyobb munka vagy összefüggő tanulmány sorozat lehetne. Hogy miért éppen ezzel az öt fiatallal foglalkozunk ebben az esetben, ennek az aktualitása abban áll, hogy ketten közülük az 1969-es év folyamán két jugoszláviai nemzetközi seregszemlén díjazásban részesült.* S mivel összetartozá-

* Hencze Tamás: Dinamikus struktúra 1969. című képével a Murska-Sobota (Muraszombat) Pannónia 69. c. nemzetközi kiállításon első díjat nyert. Bak Imre: Triptichon 1968. c. szériográfiájával a Ljubljana Nemzetközi Grafikai Biennálén a zsűri különdíját kapta.

suknak egyik közös vonása, hogy a művészet kollektív elvét vallják, s ebből kifolyólag egy külső kényszer nélküli, laza csoportot alakítanak. közös kívánságuk, hogy törekvéseik együtt kerüljenek bemutatásra.

Mik azok a közös feltételek, melyek ennek az öt fiatal művésznek önkéntes együttműködését lehetővé teszik?

Egyik feltétel kétségkívül az életkoruk. Az indulás, eszmélkedés időszakának felismerései mindig meghatározzák egy művész lehetőségeit és munkáinak arculatát még ma, a 20. század utolsó évtizedeiben is, amikor már elképzelhetetlen, hogy valaki egész életében ugyanazt fesse vagy mintázza. A sokszoros átalakulás alatt is ott maradnak a kiindulás jegyei, illetve meg is fordíthatjuk: — ha alkotó művésről van szó, aki adottságainak tudatos, szerves fejlesztésére képes, annak indulásánál már felfedezhetjük azokat a jegyeket, melyek kibontakozva, és a kor változásaival, új felismerésekkel differenciálva egy sajátos művészi probléma felvetését képezik. — Ebben az esetben mindannyiunk művész 30 és 40 év között van, és saját hangjukhoz nagyjában az 1960-as évek elejétől vajúdvá a 60-as évek közepén érkeztek el, abban az időben, amikor a nagyvilágban közismertté váltak bizonyos strukturális és kinetikus alakulások a konstruktivizmusból és az expresszionizmusból kifejlődött művészetben egyaránt. Amikor tehát önálló hangot hallatnak, az új korszak által alakított jelenségeket figyelhetünk meg munkáikban, illetve kiindulóul ezek szolgálnak.

Megegyeznek abban, hogy a művészetet tudatos tevékenységnek fogják fel, a világ megismeréséért, az ember felemelkedéséért vívott küzdelem sajátos területének, melynek feladatai ugyan nem azonosak a tudományéval, de annál nem kevésbé aktuális problémák megoldását tűzik maguk elé célul.

Mindannyian az anyagból és nem valamilyen kívülről beléerőszakolt eszmeiségből indulnak ki —, az adott anyagban megpendíthető igazságokat keresik. Ugyanakkor azt az egységet is, amely minden anyagban egyaránt megszólaltatható, tehát a Gesamtkunst, a teljes művészet elvét vallják, a lehetőségek szerint különböző sík- és térbeli műfajokkal kísérleteznek, átmeneti formákat hoznak létre a festészet és plasztika között.

A művészetet mindnyájan kollektív világnézet hordozójának és nem szubjektív érzelmek kivetülésének fogják fel. Ilyen értelemben igyekeznek lépést tartani a nagyvilág hasonló törekvéseivel, és ilyen értelemben érintkeznek rendszeresen és forrálják egymást. A művészet kollektív folyamatossága értelmében keresik egyetemes és hazai gyökereiket is, melyek kétségtelenül az 1910—20-as évek konstruktív törekvéseiben lelhetők, s melynek legjelentősebb honi képviselője Kassák volt. Ez a kötődés azonban nem volt közvetlen, inkább tiszteletadás Kassák emléke előtt. Közvetlen kapcsolatuk volt azonban Kornissal, akinek művészete az 1930-as években formálódott és a konstruktív törekvések tisztán architektonális-racionális mondanivalóját a népművészetből és szürrealizmusból átplántált irracionális, emocionális elemekkel keresztezte, sajátos, de a 30—40-es évek egyetemes törekvéseivel egybehangzó konstruktív-szürrealizmust teremtett. Korris a konstruktivizmusban már az 1930-as években benne rejlő meg-

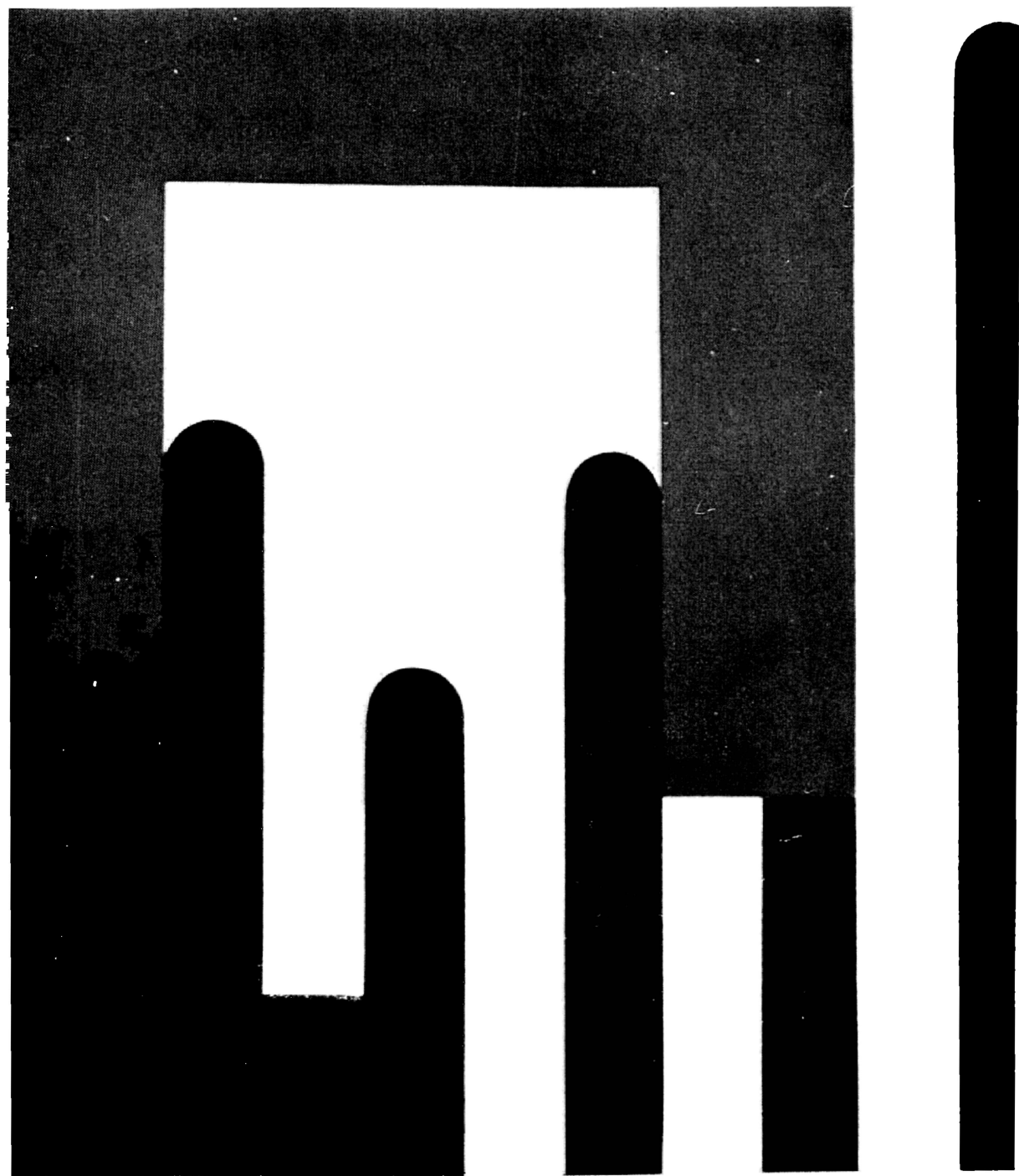
merevedési tendenciákat oldotta fel ezáltal. Ma a tárgyalt öt fiatal véleménye különböző a népművészet felhasználhatóságát illetően. Részben ők is a népművészetből alkalmazható és saját művészeti autonómiájukat nem bántó szín és formaritmusokkal és összefüggésekkel oldják, életesítik a geometria merevségét, mint Bak, Nádler és Attalai —, Csiky és Hencze művészetét viszont inkább a technikai forradalom nyomán létrejött kinetikus felismerések dinamizálják.

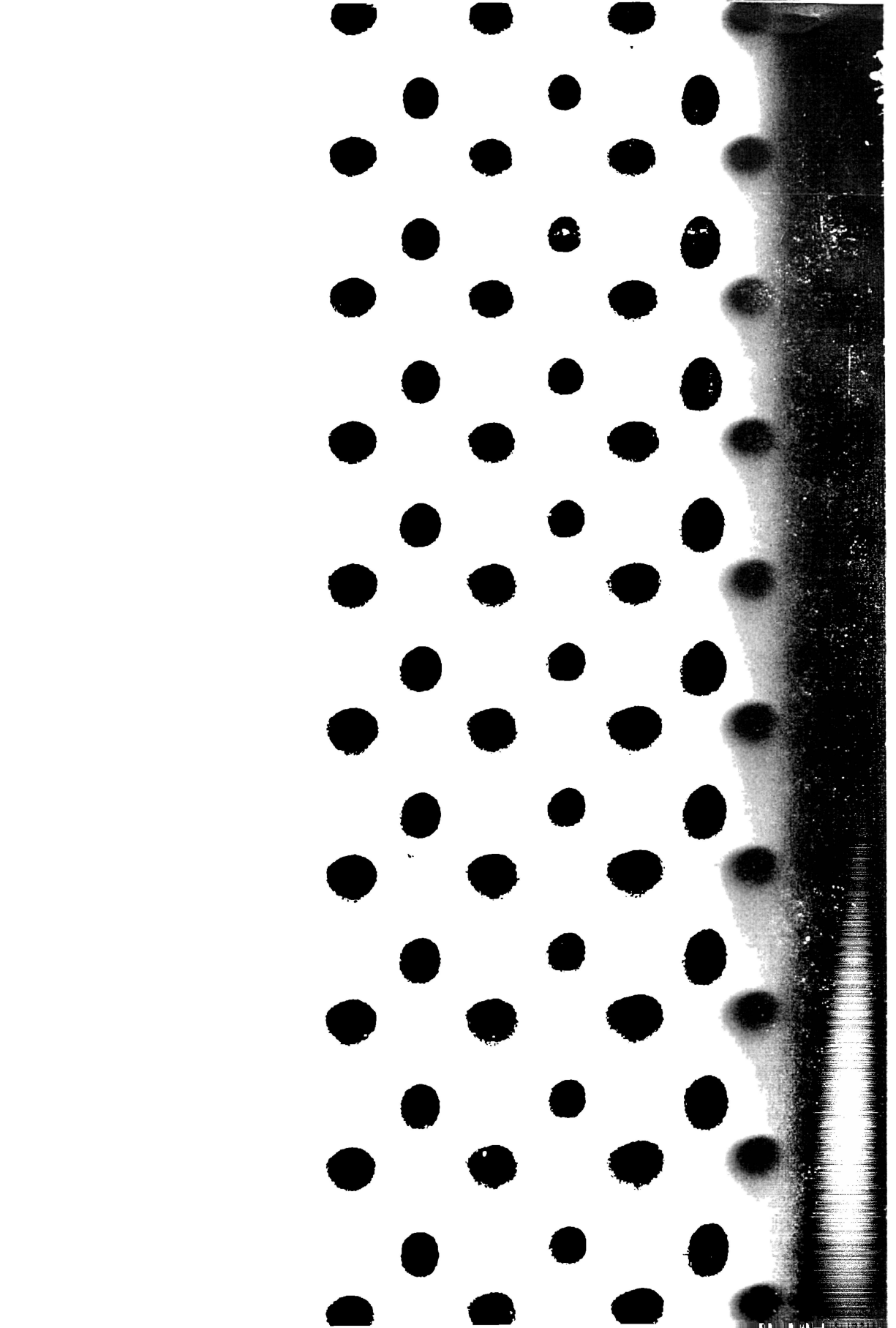
E nagyjából közös vonások mellett azonban egyéni életútjuk, anyaguk és szándékaik folytán el is határolódik egymástól mondanivalójuk és kifejezési formájuk.

B A K I M R E 1939-ben született Budapesten, itt végezte a képzőművészeti gimnáziumot 1957-ben, majd 1958-tól 1963-ig a Képzőművészeti Főiskolát. Lényegében akadémikus művészeti nevelésben részesült, melyben a satírozás és a csúcspont felrakása döntő szerepet játszott. 1961-ben a főiskola tanulmányutat szervez a Szovjetunióba. Itt ismeri meg Kandiszkij, Picasso, Braque, Leger műveit az Ermitázs gyűjteményében, s mint annyi fiatalnak ebben az időszakban, ez adja az első impulzust a modern művészet problémáinak megértéséhez. Akkori munkáin a kubisták hatása érezhető, magyarok közül Gadányi Jenő és Bene Géza művészete inspirálja. 1962-ben Lengyelországban ismerkedett a tasizmussal. 1964-ben Németországban, Belgiumban, Angliában és Franciaországban jár, hazatérve megnézte a velencei biennálét. Töményen hatottak rá a legújabb francia, angol és amerikai törekvések, bár művészetébe beépíteni ekkor még csak az Ecole de Paris természetet asszociáló kubisztikus és strukturális törekvéseinek eredményeit tudja. De felkeveri a tasizmus, és a pop, Appel és Rauschenberg, s a biennálén Zoltán Kemény terme.

A drasztikus élmények a következő év folyamán lecsillapodnak, és egy 1965-ös német út után a pop és akciófestészet néhány elemét — mint a jó értelmű képi agresszivitás, a formák tárgyi intenzitásra fokozása stb. — munkáiba olvasztva, szinte aszketikussá keményedve lép át egy már öntörvényei szerint formálódó, új geometrikus összefüggéseket kutató világba. Ezt segítette elő összeismerkedése két fiatal stuttgarti művésszel, Lenkkel és Phahlerrel, rajtuk keresztül némi rátekintést kap a Bauhaus mai következményeire, és a stuttgarti Müller Galériával létrejött kapcsolata. Ha Bak Imre ezután már egyértelműen formálódó művészetének jellemző vonásait keressük, akkor azokat az új geometrikus törekvésekhez kapcsolhatjuk. Jellemzőjük az éles kontúr (hard edge), az összefogott struktúramezőknek a kép határain túlra növelése, téri aktivitás, emblematikus, felhívó formaalkotás. Teoretikus hajlandóságú művész. Kiinduló pontja a jelenkori képzőművészet tanulmányozása. Hazai stílusjegyeink megőrzésére a népművészet, különképpen a rátétes szűrhimzés forma- és színmegoldásait igyekszik felhasználni. Sem ő, sem a többiek, akik a népművészet felé fordulnak, nem valamilyen folklorisztikus értelemben teszik ezt —, mindössze mint egy kollektív szellemből fakadó kifejezési formát használják fel céljuk érdekében.

Ez a helyzet **N Á D L E R I S T V Á N** esetében is, akinek eddigi fejlődése egymás mellett haladó életútjuk miatt sok analógiát mutat

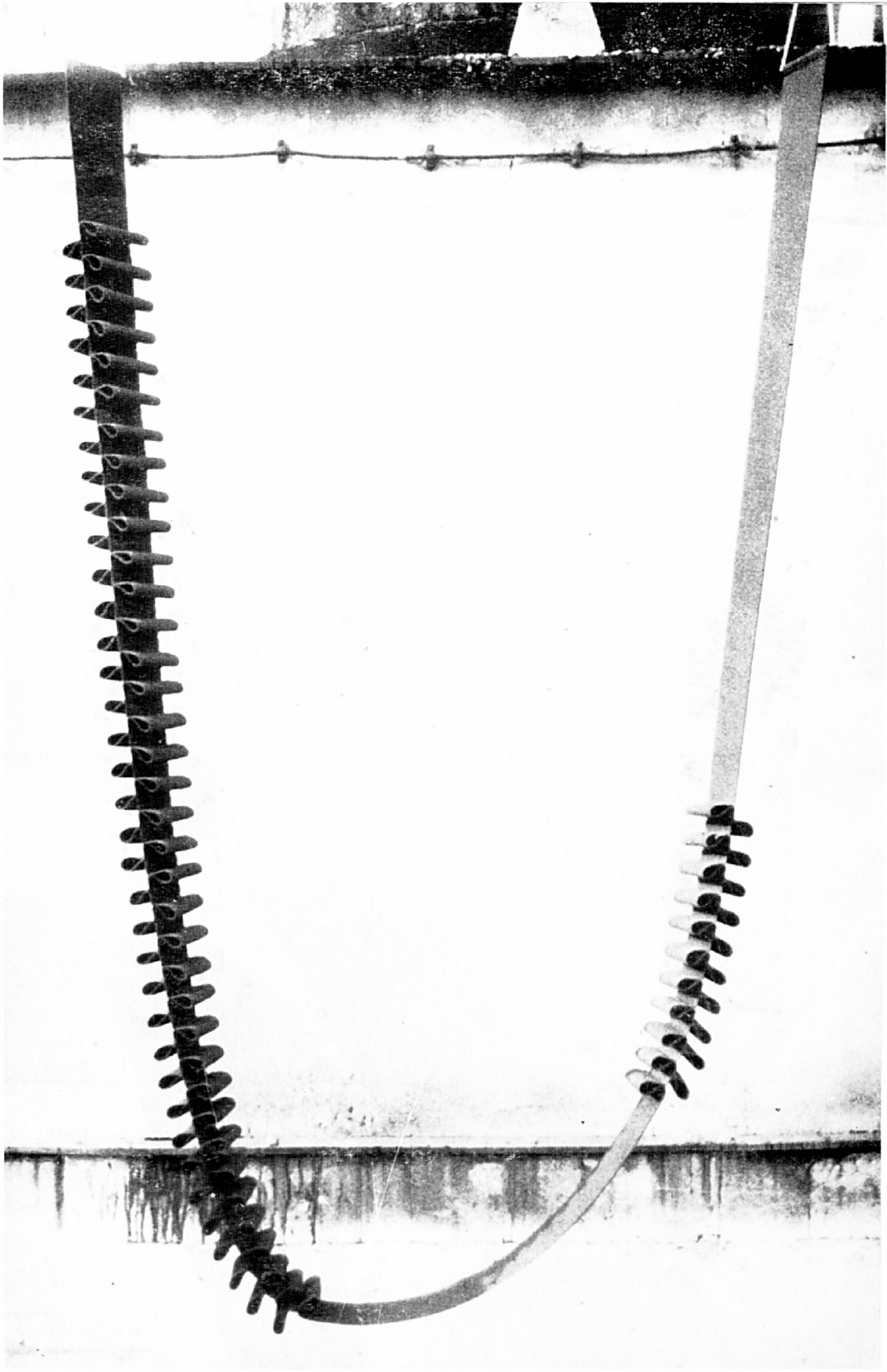

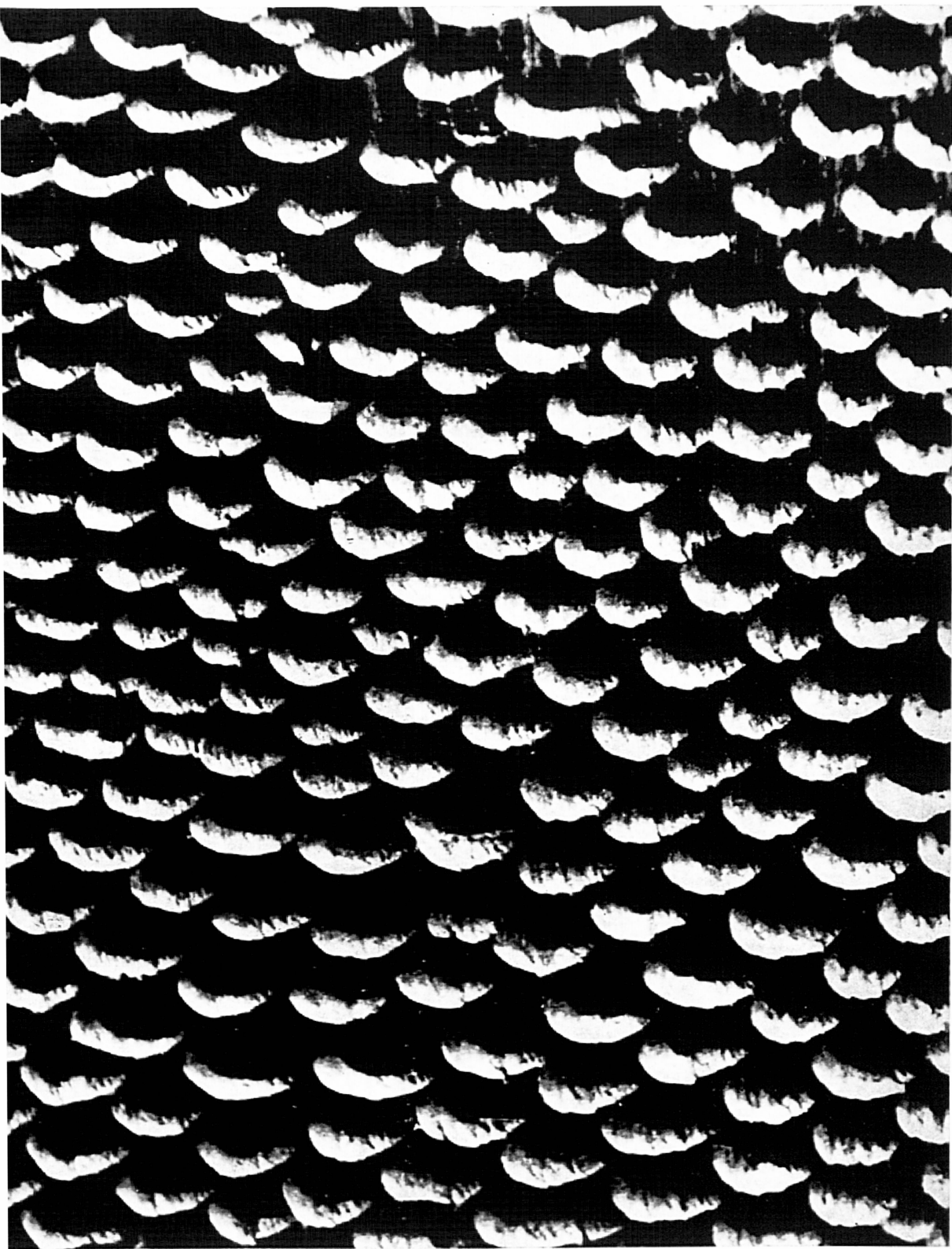
Hencze Tamás: FEKETE-FEHÉR (1969.)

Nádler István: ŐSZ (1969.)

Alfalai Gábor: FÜZÉR [Filcplasztika 1969.]

Csiky Tibor: KOR [Farelief 1966.]

Bakéval. Visegrádon született 1938-ban, a képzőművészeti gimnáziumban érettségizett 1958-ban, 1958-tól 1963-ig a képzőművészeti főiskola hallgatója, Hincz Gyula tanítványa. Már a főiskolán a korszerűbb törekvések felé vonja érdeklődése, amit mestere támogat. 1964-ben Bak Imrével együtt utazik Európában, és nagyrészt hasonló élményanyag érinti. Amit akkor fel tud dolgozni, természetű vonatkozású kubizmus. 1965-ben ugyancsak együtt voltak Stuttgartban, ahol elhatárolólag hatnak rá az újgeometrikus törekvések. 1966-ban egy szentendrei csoportkiállításon bemutatja a németországi út után készült munkáit. Ezek egészen sajátos, nagyméretű vásznak, nagy geometrikus formákkal. Ezek a formák azonban a Dunakanyar madártávlati tájait idézik egészen elvont, csak a beavatottnak felismerhető módon. Ismertető jegyük: a geometrikus kompozíció mellett, azzal szemben egy felfokozott, indulati töltésű szín- és formaritmus. Régóta gyűjt népművészeti tárgyakat, melyek közül különösen szépek régi matyóhímzései. A kollektív motívumkincs az egyes tárgyakon külön élettel, kifejezéssel telítődik, bizonyítékaul annak, hogy a közösség nem gátja, hanem éppen ellenkezőleg, segítője az egyén szabad kibontakozásának. Nádler István legutóbbi munkáiban tudatosan használja fel a népművészetet. Egyik képe avar motívum részletét, több képe matyóhímzés részleteket nagyít abszolút formává, úgyhogy az eredet már fel sem ismerhető. Úgy van jelen, hogy a geometriát egy másik világba helyezi, bizonyos, ámbar semmihez sem köthető asszociációkat támaszt. A Garcia Lorca, illetve a spanyol nép által az igazán meg-rázó művészet megfoghatatlan jellemzőjének vélt „duendé”-t kíséri meg vele biztosítani a hideg geometria számára. A népi alkotás azért tanulságos számára, mert a szürreális és a geometrikus a legjobb arányban van benne. Ha Bak Imre képeivel összevetjük Nádleréit, fő különbségük az, hogy Baknál a forma határozza meg a színt, Nádlernél viszont a forma a szín kerete. Az előbbi hidegebb, számítóbb, az utóbbi drámaibb, érzékibb az új geometria stíluskeretei között.

A népművészet termékenyítette meg és tette önállóvá ATTALAI GÁBOR próbálkozásait is. 1934-ban született Budapesten. 1953-tól 1957-ig az Iparművészeti Főiskola textilszakos hallgatója volt, utána az Iparművészeti Vállalat egyik textil-műtermének vezetője. Jóllehet szűkebb működési területe az iparművészethez köti, érdeklődése kiterjed a képzőművészet minden területére, elsősorban azonban talán mégis a festészet felé fordult, mint olyan lehetőség felé, amiben a világról alkotott véleményét leginkább kifejezheti. Annál inkább így lehet ez, mivel temperamentuma belső érzelmek fokozottabb kivetítése felé, egy erősebb expresszivitás felé vonja. Ugyanakkor mint iparművészt a különféle anyagokkal való kapcsolat önfegyelmre is kényszerítette. Kornist az 1950-es években, annak tasiszta periódusában ismerte meg, ez rányomja bélyegét első próbálkozásaira az 1960-as évek elején. Ezeket a próbálkozásait azonban nem érezte adekvátnak iparművészeti tevékenységével, olyan megnyilatkozási forma után kutatott tehát, amit minden technikában érvényesíteni tud. Egy budapesti angol képzőművészeti kiállítás és az amerikai absztrakt expresszionizmusnak kiadványokból való ismerete segítette részben

ehhez a rátaláláshoz. Eredetiben azonban csak a magyarokat tanulmányozhatta: Kornist, Bálintot, Gyarmathyt és a magyar népművészetet —, ez utóbbiból különösen a sárközi hímzést és a subaszövetet. Ez utóbbi segítségével keletkezett az elmúlt néhány évben egy sorozat festménye és térplasztikája, melyekben megtalálja saját hangját. Ez lényegében egy expresszív minimal art-nak felel meg, s ha távolról talán valamilyen rokonságot mutat is Morris Louis-jal, lényegében a közép-európai subaszövetes technikájának festői víziójából formálja meg a korszellem által diktált térdinamikus felületet, melynek azonban valamilyen etnográfikus mondanivalóhoz már semmi köze.

Az előbbiekkal szemben, Csiky Tibor és Hencze Tamás, bár tudomásul veszik másoknál, a saját mondanivalójuk számára nem találnak hasznosíthatót a népművészetben, de úgy látszik, hogy egy nemzetközi irányzatban sem. Alkotószándékukkal szemben a pusztá anyag áll és a technikai eszközök, a véghezvitt elképzelés azonban korunk kinetikus törekvéseihez vezeteti őket.

Míg a többiek a kétdimenzióból fordultak a térproblémák felé, CSIKY TIBOR eredendően plasztikus, szobrász és térdimenziókat rendez egymás mellé sík felületen. Jellemző darabjai átmeneti formát képeznek a szobrászat és festészet között. 1932-ben született Olaszliszkán, kertülő úton lett művész, tulajdonképpen autodidakta. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem matematikai—fizikai, majd magyar—történelem szakán tanult, az utóbbin diplomázott 1956-ban, majd Magyarországon egyik legelmaradottabb vidékén, a Nyírségben tanároskodott. 1960-ban költözött vissza Budapestre. A legkisebb dolgokat is intenzíven átélő, egyben rendszerező alkata nagy mennyiségű ismeret- és élményanyagot szívott fel, kialakultak felismerései a társadalmi és természeti mozgásokról —, mindez kifejezésre várt. Sokáig kereste az anyagot, amin keresztül megnyilatkozhat, s ezt végül is a fában találta meg. Talán egyedül az anyaga közelíti a népművészethez. Kiindulópontja azonban maga a kézművesség, a dolgok formálásának lehetősége — és ezen keresztül az általa megismert világ és mozgástörvényeinek megmutatása. Ez a világ korszerű fizikai világkép terméke, mikro- és makrokozmoszikus dimenzióiban egyaránt anyagi természetű, s bár előre nem látható véletlenek színezik, minden dimenziójában azonos törvényszerűségek szerint mozog. Munkái nem annyira képzőművészeti analógiákkal, mint ezzel a világgéppel köthetők össze. Első körplasztikáira Arp volt hatással, de inkább csak azért, mert belső igénye is az alapformák felé vonta. Majd amikor már saját nyelvét beszélte, 1964-től a plasztika legalapvetőbb elemeiig igyekezett lehatolni: a pont, vonal és hullámmozgás foglalkoztatta. Az alapelemek kutatása nemcsak korunk művészetének olyan megújítóival köti össze, akik életműveket egy újabb, tisztább viszonylatokat teremtő társadalomnak szánták, de a modern tudomány céljaival is, a fizikának, atomfizikának és kvantummechanikának az alapösszetevők irányában tett felfedezéseivel vagy a strukturalista gondolkodásnak ugyancsak az alapelemek összefüggései után kutató módszerével, s mindezeket a tudatos vonásokat ellentétként egészíti ki

bizonyos jellemző, lágy, emocionális hangvétel. Domborművei szé-
lével elvágott, a végtelenbe haladó formavariációi a megvilágítás he-
lyétől és a szemlélő mozgásától függően változtatják arcukat, és
a nagyvilág kinetikus művészetével együtt szólnak egy maga találta
formanyelven. 1965-ös svájci, franciaországi és olaszországi útja mar-
csak elmélyítette az itthon feltalált összefüggéseket.

Autodidaktának tekinthető HENCZE TAMÁS is, ha részesült
is bizonyos művészeti oktatásban, önálló művészi útja szűzi, nem
ismert és így nem oktatott területre vezetett. 1938-ban született Szek-
szárdon. 1957-ben Pápán érettségizett. Orvosnak, művészettörténész-
nek, filmrendezőnek jelentkezett, nem vették fel. A kirakatrendezői
iskolát látogatta 1960-ig, utána Pesten maradt, és szabad iskolákba
járt naturstúdiumozni. A szabályos utat szeretné járni, jelentkezik
a Képzőművészeti Főiskolára, de nem veszik fel. 1963-ban egy hétig
Párizsban volt. Itt a tasizmus fogta meg. Akcióképeket festett, s bár
nem talált bennük kapaszkodót, ezeken keresztül tudatosult benne,
hogy önállóan is el lehet indulni az ismeretlen felfedezésére. Alkata
azonban nem az esetlegesség, hanem a harmónia, a rendteremtés felé
vonta. Szinte gyanútlan ártatlansággal, festőhengerrel foglalkozva
talál rá az anyagnak egy sajátos megformálási lehetőségére, amelynek
segítségével bizonyos dinamikus struktúrák ritmikus rendjét terem-
tette meg. Képeinek végtelenbe nyitott terében gyorsan rezgő plasztikai
alapelemek, pontok, vonalak, síkok mozognak. Sajátságukat az adja,
hogy a technikai forradalom nyomán létrejött új dinamikus életérzés-
hez kapcsolódó tudatosságuk valami hamvas érintetlenséggel párosul.
Ezt a hatást elősegíti, hogy sok képe fehér alapon készült. Hencze
Tamás hagyományul vállalja Kassák és az európai konstruktivizmus
új társadalmat nevelő, tudatalakító és környezetformáló szándékát,
és társának azokat a törekvéseket, melyek a 20-as évek konstruktivis-
táinak eszmében gazdag, de kivitelben még kezdetleges műveit hiva-
tottak — ahogy ő mondja — „felfényezni, kicsiszolni”, mint pl.
Vasarely is teszi. Ennek a tisztább viszonylatokra épülő kollektív
művészetnek az eszméjét és az alapanyagot tehát készen kapta —,
a finomítás alázatos vállalása azonban sokkal több, mint amit a sza-
vak magukba foglalnak. Azok közé a kevesek közé tartozik, akik
a konstruktivizmusnak néhány évtizeddel ezelőtt még lemerevedett-
nek, továbbfejleszthetetlennek látszó vívmányait önállóan dinamizál-
ták és időben is továbbfejleszthetőkké tették.

SZEMLE

A REALISTA REGÉNY FELÉ

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*. Fórum, Újvidék, 1969.

Megszoktuk már — s ezt nagyjából a jugoszláviai magyar próza is példázza —, hogy az ember és a társadalom közötti bensőséges kapcsolat megszűnésének vagy képtelenségének megfelelően a regény mindinkább a világgal szembeni harcban vereséget szenvedett és így magányossá, neurotikussá vált, bensőjének zárt és fojtott világába szorult ember képét revelálja, vagy azét az emberét, aki a világgal szembeni harcból egyéniségének integritását elvesztve került ki, és személyiségét levetkőzte, mint kígyó a bőrét. A regény elszubjektívizálódik, elprivatizálódik; az esetleges lázadások, az oly divatos nonkonformizmus különböző formái mit sem változtatnak ezen a képen, hiszen azok is legtöbbször a bensőbe zártan, mint egy elfojtott düh, erejét és mérget vesztett gesztus mutatkoznak meg. Az angazsálttság is elvonttá vált, és így már csak szólam, mert az elkötelezettség, a cselekvés nem fér össze az elvonttal. Egyfajta esztétizmus felé irányul a regény útja, célja nem a társadalmiasított regényvilág megalkotása, hanem pusztán a regény megírása, a meglévő, másoktól tanult vagy többé-kevésbé eredetien kigondolt esztétikai elvek alapján. Csak ritkán ismerhetjük fel a regény társadalmi feltételezettségét, és ha igen, akkor is az áttételek egész sorát kell lefejtenuk a szavakról, és nem biztos, hogy eljutunk a magig. Ettől a tendenciától, említettük már, a jugoszláviai magyar próza sem mentes. Még akkor sem, ha a lázadást és a nonkonformizmust deklarálja, mert az, amit revelál, nem a lázadás és a nonkonformizmus, hanem legtöbbször annak a látszata, sőt nemegyszer a szimulálása. A regény így egészen veszélyesen tért ki arra az érintőre, amely a társadalmi lét tettetése felé vezette. Ebből a mellékútból, persze, programot is lehet csinálni — a szemfényvesztés mindig hálás program. Csakhogy időközben minduntalan felmerül a kérdés, hogy vajon: „a külső és belső világ egysége vagy szakadása a történelmi alapja a regény művészi nagyságának, minden átfogó erejének” (Lukács György).

A kérdés akkor aktualizálódik a legjobban, ha a világ és az ember közötti kapcsolat egy-egy még lehetséges modellje kerül elénk, vagyis ha némileg meginog a meggyőződés, a szakadás végérvényességéről.

Gion Nándor regénye, a *Testvérem, Joáb*, egy ilyen lehetséges modell állít elénk. Konkrét történelmi és társadalmi szituációban lokalizálja a hőseit, nem függetleníti őket a világtól, és a világot nem mint

a hősök élete hátterét, hanem mint természetes közegét mutatja meg. A világ és az ember közötti átcsapások lehetségesek; az ember nem azért korrumpálódik, mert hajlamos rá, nem azért válik magányossá, mert más választása nincs, nem azért épül be a meglévő társadalmi struktúrákba, mert elvesztette személyiségét, nem azért képtelen a lázadásra, mert a lázadás lehetetlen, nem azért választja a prostituálódást, mert más kiútja nincs... A világban, a konkrét és történelmileg adott időben való létezés az, ami Gion Nándor regényében meghatározza az embert. Hősei, sem Tom, sem Török Ádám, sem Joáb I, sem Akilev, sem Opat, nem a maguk szeszélyeinek megfelelően, nem álmokat ringatva válnak egy merőben negatív történelmi idő megtestestítőivé, tehát nem a szakadás következtében olyanok, amilyenek, hanem éppen a „külső és a belső világ egységének” eredményeként. Egy meghatározott történelmi időben létezni, azt jelenti, hogy az emberben létezik a történelmi idő. Ennek az alapvető magatartásformának a következménye, hogy a *Testvérem*, Joáb hősei és élethelyzetei az ember és a világ közötti kapcsolat még lehetséges modelljét revelálják. És ebben a modellben egészen mellékes, hogy az ember mindig vesztes a világgal szemben, hogy a világ és a világ összetevői, a mindenkori hatalom mindig az ember nyakára lép. Mellékes, mert a regényíró nem erkölcsfilozófus, szemlélete és kutatása nem a kiutat és a megoldást keresi, hanem az ember valóságos helyzetét a világban.

Az a modell, amit Gion Nándor regénye alakít ki, ezért a *realizmus modellje*.

Ha a realizmus esztétikájának két központi kategóriája a *teljes ember* („a teljes ember fogalma mint az emberiség elé állított társadalmi és történelmi feladat” — Lukács György) és a *típus* („az általánost és az individuálist szervesen összefogó sajátos szintézis” — Lukács György), akkor a *Testvérem*, Joáb aligha tekinthető *realista műnek*, mert hisz sem a teljes embert, sem a típust — akár a regény teljes világát, akár a helyzeteket, akár a hősök természetét vesszük is szemügyre — nem „ábrázolja”. Gion Nándor regénye nem a „nagy realizmus”, hanem a „partatlan realizmus” kritériumai szerint *realista alkotás*: nem vállal társadalmi és történelmi feladatot, csak az adott társadalmi és történelmi feltételek között való létezését vállalja, nem törekszik szintézisre, mert nincs mit szintetizálnia abban a világban, amelyben létezik, hiszen az általános és az individuális kizárják egymást. A *Testvérem*, Joáb ezért egy *reális szituáció* művészi megvalósítása, melyben az embernek csak a választás szabadsága adatott meg mint legtöbb. Tom, a regény én-alakot öltött hőse a regény legszabadabb alakja, mert egy sor választásának vagyunk tanúi: megmenteni Máriát vagy sem, denunciálni vagy sem, kirtartani a szép, egyenes vonalú házak eszménye mellett, vagy sem — korrumpálódni vagy sem —, Tom mindig a másikat választja, azt, amit erkölcsileg rossznak minősíthetünk, de ami társadalmilag, Tom szituációjában, az egyedül reális. Tom éppen ezért tekinthető *reális hősnek* — tehát nem azért, mert *teljes ember*, hanem azért mert *világban létező ember*, aki a világ iratlan, de rendkívül valóságos törvényei szerint cselekszik. Voltaképpen *negatív hős*, az egész regény legvalóságosabb hőse. Választásai útján keresi a világban, és hogy ott találja meg, ahol megtalálta — a szimbolikus erejű Szmilák mészáros betonasztalán, a zokszó nélkül kés alá vonuló birkák példájára —, nem egy elvont neurózisnak vagy egy elhatalmasodott idegdaganatnak, rög-

eszmének a következménye, hanem a reális időben való létezésnek. Eppen ezért tekinthető a *Testvérem, Joáb* realista alkotásnak.

Elsősorban a *leírás realitása* az, ami Gion Nándor regényét mint realista alkotást konkretizálja. Vagyis, a regény *nyelve* az, ami mivoltát a legpontosabban meghatározza. A *Testvérem, Joáb* hősei élő emberként mozognak egy konkrét világban, pontosan definiált időben, reális élethelyzetben. Gondolataik és tetteik közvetlenül ebből a reális élethelyzetből nőnek ki, és oda tükröznek vissza. Mindennek megvalósítása egyfajta *nyelvi realitás* révén lehetséges. Persze, nem a közérthetőségre kell itt gondolni, hanem arra, hogy a regény nyelve egészében fedi a regényben közölt jelenségeket, helyzeteket, állapotokat. Sőt, még inkább kiélezve ezt a kérdést, azt állíthatjuk, hogy a nyelv realitása teremti meg ezeket a reális helyzeteket, jelenségeket, állapotokat. Tehát nem azok követelik meg a nyelvet, nem azok vonzzák a szót, hanem a nyelv, a szó strukturálja azokat. A *Testvérem, Joáb* bizonyos nyelvi szűrkeségére, egy sor fölöslegesnek tűnő ismétlésre, zavaró egyhangúságára figyelmeztettek eddig kritikusai. Persze, azért tehették ezt, mert nem látták meg azt a fordított képletet, amire a regény épül: felismerték a regényben a realitás elemeit, és következetesen az ábrázolás kritériumaival léptek fel, holott a regényben egészen másról van szó, a nyelv révén, tehát a nyelv eszközeivel teremteni meg a reális világ látszatát. A *Testvérem, Joáb* nyelve egészében azonos azzal a világgal, amit megteremtett, azzal a szűrke és felszínesnek tűnő, állandóan önisméltó és önmagába maró világgal, ami így semmiképpen sem a külső világ tükré, hanem egy öntörvényű, autochton valóság. Gion Nándor regényének *nyelvi realitása* tehát nem a világ tükrözésének a realitása, hanem egy reális regényvilág megteremtésének a feltétele. Ezért a *Testvérem, Joáb* realizmusa nem a tükrözés, az ábrázolás helyességének a kérdése, hanem a nyelv, a leírás valóságának a problémája. Legvilágosabban ez ott mutatkozik meg, ahol a jelenség, a világban látott jelenség önálló életet kezd élni a nyelvben — legélesebben ez a már említett birkaölési jelenetben vagy a sztrájkolók hangulatképében mutatkozik meg. S itt legerősebb a nyelv. A jelenet és a hangulatkép nem a helyes ábrázolás útján hat, hanem a nyelv szigorú, letisztult, kiélezett, sokszor erőszakkal visszatartott realitásával.

Figyeljük meg a nyelvi realitás mechanizmusát a következő két idézetben:

„Szlimák a betonasztalnál állt, és egy hosszú, vékony pengéjű kést tartott a kezében. ... A két segédje megragadta a birka lábait, az egyik a két mellső lábát, a másik a két hátsót és nagyot rántottak rajta. A birka oldalra dőlt, de meg sem nyikkant, csak az orrából tört elő valami könnyű, fehér pára. Levegőbe emelték, feltették az asztalra, a feje nagyot koppant a betonon, Szlimák pedig a füle mögé szúrta a hosszú késsel.”

és:

„Mások is bejöttek a gyárudvarba, bámészkodtunk, és vártunk, hogy lesz-e még valami cirkusz, de a munkások nem mozdultak el a fal mellől, csúnya, viaszszárga arccal álltak ott, esküszöm, egy árva szót sem szóltak, még egymással sem beszéltek, bennünket talán észre sem vettek,

mereven néztek maguk elé, és az arcuk csúnyán világitott. Török Adám is mozdulatlanul ült a vaslétrán, cigarettázott; intettem neki a kezemmel, mikor bementünk a gyárudvarba, de ő akkor sem mozdult meg, úgy tett, mintha nem is látna bennünket. Olyan volt, mint egy nagy, hűséges házőrző kutya, akit valamikor megtanítottak cigarettázni.”

Minden felindulás, a drámaiságnak vagy a jelképesességnek minden szándékoltága nélkül, voltaképpen szűrken, csak a tényközlés pontosságára épülnek egymásba a mondatok. Látszólag szenttelenül, ahogyan egy *megfigyelő* írná meg jelentését a látottakról. És mégsem a pusztán tények, a látottak, az életben és étellel ellenőrizhető jelenségek közlése ez a két idézet. Mert csak a nyelvben léteznek, a szavak teszik reálissá őket. Gion Nándor eltépte az életből vezető szálakat, és a nyelv eszközeivel megteremtette az élet felé vezető szálakat, és azokat fonja szöszöttessé. Tehát nem az itt közölt idézetek valóság-hű realitás-képe az, ami hatással van ránk, hanem az a belső, szóközegbe zárt realitás, amit a nyelv hoz létre, a nyelv épít ki. Voltaképpen *magában a nyelvben létező realitások leírása*. Gion Nándor megfigyelő ugyan, de nem a valóság, az élet jelenségeit figyeli meg, hanem a nyelvet, a nyelv sajátos mozdulatait, és csak így, a nyelv révén, a nyelv igazi valóságának felismerésével jut vissza az élet jelenségeihez, állapotaihoz, helyzeteihez. A *regény szövegét* tehát nem az áttételek, a szimbólumok, a látszatok eszközeivel strukturálja, hanem az önmagát kifejező nyelv eszközeivel. Az ő szövege nem a látotról számol be, hanem *látott*. Nyelvének reális képteremtő ereje az, ami művét reális szituációban definiálja és ami az egész regény szövegét strukturálja.

A nyelvi realitásképnek azonban nemcsak szöveg-strukturáló szerepe van, hanem a regényt egy általánosabb érvényű társadalomkép kialakítására is alkalmassá teszi. Azok a jelenségek, azok a politikai vonatkozások, amelyekben bővelkedik a *Testvérem, Joáb*, nem „izzó aktualitásuknak” köszönve hatnak, hanem elsősorban azért, mert a nyelvi realitásban aktualizálódtak. Vagyis nem a tartalom társadalmi vonatkozásainak élessége, hanem a *a szó szocializáltsága* folytán. Önmagában semmiféle társadalmi tartalom és semmiféle társadalmi angazsáltság nem lehet egy regény értékmérője, tehát pusztán a „történelmi alap” nem nyújt elég fogódzót a regény megvalósulása számára. Csakis a regény nyelvi értékei teszik a regényben megnyilvánuló emberi magatartást és világképet reálissá. A szó szocializálódásának egész sor kivételes példáját sorakoztatja fel Gion Nándor regénye.

Az egyik legteljesebb példája ennek a *vesztenivaló*. „Mindenkinek van vesztenivalója”, állítja a regény egyik hőse. Az állításnak, a regény kontextusán kívül, elsősorban erkölcsi jelentése van. Gion Nándort nem ez az erkölcsi jelentés érdekli. Ő kilép abból a körből, amit az erkölcsi posztulátumok vonnak az ember köré. A regényben kutatni kezd az után, hogy valóban van-e mindenkinek vesztenivalója. Kiderül, hogy van. De nem erkölcsi szempontból. Hanem a világban való létezés szempontjából. Mert a vesztenivaló kérdése mindig a veszélyeztettség állapotában merül fel. Csak a veszélyes helyzetekben lehetséges a veszteség. Ugyanakkor a vesztenivaló tudatosodása az embert a világgal szemben védekező állásba kényszeríti. A veszély és a védekezés pedig olyan társadalmi és történelmi erőkre figyelmeztet, ame-

lyek léteznek, adva vannak, és velük szemben az ember tehetetlen. Így szocializálódik a szó, így töltődik fel társadalmi jelentéssel. Tehát nem ábrázolja a veszélyeztetettséget és a védekezést, hanem a szó révén realitássá teszi.

Ugyanez mutatkozik meg a *szerelem* szó körül is. A *Szerelem* Gion Nándor regényében nem az érzések és az emóciók szintjén jelenik meg; nem angazsál, hanem éppen ellenkezőleg, dezangazsál. A *szerelem* is veszélyé válik a *Testvérem*, *Joáb* kontextusában, és a *szerellemmel* szemben is védekezésre van ítélve az ember. Tehát nem egy érzésnek a közlése, hanem az érzés szocializálása.

A szóközegben megteremtett realitáskép, a szavak szocializálódása az, ami Gion Nándor regényét realista alkotásként minősíti, nem pedig a teljes ember vagy a típus. Az itt és most kérdése is a szó kérdése, az elkötelezettség is a szó problémája. Mert hogy *regényről* van szó.

Bányai János

A VÉGTELENSÉG VÁLYOGFALAI

Jegyzetek Raša Livada költészetéhez

A tavalyi Branko Radičević-díjas Raša Livada váratlanul tűnt fel a jugoszláv költészetben. Szinte egyik napról a másikra, hiszen húszéves koráig egyetlen verset sem írt, akkor meg egyszerre egy egész kötetre valót adott át a belgrádi Prosveta Kiadónak. Azóta *Poprskan znojem kazaljki* (A percmutató verejtékével behintve) címmel megjelent a kötete — és a kritika reagálásából ítélve átütő sikert aratott.

Miért?

Azért, mert Raša Livada világunkat, a társadalmi jelenségeket, a tárgyi látnivalókat és az embereket szemlélve elkötelezetten, feszítő indulattal és az útkeresés eredetiségével ír: bátran, őszintén néz szembe a dolgokkal, és még inkább azért, mert amihez csak hozzányúl, ott a lírai gondolatot is felszikkasztatja. Ez utóbbi jelenségre hivatkozni persze egy kissé ellentmondásosnak tűnik, mivel Livada versei — legalábbis a hagyományos esztétikai mércék, ismérvek szerint — tele vannak „költőiellen” sorokkal, ám kötetének és költészetének varázsa éppen abban van, hogy ezekből az önmagukban költőiellennek látszó elemekből mégis költészetet, és nem is akármilyen, hanem magas hőfokú, erősen intellektuális, szuggesztív költészetet épít.

Nemcsak a Majakovszkijra emlékeztető sortörések, cezúrák, gondos formakompozíciók jelzik ezt, hanem az a fegyelmezettség is, amely az áradó, hömpölygő gondolatok mélyén bújik meg. Ez a fegyelmezettség egyébként a filozofikus hangú szabad versek tárgyában és az élményanyag kihordásában is megnyilvánul. Raša Livada ugyanis következetes, sőt, már-már konok kitartással folyton egy olyan világról szól, amelyben az emberek és a tárgyak kapcsolatában valami érezhetően meglazult, valami mindig romlik, és a közömbösség, hétköznapiság iszapjába süllyed, s ahol még az „eszményképet is bevonja a salétrom”.

Költészetében a pusztulással dacoló lélegzetvételért, az értelmes életért küzd. A fejből és az életből legszívesebben száműzné az „iszapos rutin”-t, a képmutatást, az erőszakot — és a fásult közönyt az embe- rekől, akiknek csak „néha pirul el a bőrük a szívük körül”, minthogy lassan-lassan már „megcsontosodott vénáikban” is szürke vér folyik.

Kötetében „a kertek pusztaságában dermesztő hideg”, „a szomszéd csigaháza fölött virrasztó fejevadászok”, „a penészes, porlepett agyak”, a lelki üresség, a primitivizmus, az emberi érzések elértéktelenedése ellen lázad a költő, és egyebek közt azt hirdeti: nemcsak visszahúzó környezetünknek, hanem a végtelenségnek a vályogfalait is le kell döntenünk, hogy azután „eljussunk a kezdethez”, önmagunkhoz. Vagyis, más szóval, azt vallja: ismerjük meg a végtelenséget és világunkat, s ily módon forgassuk meg, tegyük azt lakhatóbbá, emberibbé. Ezért a hitért a költő — másokkal együtt — akár meghalni is kész. Eppen csak attól tart, hogy az élvemaradottak kajánul gúnyt űznek majd velük, s „egy nap még úgy tekintik, hogy sznobizmusból” választották a katarzisznak e legbiztosabb módját.

Nem Tin Ujević, Momčilo Nastasijević, Rade Drainac, Branko Miljković, Matija Bećković stb. költészete ez, hanem mindezek kereszte- zése, ötvözése, olyan költészet, amely nemcsak a szó, hanem az igazság meggyőző erejében is hisz. Reméljük, az erős szó, az igazság kimé- letlen keresése nem öli meg (mint Miljkovićot), s a napi politika köz- vetlen érdekszférájába sem süllyeszti le. Különben is nem a divatos politizálás, a hetykeség, a póz az uralkodó jegye ennek a költészetnek, hanem a dolgok, jelenségek feltárása, a hibák szenvedélyes ostromozása és igen sokszor: az irónia finom villanása.

Raša Livada költészetéből az utca, a föld — az emberiség szava árad. Kár lenne észrevétlenül elhaladni mellette. Már azért is, mert Livada nemcsak a költészet erejében, hanem az emberek és a világ megváltoztathatóságában is bízik. Ezért is mondja egy helyütt: „min- den lépés, újabb fél méter fényesség”. Livada érezhetően a jobb, az értelmesebb emberi élet mellett tesz hitet, bár sokszor maga is úgy érzi: „még egyszer elhalasztottuk / a lehetőséget / hogy a következő században ébredjünk fel”. Ilyen oknál fogva többször is kiábrándul a „szárazföld-szívű” emberekből, sőt, mi több, kötetének majd a felé- ben a rothadás, a halál, a pusztulás vízióját helyezi előtérbe. Vagyis egy olyan világot idéz meg verseiben, ahol — talán mert a hangszala- gok is berozsdásodnak — a lira hangja nemigen hallatszik, ahol „a halál és a világmindenség” játssza kísérteties sakkjátszmáját; a meztelen ész pedig, mint valami üldözött, eltűnik az utcasarkon.

Ezekben a részben látomásos, részben valóságból kimetszett képek- ben Baudelaire hatása, A romlás virágainak a hatása érződik. De ez a költészet mégsem utánérzésekből fakad, hanem az élet tényeinek felsorakoztatásából, átlényegesítéséből. Akkor is, ha a lehetőségek és a megvalósulások közti kiáltó ellentétekkel megbékül, s akkor is, ha békülni képtelen a nyitott szemmel járó, és mindenben töprengő utas. Mert Livada költészete — jóllehet konkrét földrajzi megjelölést nem tartalmaz — egyfajta utazás is, utazás az éjszakában, *utazás a hol- napba*.

Persze, amennyire a holnap, a jövő, annyira a jelen is foglalkoztatja a fiatal költőt. Igaz, a jelent olykor sötétebb színekkel festi, mint amilyen, s olykor a tisztaságot jelképező „tó felé” is elfordul tőle, mintegy menekülésképp, mégis ez a megörökítés is többé-kevésbé tárgyilagos felismeréseken nyugszik.

Természetesen helyenként még egy kissé darabos, konglomerátumos, máskor meg épp homályos ez a költészet. Aki azonban kedveli a modern hangú versek eleven lüktetését, fordulatosságát és szabad asszociációit, az biztosan nem csalódva, hanem inkább léleklében és gondolatban is gazdagodva teszi le a kötetet. Livada ugyanis mindenekelőtt azt hirdeti, hogy életünkért, jövőnkért mindenki egyformán felelős, az is, aki tévőlegesen részt vesz az életben, s az is, aki csak úgy jeltelenül él. Mert:

„minden időben csak egy tik és csak egy tak létezik
 hogy a tak az első vagy a második: lényegtelen
 ez a hang gyorsan eliramlik
 de a visszhang örökre megmarad”.

Versben tehát így fogalmazza meg mondanivalóját. Kötetének majd mindegyik darabjában pedig a változásra érett mindenséget ostromolja — nem is kis eredménnyel.

Ennek a költészetnek csupán egy komolyabb fogyatékosága van: következtelen a kifejezés jelképrendszere. Ez ugyanis olykor túlon túl egyszerű, direkt, máskor meg annyira összetett, áttételes, hogy már-már zavarossá válik.

Szücs Imre

ELNYOMÁS, ERŐSZAK, BOSSZÚ

William Styron: *Nat Turner vallomásai*. Európa Könyvkiadó, 1969.

„— De nem szóltam semmit, csak felidéztem magamban a második nap délelőttjének azt a pillanatát, amikor messze fön a megyében, egy tanyaház kifosztott romjain megpillantottam egy eddig még sose látott fiatal négert, ezredesi egyenruhát s a fején fura tollakat viselt, részeg volt, alig állt a lábán, szélesen röhögött, és belevizelt a cinnia-ágyon holtan elterült, s még holtában is unokáját ölelő ősz-öreg, üveges szemű nagymama tátott szájába, de nem szóltam semmit, csak megfordítottam a lovamat, és azt gondoltam: — Miattad volt, öreg-asszony, hogy nem tanultunk meg becsülettel harcolni...”

William Styron *Nat Turner vallomásai* című regényéből idéztük a fenti szöveget, amely több szempontból is jellemző erre a végtelenül érdekes könyvre. Bosszú, megtorlás, erőszak, a legbrutálisabb megnyilatkozási formájában — oldalról oldalra ezt tárja elénk ez a könyv. Igaz, azt mondhatnánk, hogy számunkra nem érdekes, hiszen nagyon távoli téma, a történet 1831-be visz bennünket vissza, amikor az Egyesült Államok Virginia államában fellázadtak a négerek, s egy hetvenöt

tagú csoportjuk napokig rettegésben tartotta a környéket, lemészárolva minden fehér embert, aki csak a kezükbe került. Számtalanszor megírták már az amerikai négerék súlyos helyzetéből eredő problémákat, ezután is írnak még erről bizonyosan sokat, hiszen a kérdés fájdalmasan időszerű; ennek a regénynek azonban — hála Styron rendkívüli írói tehetségének — több a mondanivalója, tágabb a kisugárzása; a múlt századi lázadást írja le, a lázadók vezérének vallomásából azonban a magunk számára vonhatunk le tanulságot, létezésünk mai kérdéseire találhatunk választ. Ezért izgalmas ez az olvasmány, ez okozhatja, hogy néhány évre az amerikai siker után a világ több nyelvére lefordították és kiadták.

Az olvasó megértette, hogy Nat Turner vallomásai nem a történelmi regény kedvelőinek szólnak. A hatalomvágy, az uralkodni vágyás szolgálatába állított erőszak, a kegyetlen elnyomás megannyi példáját láthatjuk az emberiség fejlődésének mai szakaszában is; akár a mikro-, akár a makroközösségeket vizsgáljuk, az embertelenség megannyi megnyilvánulásának lehetünk szemtanúi. A könyv modellt nyújt, s a szereplőket mindenki a maga igényei szerint helyettesítheti be, hogy a végén levonja a következtetést.

Nat Turner a Biblia eszméitől vezettetve készíti fel a négereket a fehérék elleni szörnyű bosszúra, s mikor megsejti a titokzatos jeladást, amikor hallani véli az Úr szavát, akkor elindulnak, hogy kegyetlenül megöljenek mindenkit, minden fehér embert, aki az útjukba kerül. Maga Nat nem tud gyilkolni, egymás után téveszti célját a szekerécéje, hogy végül egyetlen egy esetben... S akkor is egy ártatlan lányt öl meg, aki életében talán a lehető legközelebb került hozzá a fehérék közül, akit megkívánt, megszeretett, aki a legemberibb hangon tudott hozzá szólni. Ezt, éppen ezt kellett neki megölni, s nem is akárhogy, hanem miután átdöfte kardjával, s a félholt test még tovább vergődött, egy fahusággal sújtotta agyon. Borzalmak borzalma. S hány esetben. Miért? Miért kellett, hogy így történjen? Az emlékezések megadják rá a választ. Azon a napon, amikor Nat ezzel a fiatal lánnyal utazik, s amikor ez az igazán emberi viszony létrejön közöttük, a férfi, a néger férfi megkívánja a fehér lányt. De hogyan jelentkezik, s mit vált ki belőle ez a vágy? „Megint megütötte az orrom a lány meleg izzadságszaga, szappan, bőr, haj, levendula, éreztem a jelenlétét. Egyszerre, akaratom ellenére, istentelen gondolatom támadt: itt most megállhatnék, itt az út mellett a réten, és azt tehetném vele, amit akarok. Mérföldekre egy lélek sincs. Leteperhetném, szétfeszíthetném a két fiatal fehér lábát, beleverhetném magam, míg a hasam hasat nem ér, és belelőhetném a megszenteltségtelenítés meleg opálos sugárait...” Vagy később: „Bármilyen rövid és futó is egy szempillantás, nem emlékszem, hogy valaha is hosszabb időre találkozott volna a szemem fehér ember szemével. Szívem váratlanul megduzzadt a félelemtől, s mint a labda ugrott a torkomba. Elfordultam, végigsöpört rajtam a kéjvágy, gyűlöltem minden porcikáját, már-már eszemet vesztettem attól a kislányosan suttogós...” A legszebb emberi vágyak is eltorzulnak, szörnyekké, szörnyetegekké válnak bizonyos körülmények között. Ismerjük ezeket a körülményeket, a négerék rabszolgá-

sorsát. Akit úgy adnak-vesznek mint az állatot, mint a tárgyat, attól milyen jogon várhatjuk el, hogy emberi módon viselkedjen? Nem adjuk meg neki azokat a feltételeket, amelyek az emberré válást lehetővé teszik, ugyanakkor megkívánjuk, hogy hozzánk emberi módon viszonyuljon? A kérdés ma is időszerű. S nem is csak a négerekkel kapcsolatban. Kisebb-nagyobb intenzitással jelentkezik mindenütt, ahol elnyomók és elnyomottak vannak. Az a félelmetes intenzitás, ahogy a regényben kifejezésre jut, majd másfél század távlatából is megdöbbentő figyelmeztetésként hat.

A börtönben az ügyvéd többször felteszi a kérdést: és nem érzed magad bűnösnek?, s Nat mindig azt válaszolja, hogy semmilyen bűnbánást nem érez, ha tehetné, újra véghezvinné a mészárlást, nem kimélné a kisgyerekeket, a csecsemőket sem... Ezek és milliók évszázados elnyomásának keserősége gyülemllett össze benne. Szinte mellékes, hogy ő maga kivételesen jó bánásmódban részesült, mondhatjuk, szerencséje volt, hogy rendszerint emberséges gazdái voltak, s vallo-másaiban maga mondja: „Röviden: én lettem a kedvenc, a dédelgett, Turner' s Mill kis fekete gyöngyszeme. Babusgattak, kényeztettek, gyöngéden oldalba böktek, meghúzgálták a fületem, én voltam a ház elkényeztetett gyereke, vigyorgó lurkó, keményített fehér zubbonyban, aki tükörben nézegeti magát, s buta nagy véleménynyel van arról, hogy ő milyen elbűvölő. Az, hogy egy fehér gyerekkel sohase lettek volna ilyen elnézők — hogy éppen a feketeségemnek köszönhetem az előjogaimat, azért engednek meg nekem ennyit —, soha eszembe se jutott... Nem csoda, hogy tudatlanságom és önelégültségem meghitt, biztonságos birodalmában a fűrészmalomban és a mezőn dolgozó négereket lassan-lassan már csak arra se méltattam, hogy megvessem, hisz híján voltak mindannak, ami szerintem a védett és tiszteletreméltó életmód ismertetőjele, s így még a lenézésekre se voltak érdekesek.”

A szerző megjegyzéseiben elmondja, hogy ritkán távolodott el az ismert adatoktól. „De ott, ahol keveset tudunk Natról, fiatalkoráról, a lázadás indítékairól (erről mindvégig szinte semmit), teljesen szabadjára engedtem a képzeletemet a történetek újjáteremtésében.” Majd így fejezi be: „Az idő viszonylagos volta megengedi a rugalmas meghatározásokat: 1831 régen volt, de ha akarom, csak tegnap. Lehet, hogy az olvasó tanulságot kíván levonni az elbeszélésből, de az én szándékom csupán annyi volt, hogy megkíséreljek újjáteremteni egy embert és korát...”

Hogy sikerült-e? Ez már eldőlt. Az olvasók és kritikusok gyorsan megadták az írónak a választ. Az újjáteremtett Nat Turner létezik. Halljuk a hangját, a kivégzésre hívó parancs hallatára is azt gondolja: Elpusztítanám valamennyit. De egyet mégis megkímélnék...

A lányt, akit szeretett, s akit csak képzeletben tett magáévá: „teszemnek feszül a teste, följajdul, a kettő — fekete és fehér — eggyé válik.” Amennyire a rabszolgasorsból következik, hogy nem érzett megbánást, épp annyira emberien igazolt e szerelem jelenléte halála órájában is.

(bn)

HID IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1970. MÁRCIUS — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VALLALAT. — SZERKESZTŐSEG ES KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETESKOR KERJÜK FELTŰNTETNI A HID NEVET. — ELŐFIZETESI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FEL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON.

